Digitized by the Internet Archive
in 2009 with funding from
John and Mary A. Yaremko Foundation

http://www.archive.org/details/opyriistorychnap00opiluoft

3 1761 06193348 7

ЮЛЇЯН ОПІЛЬСЬКИЙ.

ОПИРІ.

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ ІЗ ПОЧАТКУ XVII СТОЛІТЯ.

ПЕРША ЧАСТИНА.

В ЦАРСТВІ ЗОЛОТОЇ СВОБОДИ.

Printed in Poland

ЛЬВІВ, 1920.
АДОМ УКРАЇНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ.
З ДРУКАРНЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

PG
3948
O64
O65
1920
ch.1
c.1
ROBARTS

Своїй Найдорожшій Дружині

й Одинокій Помічниці

присвячує

Автор.

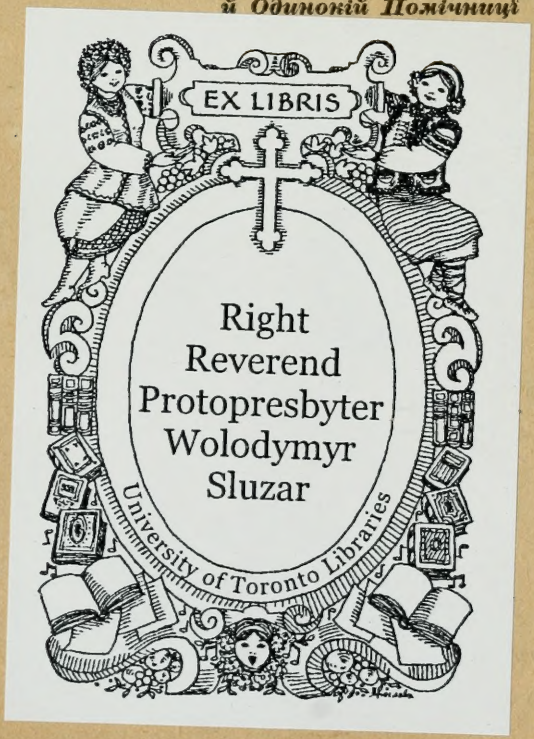

LIBRARY
APR 14 2004
UNIVERSITY OF TORONTO

1.

ПІД БУКОМ.

Була глуха ніч. Чорні, навислі хмари гнали низько понад землю, наче грозили, що ось-ось заломить ся сей чорний, страшний небозвід, мов склепінє підземеля, та поховає під румовищем увесь світ. Лютий вітер гудів хвилями в лїсї, а з ним почували ся у повітрі наче стони безкарно вбиваних мужів, зойки вдів і сиріт, вигнаних із батьківщини. Далеко на заході миготїли блискавки, але грому не було чути задля віддалї та тріску гиля, яке обломлювало ся з дерев.

Було темно. Навіть навикле до темряви око не добачилоб було дороги, що перевивала ся через лїс. І з трудом лише побачилоб воно трьох мужів, що їхали по нїй верхом. Усї три мовчки їхали крізь темряву, неначеб самі творили її частину або були її уосібненєм.

Разураз роздував вітер перевішені через плечі бурки, наче великі та мягкі крила нічних птиць. Серед пітьми мали сї рухи в собі щось демонїчного, страшного, бо не було чути нї тупоту коний, нї брязкоту збруї.

Дерева лїса доходили аж до самої дороги, вона сама була лиш малою прогалиною у його величі.

По боках у віддалї здіймали ся в гору стрімкі горбки, та зливали ся з чорним небосклоном у одноцїльну стїну ночі.

Аж ось замиготїло в сїй стїнї, ген там високо в горі. Чи се місяць зійшов? Чи лїс горить? Чи може зїздить на землю огняний віз зарази?

Три їздцї здержали ся, та хвилю глядїли мовчки на світло.

— Світять, псяюхи! — сказав один із них.

— Егеж! Щоб їм чорти в пеклї світили! — докинув другий.

— Гей не ймуть вони їм світити, але вам, що живете у кальвінській „безецности“[1]), — прогудів басом третій.

— Мовчи, вашець! — відповів перший.— Не про твою собачу душу мова...

— Лише про жидівську, — докінчив за нього другий.

— Далеко ще? — спитав кальвініст.

---

[1]) безпутє.

Один із товаришів зареготав ся, а сей, що перший замітив світло, проворчав:

— Вже то ви, вашмость пане Рамбулт, не любите товкти ся по ночах; та інакше годі. Попри замок Гербуртів мусимо пробирати ся нічю, бо готові би ще прокляті гайдуки вхопити нас, а тоді довго прийшлоб ся нам мугикати „in fundo“[1]) Гербуртівських льохів. А ніякий Бялоскурський не скрутив іще карку на скрутиніях[2]) та екзекуціях ґродських[3]) трибуналів.

— Ба! — замітив Рамбулт. — Гербуртам нема ніякого діла до вашої інфамії. Neminem captivabimus[4])... А виконувати засуд приватно, се vis armata[5]). Коби в мене був такий можний протектор, як у єгомості, то я не бояв би ся і старої Гербуртихи, не то чортів із пекла.

— Стражник Андрій Зборовський? — спитав третій товариш.

Бялоскурський засміяв ся злісно.

— Право правом, — сказав, — а сила силою. Пригадаймо собі, вашмость пане Залушковський, свою справу в Дубецьку.

— Се не була моя справа, лише Зґлобіцького, — відповів Залушковський, та тепер їдьмо скорше, ось-ось і заїдемо „під Бук“, а там він вам сам розкаже про свою придибашку.

І їздці поїхали далі. З гори став попадувати дощ, а шум його скріпляв іще гомін, що лунав по лісі. Та здаєть ся, що вітер бажав лиш нагнати дощеву хмару, а відтак спочити, бо вже лише хвилями, почував ся його протяжний свист. За занавісою дощевих крапель счезло червоне світло в замку Гербуртів, коли їздці опинили ся над річкою Вирвою. Вона була невелика, але по широкому рінищі було пізнати, що любить і погуляти. Зарінок сей просвічував у темряві сіро і виглядав, наче зеркало води.

— Їдем у брід? — спитав Залушковський.

— Не треба! — відповів Бялоскурський. — Я знаю стежку, що веде праворуч просто в коршму.

— Чи се при сяніцькому гостинці? — спитав Рамбулт.

— Так.

Їздці скрутили на право і якраз коли пустив ся рясний дощ, виїхали з ліса. Перед ними простягав ся гостинець, що вів з Ярослава до Сянока, а при ньому стояла величезна коршма.

Була вона окружена глибоким ровом і високим парканом, що подобав на частокіл. Кінці палів, з яких складав ся, були загострені, а поміж ними були отвори, — стрільниці. Видко, що коршмар, який шинкував мід та пиво, був чоловіком заможним, але й обережним. По двору у нього бігало кілька величезних собак-вовчурів, які голосним гавканєм звіщали прибутє гостий.

---

[1]) на дні, у глубині.
[2]) слідствах.
[3]) старостинських.
[4]) одна з засад польського права: не вільно нікого вязнити, хиба доказавши йому провину.
[5]) публичне насильство.

Коли їздці опинили ся перед високою та кріпкою брамою, висунув ся з малої будки рослий та сильний чоловік і спитав:

— А що за люди?

— Шляхта! — відповів Рамбулт.

— А що за шляхта їздить по ночі?

— Отвирай, хаме, чортиб мать твою! — загремів Бялоскурський, — ти сякий, такий сину, питати меш, хто? — Отвирай в тій хвилї!

— А! се єґомость пан Бялоскурський! — сказав парубок і без поспіху став відсувати засуву. — Їздці віхали.

— Вибачте, вашмость, — оправдував ся сторож. — Теперечки такої сволочі всюди тягаєть ся, що годї вірити кождій собаці, що бреше під брамою. Злодії, розбишаки, голяки, а все шляхта! Тому я й питав ся.

У пітьмі почув ся свист нагая.

— А ось і респонс[1])! — крикнув Залушковський. — Від сього в тебе баньки в лобі, щоб розріжнив хама від пана!

— Проклятий мурга! — ворчав Рамбулт, їдучи у сторону, де світив ся ряд маленьких вікон. За ними поглядав сторож і чухав ся по спинї.

— Мурга, хам, ...а трястя матері вашій, — говорив, — шляхта, пани,... таких панів в... пальцем намацяєш! Ніби пан, а клене як дїдько... Собачий пасинок!

Як гостї, так і сторож привикли були до подібних розговорів і пригод, бо нїхто з прибувших не займав ся дальше особою сторожа, анї він ними.

Передню частину коршми займала величезна кімната з низькою стелею та зачорнїлими від диму стїнами. На шинквасї блимали дві лоєві свічки, у кутї горів на великій печі ясний огонь, а по стовпах, які підпирали стелю, висїли перстенї зі смолоскипами.

Почувши тупіт коний, зірвав ся господар, що сидїв за шинквасом і саме говорив з якимись двома парубками. Встав, поправив шаблю, що висїла при боцї і пішов до дверий. Коли відчинив їх, вірвала ся в кімнату филя вітру, насичена крапельками дощу. Замиготїли огники смолоскипів та полумя свічок, в кімнатї потемнїло, та проте при світлї блискавки пізнав господар своїх гостий. Поклонив ся їм не надто низько і приказав парубкам забрати конї їздців.

За хвилю приїзжі увійшли в коршму.

— — — — — — — — —

— Добрий вечір! — загудів Рамбулт у відповідь на привитанє господаря.

— Зґлобіцький є? — спитав Бялоскурський.

— Є, прошу вашої вельможности! — відповів господар. — Сидить у ванькирі.

Всї три пішли через кімнату до дверий, що були при

---

[1]) відповідь.

*

шинквасї і вели до гостинних кімнат та до мешканя господаря.

Переходячи, глянув Бялоскурський по коршмі. Була вона повна людей, головно хлопів із близьких сїл Тарнави, Пятниць і господарів із Губич, які їздили за сїлю до Добромиля. Між ними було кількох мужів у сїраках і баранячих шапках із пістолями та ножами за поясом, а рушницї або шаблї стояли біля них, оперті об стїну. Своїм виглядом нагадували вони карпатських опришків, так званих „бескидників", але їх лиця були усміхнені; вони піддобрювали ся до мужиків, з якими вели гутірку.

У одному кутї сидїло за столом дивовижне товариство. Було в ньому до двадцятьох мужів, уоружених від стіп до голови. Одні в угорських дольманах, нашиваних шнурами, другі зі шляхотська в жупанах, деякі в гунях та сїраках. Між ними сидів нестарий ще Жид із довгими пейсами у чорному жупанї, а при ньому стояли дві доволї великі скриньки, окуті зелїзом. Жид разураз кидав непевним поглядом по коршмі та звертав ся до своїх товаришів.

— Ну! пане Иване, пане Каролю, пане Базилї, чому нїчого не пєте? Гей! пане господар! Дайте но меду на мій рахунок!

Товариство підсміхувало ся нишком та котрийбудь із парубків уставав і йшов до шинквасу, де йому наливали в велику бляшану мірку гарнець меду. По серединї стола стояла чимала миска гороху, обложеного ковбасами, фляшка з горівкою та хлїб на деревляній тарілцї. Перед Жидом лежало кілька яєць, та він не їв їх, тілько пильно розглядав ся довкола.

Коли пан Бялоскурський замітив се товариство, усміхнув ся собі в вуса і немов переморгнув ся з одним із товаришів Жида, може трийцятьлїтним мужем, який зовсїм подобав на угорського сабата[1]) або панського гайдука.

Не здержуючись, перейшли шляхтичі через коршму і станули перед дверми.

— Веди нас, пане Матис, до пана Зґлобіцького.

Господар коршми, пан Матис, кріпкий, присадкуватий чоловік мазурського вигляду, взяв лоївку з шинквасу і пішов передом у тїсний коритарик, із якого по одному боцї відчиняли ся двері до гостинних кімнат, а по другому до мешканя. На одні з них вказав Матис рукою. Бялоскурський відчинив двері і увійшов, за ним оба товариші, в кінцї Матис.

— Чолем! мостї пане Зґлобіцький!

— Чолем, чолем! як здоровлє?

— Нїчого, Бог ласкав.

— Ба, з самого здоровля не потовстїєш! — пробубонїв Рамбулт.

— Ха, ха, ха! — зареготали ся присутні, а Залушковський замітив:

---

[1]) оружний угорський пахолок.

— Ну! вашмость хиба з хороби не одув ся!

Грубий Рамбулт почервонів.

— Що то? оказію[1]), вашмость, даєш? Я готов! — гукнув і випняв черево перед себе мов півбочку.

— Уважайте, мості пане Залушковський, щоб на вас бочка не впала, — остерігав Бялоскурський.

— А кпіть до хороби зі своїх безрог, а не з мене, бо швидко вас тут круки порозтягають! — обурював ся Рамбулт.

— Зі свиний не годить ся кпити, бо вони кальвінської віри! — докинув Зглобіцький.

Рамбулт упав у злість, добув шаблї і вдарив нею об стіл.

— Стій, вашмость! — крикнув Матис, — се мій стіл!

— Мовчи, лику!

Серед реготу шляхти відібрано Рамбултови шаблю і всї посїдали за стіл, уважаючи відбуту розмову вступом до дальшої забави.

— Дай но, вашмость, пане Матис, горівки! — приказав пан Залушковський.

— Менї не вільно шинкувати горівки! — відповів коршмар. — Лише Жид у Добромилї має дозвіл.

— Ми не дозволу хочемо, але горівки.

— Ну, то хиба моєї власної на почастунок.

— І чортової давай, колиб скорше! — закляв Бялоскурський.

— Такої не маю! — була відповідь, — хиба для чортового насїння!

Бялоскурський зірвав ся з лави і в тій хвилї почервоніло його лице з досади, а на чолї набігла груба, крівава жила.

— Марш, лику! — ревнув, — давай, що кажу і держи морду, бо...

Матис счез, бо пізнав, що зайшов за далеко.

— За багато позваляє собі сей „райфур“[2]) — замітив Залушковський.

— Ба! — засміяв ся Рамбулт, — хто ґамратками[3]) граєть ся, райфурам сват.

— Або шурин! — докинув Зглобіцький.

Усї зареготали ся, а Бялоскурський замітив фільософічно:

— Вашмость панове не дивуйте ся, люди нікчемної кондиції[4]) не уміють як слїд цїнити urbanitatis[5]), анї полїтики[6]) „шляхетнє“ уроджених синів коронних[7]), бо не дав Бог у премудрости своїй усїм однакових munerum fortunae et ingenii[8]).

---

[1]) давати оказію = викликувати бійку.
[2]) посередник у нечистих справах.
[3]) повія, хльорка, паплюга.
[4]) підлого (низького) стану.
[5]) двірської укладности.
[6]) чемности.
[7]) так називала себе шляхта, яка користувала ся „золотою свободою“.
[8]) дарів щастя та розуму.

— А вжеж! — згодив ся Зґлобіцький. — Усї вони, сини Хама, безбожного єретика, лише собачим своїм афектам[1]) потурати хотять, а при кождій нагоді забувають на клєменцію[2]) і природжену шляхтї дистинкцію[3]) „стану і гонору“.

— Коби нас було більше, то не завадило би сьому мазурови втерти носа! — сказав Бялоскурський. — Та бач, се здоров хлоп, а його служба гірш „лєвенсів“[4]) небіщика Чорта Стаднїцького[5]).

— Знаєте, панове, — обізвав ся Рамбулт, — ходїм у коршму, там розглянемо ся, а як буде можна...

— Тихо, вашець! — проворчав Зґлобіцький. — Сам не знаєш, що верзеш. Матис, се хлоп... ого, ще й який! Він справив би тут нам усїм лянє.

— Що, він нам? — обурив ся Рамбулт.

— Егеж! Ти, пане Рамбулт, не знаєш Матиса. Се просто медвідь...

— Аджеж нас чотирох!

— Ба, така бестія нїякого респекту не знає...

Переляк, із яким поглядав Зґлобіцький на двері підчас цїлої сеї розмови, та мовчанка Бялоскурського і Залушковського, переконала Рамбулта, що Матис се чоловік без вихованя, у якого красше стати другом, нїж ворогом. Він замовк. За хвилю вернув ся сам Матис та принїс на полумиску чотири печені гуски, кілька ковбас та величезну камянку з горівкою. За ним нїс високий, тугий парубок, бочівку меду і заки ще приступлено до їди, набив її та добув чіп, провертївши дїру в затичцї.

— Іди, Кубо, геть, возьми півгак та рогатину, Яцко, Мацько Шандор, Мішка та Гарбуз нехай возьмуть пістолї та шаблї. Ти будеш стріляти у товпу ухналями, коли буде треба. Поза тим держіть ся оддалїк і ждїть приказу.

— Чи губицькі хлопи ще пють? — спитав Бялоскурський.

— Нї, вже збирають ся спати.

— Ага! — нагадав собі Матис. — Кажи Гаврилови, щоби підпер колами двері, де вони спати муть. Собко, Полупа та він нехай пильнують їх, колиб хотїли виломити ся.

Куба кивнув головою і вийшов. Матис сїв також за стіл. Шляхта повипивала по здоровому кухлеви горівки та принялася за їду, густо попиваючи медом.

Хвилю чути було лиш відгомін лакомого халасованя та тріщанє костий межи кріпкими зубами. Хвилями почувало ся сопінє Рамбулта та булькотанє меду в барилцї. Один Зґлобіць-

---

[1]) пристрастям.
[2]) скромність.
[3]) визначність.
[4]) опришків.
[5]) чорт Стаднїцький, звісний польський вельможа; провадив весь вік війни з усїми сусїдами, при чому допускав ся безкарно неймовірних звірств та злодїйств.

кий чомусь менше хапчиво їв, як инші, а хвилями морщили ся його руді брови над зеленкуватими очима. Мовчанка, яка панувала у зборі, видко наводила йому на ум щось немиле. В кінці відложив недогризену кістку, попив меду і відізвав ся:

— Слухайте но, пане Матис! — У вас є тепер два молоді їздці, по виду жовніри або лісовчики[1]), правда?

— Так! Се пан Юрій Угерницький із Лошнева, а другий Іван Попель, загородовий шляхтич з Іванівки у Теребовельському старостві. Сей перший, здаєть ся, посесіонат, бо хоч не має гроший, то бачив я у нього гарну шаблю, чудової роботи з турьусами.

— Ну! се може бути вкрадена шабля, — замітив повагом Бялоскурський. Тепер у нас всякий „golota чи ociadus“[2]) може мати клейноти.

— Ха! ха! ха! Ось хоч би й ви, вашмость, маєте московські жемчуги[3]), — засміяв ся Рамбулт — „omnis dives iniquus“[4])...

— Не бреши, вашмость, дурниць, пильнуй свого вантуха! — крикнув Бялоскурський.

— „Ant infiri haeres“[4])! — докінчив із сміхом Рамбулт.

— Або Жид! — докинув Залушковський.

— Ґас, ґас, панове! — вмішав ся Зглобіцький. — Ти, вашмость пане Матис, не кажи, що я тут. Я сих хлопців знаю і не хотів би з ними бачити ся.

— О, се здорові хлопи, — усміхнув ся Матис. — Вірю, що ні! Вони повтікали з хати і хочуть наняти ся у якого пана.

— Католики? — спитав Бялоскурський.

— Ні! прокляті схизматики, — відповів Матис, — тому я їх і пустив у коршму.

— Якто? — зчудував ся Рамбулт.

— Ано! Наші жовніри дуже хоробрі, але вони все поперед їдять, пють та бють посуду, а відтак показують кулак або шаблю, відкликають ся на незаплачену кварту[5]), або бють від разу по зубах. А схизматика аж коли нужда притисне, то у нього будить ся дух сваволї.

— Ба, козаки не ліпші наших, — замітив Бялоскурський, який бував на Україні.

— Так, але лише проти нас шляхти та Жидів. Між собою вони мов голуби.

— Звісно! — кивнув головою Бялоскурський. — Хамство держить ся себе, мов воші кожуха.

---

[1]) добровольці, очайдухи, які наймали ся усякому за гріш та право грабіжи; вони стояли під комендою полковника Лісовського — відси й їх назва.

[2]) голяка, голодранець,

[3]) справді підчас московського походу украв якийсь Б. московські клейноти.

[4]) давна польська пословиця: Кождий богач нечесний, або спадкоємець нечесного.

[5]) плата польських вояків, виплачувана чвертьрічно.

— Я волю Руснаків, ніж шляхту, — сказав холоднокровно Матис. — Се люди, а ваша „браця“ з перепрошенєм єгомостів і моїх добродіїв, се сволоч. Ось старий Гербурт. Тут крав, там напав, знюхав ся з бескидниками, заграв у православну дуду, написав єретицькі книжки, потім дістав у шкіру, наробив довгів, утік до замку, злизав усе, що написав і здох.

— Ти дурний, пане Матис, — відповів Бялоскурський. — Лише у нашому, шляхотському стані цвите золота свобода та всякі „дистинкції“ відзначеня, „munera fortunae“, тобто дари щастя, а хам усе хамом. Ти повинен також постарати ся про се, щоб як найскорше добути „індиґенат“[1]). От заплати кілька там золотих у королївській канцелярії, у мене є там знакомі, і будеш шляхтич.

— Не я дурень! пане Бялоскурський, — відповів Мазур. — Мені сорок літ. Батько мій робив гроші на ланцуцькому чорті[2]), бо товк ся з ним по всіх війнах із сусідами і крав не гірш шляхти та сабатів. Та щож? Небіщик, царство йому небесне, любив погуляти, та пропив мало не все. А я не те, тілько сиджу, як спокійний коршмар та збираю, що ви звете „субстанцією“ чесним способом.

— Обдираючи Жидів, продаючи тайком горівку, та райфуруючи сабатам і бескидникам.

— Милите ся, вашмость, — усміхнув ся Матис. — Жидів обдираєте ви, не я. Виповняю прикази панів моїх шляхти, а до коршми всякому рівна дорога. Я плачу чопове[3]) панови, а ви мені. А тому, що я так кріпко придержую ся католицької віри і не жалую ні на „косцюл“, ні на ксьондзів та що займаю ся ще з батька чесним зарібком, тому й чую в собі покликанє до золотого, шляхоцького стану. Але се буде аж тоді, коли почую себе у силї боронити тої золотої свободи і зможу собі приняти з пятьдесять „ренкодайних“[4]) та гайдуків, і з десять гармат та гаківниць. — Бач, хто лїзе межи „вроні“, мусить кракати як і „оне“, а тоб обдерли до чиста таки найблизші сусїди.

— Ну, а індиґенат? — замітив Залушковський.

— Індиґенат? Агі! Коби лише були гроші і гайдуки, то половина ланцуцького повіту присягне на „рочках“[5]), що я шляхтич із діда-прадіда, та що я сам в остатній московській війні за єгомостем „крульом, зацне“ ставав, та власним „сумптом“[6]) гідний виставив „почет“. Наколиб хто чіпав ся, вдарю себе по кишені, або його по морді, тай чим же я тоді не шляхтич? Один герб на спині, другий на ....! Бог ласкав на Мазурів, ось що!

---

[1]) шляхотська грамота.
[2]) Стадніцький.
[3]) шинкарський податок.
[4]) шляхтич, що добровільно стає на службу в пана.
[5]) судові зїзди.
[6]) коштом.

Не дуже подобала ся шляхті ся бесїда пана Матиса і тому замовкли всї на хвилю, а Матис став і вийшов. — За хвилю вернув і сказав:

— Губицькі хлопи вже сплять.

— Гарно! — відповів Бялоскурський і встав також. — Ходїм, вашмостьове!

— Я не йду! — проворчав Зглобіцький.

— А то чому?

— Бо я нїби опікун Жида, тому не дуже менї яло ся. Я своє зробив, що привів його сюди. Все инше ваша річ.

— Рівний подїл? — спитав Матис.

— А вжеж! як завсїди, — відповів Бялоскурський, — до трибуналу не підемо.

Бялоскурський, Залушковський, Рамбулт і Матис подали ся у шинкову кімнату.

При столї Жида сидїли ще всї гайдуки та пахолки. Вони з респектом стали, коли пан Бялоскурський з трьома товаришами підійшов до стола.

— Добрий вечір, Жидзє! Пускай до стола!

— Просимо, просимо, ясновельможний пан староста „рачуть сїдати“! Може ласкаві будуть подїлити з нами наш „худопахольський посїлок“, а може зволять вина... Гей, пане господар, дайте но вина для ясновельможний пан староста, та вельможні пани дїдичі!

— Ну, ну, сїдайте, хлопи! — сказав усміхаючись пан Бялоскурський, — ми не в земстві. Сїдай, Абрамку! Напємо ся та побалакаємо!

— Ай! ай! — Ясновельможний пан мене знають? Яка честь, ґвалт, яка честь! — закликав Жид і неспокійним зором лупав разураз, поглядаючи по присутних.

Матис приніс кілька фляшок вина і склянки. Пан Бялоскурський потягнув здорово, обтер вуси і спитав:

— А що везеш, Абрамку?

— Я? Ну, чомуб я не мав чого везти? Я везу коріне для ясновельможний пан староста Ян Пеньонжек у Сяноцї!

— А відки?

— Як то відки? З Ряшева. Ясновельможний пан староста казав привезти, а я бідний Жидок везу... Ну! Чому ясновельможний пан не пють? Пан Матис казав, що се вино само „цімес“.

— А не везеш ти, Абрамку, ще чого? — поспитав пан Бялоскурський, усміхаючись ненастанно.

— Я, відки я міг би везти що инше? Що я маю? Я бідний Жид тим лиш жию, що маю з ясновельможних і вселаскавих панів шляхти. Ясновельможний пан Зглобіцький їде зі мною, то він знає красше, що я нїчого иншого не везу.

Як лише Жид проговорив імя Зглобіцького, відвернув ся один із молодців, що сидїли при шинквасї та відізвав ся:

— А де то сей твій пан Зглобіцький? Я його знаю!

Бялоскурський відвернув ся також і змірив очима молодців. З їх похмурого вигляду та ворожого тону бесіди пізнав він, що се про них саме згадував Зґлобіцький.

Він устав у сій хвилї і визвірив ся на Жида.

— То ти шельмо, злодію, парху собачий, тримаєш ся Зґлобіцького? А знаєш ти, що Зґлобіцький давно під опалою, а кождий, хто сходить ся з „інфамісом", сам стягає на себе інфамію? І ти мене тягнеш до свого стола і тих тут молодців береш у свою службу? Кажи тепер, що везеш? Гроші для Мадярів, порох і кулї, збрую? А може листи до Бетлєна[1])? Відповідай, шпіоне!

Жид зблїд і упав на колїна перед Бялоскурським.

— Ясновельможний пане староста!... — почав.

— Чорт тобі старостою, не я. Гарних то урядників має його королївська милість на границї, бескидницьких підсвинків, „proditor-ів"[2]) сеї вітчини. Не я тобі старостою, „eques Polonus sum"[3]), а про „publico bono"[4]) як вірний син корони і Річипосполитої, кажу тобі: Покажи сюди, що везеш, а нї, то присилую!

Жид устав і відступив ся в кут, де лежали його скринї. Там сховав ся за плечі своїх гайдуків, що й собі повставали.

— Ну, а як я не схочу показати?

— Мусиш, сякий такий сину, бо переверну тебе та випатрошу, як кабана.

Очи Жида засверкали люто, коли побачив, що Бялоскурський витягнув руку за ним. У сїй хвилї добув Рамбулт шаблї і Жид зблїд.

— Що ви тут, вашмость, парляментуєте? По шиящї Жида!

— Ай вай! Рабунок, ґвалт! — заверещав Жид, обіймаючи руками скринї. Бороніть мене, вельможні панове, я за те вам заплатив гріш і ви обіцяли. Пане Зґлобіцький, ратуйте!

Молодець, що перед тим питав за Зґлобіцьким, добув шаблї, оглядаючи ся, чи не появить ся де покликаний. Та намість сього вбігло до кімнати кількох парубків, один із півгаком, який таки зараз поклав на сошки[5]) і вимірив у товпу. Инші заняли вижидаюче становище, а пан Бялоскурський звернув ся до окружаючих гайдуків.

— Ану, хлопцї! В імени круля єґомостї та річипосполитої, звертаю ся до вас, поможіть менї зловити сього зрадника вітчини, мадярського „райфура". Покладіть заслугу около держави, а нагорода не мине вас!

— Vivat круль! — крикнув один із гайдуків, сей що переморгував ся передше з Бялоскурським і добув шаблї. За ним іще кількох кинуло ся на Жида, але чотири парубки, що були

---

[1]) Ґабор Бетлєн, семигородський воєвода.
[2]) зрадників.
[3]) я польський рицар.
[4]) за прилюдне добро.
[5]) вилки, на яких опирали важку рушницю при стріляню.

його слугами, догадали ся, що се розбійничий напад. Один випалив із пістоля, але куля пройшла мимо і застрягла у стелї. У сїй хвилї ревнув півгак[1]) і двох оборонців Жида звернешало й упало на землю. Один умер таки зараз, другий вив із болю, вертячи ся по землї. Инші гайдуки кинули ся на двох останнїх, та просто шматували їх шаблями. Метушня, гамір та лоскіт запанували в кімнатї. Кривь, проклони залунали, а пан Бялоскурський вхопив Жида за обшивку і насильно тягнув його на середину кімнати.

— Вяжіть зрадника! — приказав — і парубки Матиса виконали з дивною вправою приказ.

У сїй хвилї один із парубків, що боронили ся, вирвав ся, а вдаривши ручкою поломаної шаблї Залушковського по голові, вискочив на двір. Залушковський упав на землю, а рівночасно хтось обухом розбив голову остатнього оборонця.

В тім із надвору почув ся страшний крик людини та гавкіт псів, заїдаючих чоловіка... Рев сей слаб із кождою хвилиною, в кінцї утих зовсім.

— Випрячте кімнату, — приказав Матис, — а ви, панове жовнїри, вибачте за неспокій. Се, бачите, чоловік не знає, кого має в коршмі. Ось і сей зрадник. Думав би хто купець, — а то, тьфу!

— Не бійте ся, панове, — сказав один із молодців. — Не ми будемо деляторами[2]). Зглобіцький, приятель сього Жида, се мій ворог. Тому ми й не мішали ся між вас і мовчати мемо. Та ось ви нам спати стелїть! Нам пора!

— Зараз, пане Угерницький. Іди, Кубо, заведи панів у клуню!

Куба з обома молодцями відійшов, а в коршмі стало дїяти ся що инше.

— Води! — застогнав пан Залушковський, коли гайдуки виволікли за двері трьох небіщиків та стали шурувати слїди крови на підлозї.

Матис подав пану Залушковському шмату, а сей обвинув собі нею всю пику, що прибрала була синьо-червону краску.

— Шельма! злодій! лайдак, щоб його морове повітрє! щоб його пси зжерли! — ворчав, охаючи.

— Побожне бажанє вашмості вже сповнило ся! — засміяв ся Матис. — Ось його таки справдї заїли пси при паркані.

— А здох би псявіра, схизматик!

— Егеж! він уже і здох!

Пан Бялоскурський возив ся тим часом зі скринями Жида і разом із Рамбултом потягли їх до ванькира, де сидїв Зглобіцький. Жид лежав на серединї, позеленївши зі страху, бо знав, що його ще жде не аби яка мука, а хто знає, чи й не смерть.

---

[1]) гаркабуза = важка рушниця у 17 в.
[2]) обвинитель, доносчик.

Пан Бялоскурський вернув у кінці з ванькира.

— Чи не за богато „cadaver-ів?“[1]) — сказав до Матиса.

— Овва! лиш чотири, — махнув рукою коршмар, — та й то люди підлої кондиції.

— Схизматики, хлопи, то правда! — докинув Бялоскурський. — Все таки „згубити“[2]) треба. Бач перший ліпший найде трупа, запрезентує в ґроді[3]) і треба буде відкуплювати ся.

— Пусте! я яму наготовив уже заздалегідь, — сказав Матис Бялоскурському на ухо, — там їх кинемо і присиплемо, що навіть мої парубки не знатимуть.

— Так як молодого Цебрівського?

— Так!

— А бачите, пане Матис, що молоді Цебрівські та батько догадали ся, що се справа Зглобіцького, лиш мене не догадали ся, бо я походжу з їх сторін, і велика була все між нами „amicitia“[4]).

— Ага! тому то він і не хотів бачити ся з сими Теребовельцями. Либонь вони його й відси знають.

— Здаєть ся! — усміхнув ся Бялоскурський.

Із сього усміху догадав ся Матис, що у Зглобіцького є мабуть іще й якась инша справа, крім довершеного убійства. Та не допитував ся дальше, лише став видавати прикази.

— Трупів занести до шопи! Завтра повеземо їх до Добромиля, — приказав своїм парубкам, — а ви забирайте ся спати! — додав звертаючись до пахолків Жида

— А де наш пан? — спитав один із них.

Матис моргнув на нього, щоб мовчав і показав рукою на двері.

— Твій пан має ще з нами діло, а ти тікай зараз завтра, бо готові ще тебе примкнути у ґроді, що ти возив мадярського шпігуна.

Пахолки вийшли, остав ся лиш один, сей що перший кинув ся на Жида.

— Чому така політика з Жидом? — питав тимчасом Бялоскурський шепотом. — Чей його не лишимо живим!

— Ні, пане Бялоскурський, — відповів Матис, — сї два молодці бачили його і хлопи з Губич, а також усї инші мужики та пахолки. На нього жде Пеньонжек, а Вірмени з Ярослава знають, що він виїхав сюди. — Був би крик.

---

[1]) небіщиків.

[2]) ховати цїлого небіщика, або хоч голову, щоб нїхто не міг внести скарги.

[3]) завести трупа до ґроду називало ся „praesentatio cadaveris“; пр. оголошенє убійства „proclamatio capitis“; не можна було проклямувати небіщика, якого нїхто не знав, тому часто „гублено“ трупа, за убійство відповідав у першій мірі сей, на чийому ґрунтї найдено трупа, тому власники відкуплювали ся від деляторів грішми, а сї не ставали на термін і справа упадала; польський суд не займав ся злочином, коли не було делятора.

[4]) дружба.

— Озва, і так буде крик, скрутиній[1]), кондемнатки[2]), інфамії[3]) і т. п., лиш те все фурда! Хто виконає засуд? Ти хиба ні! А Пеньонжка, як схочу, сам із замку викину, нехай тоді стрибає до круля та махає пястуком у мішку разом із ним. Але бачиш, сї два шляхтичі инше діло. Угерницький богач, а вся околиця, хлопи й дрібна шляхта дуже його шанують. Тай менї його треба, бо мій Івашко вправдї добрий пахолок, але хам і ніякого міру, нї дистинкції не має. А менї треба бурграбйого, щоб не крав, а вмів мене заступити, бо я їду на Угорщину.

Оба товариші підійшли до Жида.

— Ну, шпігуне! Що везеш у сих скринях? — спитав Бялоскурський.

Жид не відповідав, тряс ся лише зі страху, що зуб заскакував о зуб.

— Г... гр... ро... роші, — вистогнав у кінцї.

— Чиї?

— Вірменина Чамчана зі Львова.

— Кому?

— Пеньонжкови, що має збирати за се військо на угорське пограниче?

— Ха! ха! ха! а то бреше бестія — зареготав ся Бялоскурський. — Мостї Рамбулт, пишіть но се, що Жид казати-ме. А ти, Івашку, питай!

Івашко високий, трийцятьлїтний, чорнявий парубок, одїтий з панська, станув коло Жида, та закотив рукав жупана поза локоть. Із під сорочки указала ся могуча, жилава рука, поросла буйним волосєм. Чорна, підголена чуприна відкривала низьке чоло, та глубоко під ним осаджені очи, з проникливим та підступним поглядом. Доволї довгий, мов яструбиний клюв закривлений ніс нависав на покриту чорним вусом горішну губу. Крілка вилиця, та вистаючий підбородок надавали парубкови вигляд грабіжної птиці.

— Положіть Жида на лаву і роздягніть! — приказав парубкам.

Митю стягнено з Жида кафтан, чоботи та короткі штани, відтак кацабайку з чотирма тороками.

— Здіймай сорочку!

Жид був звязаний, тому не мож було здійняти з нього одежі як слід. Але парубки радили собі ножами і небавом лежав Жид на лаві наго, а в кількох місцях показували ся краплї крови з незначних ран, одержаних при зриваню одежі. Він лежав замкнувши очи, блїдий, як труп, а віддих із трудом добував ся з між затиснених зубів.

Івашко добув із за холяви татарську, дротяну нагайку з малою оловяною кулькою при кінцї плетеного дроту, і свиснув нею у повітрі.

---

[1]) слїдства [2]) присуди.
[3]) відсудженє від чести, опала.

— Ґевалт! — крикнув Жид.

— Мовчи! — гукнув Івашко, прискакуючи нагло до нього. — Не реви, а відповідай на питаня. Кричати не вільно! Ніяка кривда тобі тут не діеть ся!

Жид замовк і з безмежним страхом водив зором за рухами нагайки.

— Відки твої гроші? — питав Івашко.

— Від Чамчана, Вірменина!

— На що?

— Для Пеньонжка!... Ясновельможний... — Тут заревів Жид не своїм голосом, а на його тілї показала ся крівава смуга.

— Мовчи! — гукнув Івашко і удари посипали ся густійше. При третьому, чи четвертому бризнула кров...

— Добре бє! — усміхнув ся Бялоскурський.

— Егеж! видко до ціпа навик! — відповів Матис.

— Куди там! він у Єзуїтів учив ся.

— Все одно! — зареготав ся Матис — і се наука.

Жид кидав ся, вертів ся, а із горла добував ся хриплий гаркіт.

— Брешеш, псявіро! — сказав Івашко спокійно. — За брехню обірвало ся тобі раз, а се инше, се за худобячий рев; яж казав тобі мовчати.

— Ясновельможний пане! —, застогнав Жид. — Як тут мовчати, коли ваша нагайка душу з тіла тягне, а ваша рука нівроку, щоб здорова була, — як у медведя.

— Подобала ся тобі? — спитав Бялоскурський.

Івашко усміхнув ся.

— Видиш, Абрамку! — промовив ласкаво. — Ти розумний чоловік і бачиш, що не маєш рації. Тому кажи правду. Сї гроші для бескидників і Бетленових сабатів, правда?

Рамбулт забрав ся до писаня і ждав на зізнаня, коли Жид порушив ся, і став говорити, мов у горячці.

— Ясновельможний воєводо! Щоб я був проклятий до десятого поколїня, щоб менї капорец[1]) таки тут, зараз, щоб мене й мої діти зжерла проказа, а моя жінка щоб ґамраткою пішла з сабатами, велике хайрем[2]), пане — що нї!

— Ейже, надумай ся! — процідив Івашко, та спровола розвивав нагайку...

Жид мовчав хвилю, в кінцї вибухнув плачем.

— Пани ясновельможні! Чи ви хочете моєї погуби? Взяли ви гроші, видихайте здорові, а на віщо настаєте ще на моє здоровлє? За що се? Коли дізнають ся, що я сказав се, що ви хочете, мене повісять, убють, зруйнують, а моя жінка та бахурі знидіють.

— Чуєте, мості Рамбулт? — замітив Бялоскурський — виновник боїть ся признати зі страху перед пімстою своїх спільників. Запишіть се!

---

[1]) загибіль (вірванє голови).
[2]) клятьба.

— Розумієть ся! — сказав Рамбулт — і скоро став махати скриплячим пером по перґамені.

— Ти, Жиде, нас нічого не обходиш! — відповів тепер Івашко. — Мені треба твойого признаня, чи тебе хто за се вбє, чи ні! Ми тебе не вбємо, але правду мусиш сказати. Отже кажи так, чи ні?

— Ні.

Нагайка свиснула, Жид крикнув раз, другий, удари сипали ся, а шкіра летіла клаптями з плечий катованого. Кров плила, крик Жида ставав слабший, а в кінці замовк.

— Води на собаку! — приказав Івашко, обтираючи чоло лівою рукою, бо права була окервавлена.

На Жида вилито відро води, бач, зімлів. По хвилї прийшов до себе і тихо стогнав із болю.

— Отже ні? — питав Івашко холодно.

Жид мовчав, із трудом переводячи дух. — Усї ждали.

— Ти втратив голос? — посміхував ся Івашко, — пожди, додамо!

Добувши пістоль, відвів курок, та ключиком до шруб став відкручувати колїсце від запалу[1]).

— Розвяжіть Жидови одну руку! — сказав до парубків. — Нехай собі нею помахає! — скорше відійде.

Жидови розвязано руку і вона зараз звисла мов у небіщика. Івашко прикляк і розкрутив курок зовсїм. Курок сей складав ся з двох сталевих язичків, споєних шрубою, а між ними лежало колїсце, що вдаряючи о камінь, кресало огонь і запалювало порох. Вишрубувавши колїсце з між язичків, Івашко всадив туди великий палець Жида і став знов закручувати шрубу ключиком.

— Держіть руку! — крикнув до парубків. — А ти, додав звертаючись до Жида — відповідай! Так, чи ні?

Жид мовчав, та в міру прикручуваня впивала ся шруба в палець; Жид почув біль, що кріпшав скоро і ставав страшний, невиносимий. Шруба торощила просто кість, мясо та ноготь, а з уст катованого стали добувати ся крики чимраз голоснїйші.

Підсміхуючись, ждали присутні висліду, а Івашко спитав лиш:

— Співаєш?

Жид кричав чимраз дужше, все його лице скорчило ся, а отвертий рот виглядав радше на пащеку мученої та скаженої звірини, ніж на людські уста.

— Видиш, Абрамку! — говорив Івашко. — Ти не хочеш сказати „так“, бо палець іще цїлий, але як я потягну за курок, то він викреше вогню, а ти меш стріляти як самопал. Лиш бач чорти вхоплять при тім руку. Ну! добре? Скажи: Так, чи ні?

---

[1]) панва, на яку підсипувано порох, що запалював набій у дулї.

В тій хвилї на уста Жида виступила кров і він замовк. Тодї Івашко потягнув за курок... Почув ся хряст розторощеної кости, все тїло звинуло ся мов тїло щупака, що хоче вискочити з кипятку, а з уст разом із кровю вирвав ся нелюдський крик. У крику тому почувало ся слово „так“.

Івашко встав.

— Шпігун признав ся! — сказав спокійно. — Обмийте Жида водою, дайте йому лахи, та викиньте за браму, щоби тут пси його не заїли. Добраніч вашмостям!

І обтерши нагайку об одїж Жида, взяв пістоль і колїсце, відкотив рукав і пішов спати.

II.

РЕНКОДАЙНІ.

Ранок, що наступив по непогіднім та бурливім вечері, був зовсім инакший. Скупаний у краплях дощу ліс блестів у рожевих проміннях сходу та прибирав ся жемчугами, що горіли всіми красками дуги. Свіжим та гарним, мов дівчина з купелї, вийшов ранок і наче повеселійшав увесь світ, радіючи теплом та красою природи. Птички отріпували крильця, розправляли дзьобики та заливали піснею весь ліс. Здавало ся, він немов розспівав ся весь на славу божу, на радість людям, здавало ся, не з того світа були вчерашні пригоди. Наче чорт, що счезає від лиця Бога, пірнуло в забутє усе, крики, плач, бійка, тортури, людська злоба і все те, немов сном, видавало ся обом молодцям, що ночували у клуні коршми „під Буком“.

Молодий Угерницький збудив ся скорше, як його товариш та виглянув на двір. Збудив його гамір, що панував у тій стороні обістя та лай псів поприв'язуваних уже за дня на ланцюхи при частоколї. На подвірю стояла довкола возів чимала громадка хлопів із Губич, а між ними парубок Куба, який живо з ними розмовляв. Вони нарікали на нічний гамір та питали, хто саме попідпирав колами двері повітки, в якій вони спали. Куба поясняв їм, що минулої днини напали на коршму бескидники, ті самі, що хлопи їх бачили в шинковій кімнаті. Він розказував, як то оборонила ся від них шляхта та якого їм завдала чосу. При тім не щадив також заміток, котрі доказували, що Куба неабиякий бувалець. Юрко чув, як Куба поучав сліпороджених синів Хама[1]).

— Ви, хлопи, не питайте найкрасше, що тут сеї ночи діяло ся, та будьте задоволені, що ми відбили опришків. Вони вас заперли у клуні і певно булиб обдерли, а може й поубивали, колиб не наші гості — шляхта. Потім, бачите, се шляхотська справа. о!... А знаєте, що де пани бють ся, тут хлопу засї, а то як знюхають ся собачі діти, то все на хлопській шкірі скропить ся. Тому я вам раджу, навіть нікому й не кажіть, що ви тут ночували, бо як вас потягнуть до ґроду, то що буде? Бескидника не зло-

[1]) т. є хамів, себто хлопів.

виші, шляхтич не ставить ся, лише хлоп піти мусить, а знаєте, чим се пахне, коли хлоп іде на трибунал? Хоч куди мудруй а по крайній мірі без бука не обійдеть ся. Тому мовчіть і нехай дідько бере панів разом з їх гонором та бійками.

— Ая, ая! Мудро говорить чоловік, — казали хлопи і з дивним поспіхом стали збирати ся в дорогу, виводячи воли та лаштуючи вози.

Угерницький збудив товариша.

— Вставай, Іване, вже день.

Молодець зірвав ся, перехрестив ся та оба вийшли на майдан, серед якого стояла керниця.

Вони вилили кілька відер води в корито та стали вмивати ся, роздягнувшись до нага. Холодна вода освіжила їх та додала веселого настрою.

— Ну, — засміяв ся Іван, — хиба не бракне нам пригод у нашій мандрівці. Передовчера бійка межи православними та католиками в Перемишлі. Вчера знов у коршмі потіха. Цікавий я, який чортяка нині покажеть ся.

— Не дуже то я цікавий на сього твойого чорта, — відповів товариш. — Ти подумай лише, що ми вже ось третій місяць у дорозі, та не бачили ще ні одного кута, де був би хоч сякий-такий лад. Чоловік просто житя не певний на кождім кроці. Досить у нас на Поділю трівога від Татар, та все таки в оборонним дворі батька безпечно. А тут? Що крок, то бійка, що село, то або бунт, або постій військовий, або жидівський нагай над хлопами, морди, стрілянина, пожежі — от, затовчуть де в кутику, тіло „згублять“, тай і старі наші не дізнають ся, куди воронє порозтягало наші кости.

Іван засміяв ся.

— Чи тобі, Юрку, припадково не захотіло ся вертати під батьківський нагай та до панни Корніцької...

— Щоб їй хрін, а тобі шило в хавку! — сплюнув із досадою Угерницький.

— Щож, — сміяв ся далі Іван, — у нашій річипосполитій чим дальше на захід, тим красші порядки. Се ясне! Нема татарського батога, то коні брикають. А де ти чував про безпеку безоружному? Лише в школі є инші арґументи, ніж шабля, тай то волю я наш православний бук, як єзуїтські брехні. От, не верзи дурниць! Казав мені вчера Матис, що котрийсь там шляхтич потрібує ренкодайних, ось ми йому на руку й підемо.

— Ат, не розумієш ти мене, — сказав неохітно Юрко.

Іван зареготав ся.

— Ага! туди його понесло, — сказав. — Ну, поворотом не скіргаєш нічого, тому мусиш заждати, аж старий змякне... Відай таки в моєї сестрички глубші очи, ніж я думав — дивлюсь на тебе... хлоп не хлоп, а втопив душу, як коня в полонці. Щож, мовчи язичку, будеш їсти кашку!

— Е! Ти справді стаєш говорити дурниці, легко тобі, братови, сміяти ся, а мені не те...

— Звісно, що не те, — засміяв ся Іван. — Мені ось тепер не дівчина в голові, а який християнський сніданок.

Оба молодці скінчили одягати ся та пішли у коршму, де тимчасом усунено всі сліди нічної пригоди. Лише перевязана голова Залушковського давала знати, що він вийшов з учерашної потіхи con ussus[1]), як говорено в трибуналі.

Бялоскурський сидів сам при другім столі, а коли молодці війшли, підняв ся їм на стрічу.

— Чолем вашмость панам! — сказав. — Пан Угерницький, правда?... Знаю, знаю сю фамілію. Зацний рід, від князів походить! А якжеж фамілія вашмості?

Тут пан Бялоскурський звернув ся до Попеля, що з боку глядів на повитане.

— Іван Попель, загородовий шляхтич з Іванівки.

— Чи рейкодайний єгомості? — запитав пан Бялоскурський Юрка.

— Ні! се мій брат по серці! — відповів Угерницький.

— Ага! amicitia! О велике се слово, се як казали патри Єзуїти, дочка неба, сестра любови, се чистий цвіт серця цнотливого мужа.

— Правду кажете, ваша милость, — відповів Угерницький. — Саме так думаємо й ми!

На згадку про чистість сеї приязни Іван пригриз губи, згадавши свою сестричку та любов Юрка. Тимчасом Бялоскурський говорив дальше до Угерницького:

— Я родзіца вашмості знаю, ми разом опонували ся hostibus[2]) у московській потребі, а з панами Цебровськими ми в зажилости перебували. Та фортуна кинула мене сюди в дикі гори, тому ми й розійшли ся. Моя субстанція тут, тому не пізнав іще досі самого вашмость пана. Та се не завадить, щоб ми й тут пізнали ся, і думаю, що не відмовите давному другови вашого батька і почтите мене своєю компанією. А хочете знати моє імя, то ям єст Ян Наленч Бялоскурський з Коросна, сяніцької землі.

— Радо служимо вашмость панови та дякуємо за запросини! — відповів червоніючи молодець і сів разом із товаришем біля Бялоскурського.

Матис приніс мясиво та мід, а Бялоскурський припрошував гостий, які при своїм віці та утомі таки й не дуже давали себе просити.

Бялоскурський узяв чарку з медом і підніс її.

— За здоровлє вельможного родзіца вашмості, та на добру дружбу! — сказав.

— Дякуємо вельможному добродієви нашому. Здоровлє вашої милости! — відповіли молодці.

— Ну! розкажіть тепер, звідки взяли ся, — заговорив шляхтич, обтираючи вуса.

---

[1]) потовчений.
[2]) ставили опір ворогам.

Угерницький, який по сніданку повеселійшав, змінив ся на зверх зовсім. Його задума та огірчене десь поділи ся, а голова гордо підняла ся горі. Він відкинув у зад буйну, темну чуприну, а на устах появив ся усміх.

— Багато буде розказувати, ваша милосте! — замітив.

— Нічого, підождемо! — відповів Бялоскурський весело. — Мої хлопці поїхали до Добромиля в справі нападу та відшукувати Зглобіцького, тому маємо час, заки вернуть.

— Зглобіцького? — крикнув Попель, — то ходім і ми!

— Сиди, вашмость, тихо! — відповів Бялоскурський, — коли найдуть, приведуть і без вас, коли ні, то й ви не поможете, то „цента" штука!

— Егеж! — проворчав Угерницький — Знаю його. От сиди, Іване, єгомость мають рацію!

— Знаєте ви, панове, що його Красіцький тримав пів року „in fundo" дубецького замку, а таки вибрехав ся собака.

— Quomodo[1])? — питав Угерницький, — бажаючи дати доказ, що й він лизнув латини та має всї дані на образованого чоловіка.

— Підніс протестацію через якогось там ренкодайного, що се ґвалт, доконаний на золотій „вольносці" коронних синів, а то страшний „crimen"[2]).

— Певно! певно! — потвердив Попель.

Бялоскурський глянув згірдно на брата шляхтича, що мішав ся до розмови посесіонатів, будучи видимо goloto-ю чи odardus-ом.

— Ніякий „bene natus et possessionatus"[3]) не може-ж згодити ся, щоби його замикали, не зловивши „in recenti"[4]). Красіцький віддав його старості в Перемишлї, а сей пустив його на волю, бо се його свояк.

— Рацію маєте, ваша милость! При тім ніякий чортяка не зможе зловити шляхтича „in flagranti"[5]), бо він має при своїм вчинку переважаючу силу.

— А! виджу, вашмость „peritus"[6]) у ріжних арканах[7]) права та наук.

— Так! доволї. Наші батьки держали нам ученого монаха, а сей навчив нас грецько-руського та латино-польського письма і права посполитого.

— Батьки? то батько вашмості теж посесіонат? — спитав Бялоскурський Попеля. — Я чував, що се загородовий шляхтич.

— А вжеж, — відповів поважно молодець. — Худа фара у мого родзіца, але все таки яка така субстанція єсть.

---

[1]) яким способом, яким робом?
[2]) злочин.
[3]) добре уроджений і маєтний.
[4]) на горячім учинку.
[5]) те саме що „in recenti".
[6]) досвідний.
[7]) тайнах.

— А коли так, то не гнівайте ся, вашмость, за постпозицію[1]) — перепросив Бялоскурський, усміхаючи ся приязно. — Тепер між лісовчиками та иншими жовнірами мало статочних людий, а імя вашмості мені справді не чуже, але крім батька фамілії вашої не знаю. Ну розказуйте, пане Угерницький, та переплітайте медом.

І Угерницький став розказувати.

— Як ваша милость може знають, брав мій батько дуже пильну участь у московських та інфлянтських війнах, бо є горячим прихильником короля, більш, ніж хто небудь із сусідів. Однак за всї заслуги не одержав він обіцяного староства, лиш якусь пустиню на ріцї Тясмині у самій татарській пащі. Люди, що там бували, кажуть, що там пустиня, ліс, луг і степ, усього доволї, тілько людий нема. — Така то була й заплата. Та на сих війнах стратив батько багато літ, а й дома бував тілько часами. На щастє мав батько доброго сусїда та розумну жінку, тому не лише не витратив майна, але ще й приросло воно чимало через численних утікачів з під инших панів. Єгомость пан Попель живе як Римлянин, а моя мати також не тратить гроша на адамашки, гатласи та „ношеня"[2]) з жемчугів та самоцвітів. І мене виховали як слїд. Учений єромонах Андрей, відданий друг батька, жив у нас, а будучи ученим, став нас обох учити. Та ось вернув батько, лихий на се, що не дослужив ся „кресцитиви"[3]), і зараз виправив мене до Ярослава до Єзуїтів, щоби тілько дальше від хати. Була між ним і Андреєм велика суперечка, мати плакала...

Тут молодець замняв ся і почервонїв, бо замітив насмішливий вираз лиця свого товариша. Помітив його змішанє й пан Бялоскурський і поміг молодцеви видобути ся з клопоту.

— Ну щож дальше? Шляхтич упер ся руками й ногами і ви мусїли їхати, правда?

— Так! Всадили нас у карабон[4]), дали слуг та старого ренкодайного Василя Дрогомирецького для опіки й вислали з довгим листом до патрів Єзуїтів. Так приїхали ми до Зборова. Станули ми у коршмі, а коли повечеряли і пішли спати, каже Іван: „Як хочеш, Юрку, їдь далї, а я не поїду. Жаль менї тебе, бажав би тебе вратувати, та не вратую у заперті, хиба на свободї берегти му твого добра, інакше пропадемо, мов пес у ярмарок! І справді ми православні, при тім Русини і сього не цураємо ся, нам нема дїла до єзуїтських вигадок. Тому й я рішив ся сказати „тїкаймо!"

— Ми повставали, нишком узяли два конї, на яких їхали наші два гайдуки і махнули на чотири вітри. По дорозї каже Іван: Їдьмо до Львова, там нас не будуть шукати, бо думати-

---

[1]) знехтованє.
[2]) китицї з чаплиних або струсиних пер із запинками.
[3]) карієри, доробку.
[4]) крита брика.

муть, що ми втікли на Україну. Ну й ми приїхали до Львова. У Львові є вірменин Ґошовіч, що мав свого часу два арти[1]) в наших лїсах, коли батькови треба було гроший на похід. Він нас приняв і ми сиділи в нього тиждень, а відтак каже він до нас: Слухайте, хлопці, я дам вам гроший, а ви дайте кавалерський пароль[2]), що вернете домів. Але ми не хотіли вертати, бо знали, що старий змякне лиш тоді, коли нас не буде, а як вернемо так швидко, то вибє і впреть ся при своїм, хоч гинь! Тоді став Ґошовіч просити, щоби ми покинули його хату, бо батько міг би дізнати ся, що ми в нього, й тоді став би мстити ся на його возах, грошах, або й на ньому самому. Сеж дуже легка річ. Вірменин не має, як шляхта, на мому держати сотки гайдуків, які берегли би його. На тому стало, що ми пішли до міста шукати собі пристановища. Та саме тоді посварив ся був якийсь там можний шляхтич Ваповський із маґістратом, бо маґістрат позволив сидіти в місті якомусь там його ворогови, панови Лагодовському. Ваповський напав на місто, оббив мійських пахолків, а відтак найшов Лагодовського недужим у камениці і велїв застрілити свойому ренкодайному з півгака[3]). Зробив ся крик у місті, та аж Ваповський виїхав, староста вислав і своїх пахолків, а ті стали чіпати ся всїх, кого запопали, а в кінці й нас обох. Ми побили ся з ними і втікли, але до міста вже годі було вертати. Так заїхали ми до Городка і опинили ся тут без тинфа[4]) при душі. Іван каже: Ну! нема гроша, є шабля, живім ся по рицарськи! Але я сього не люблю. Опришків та волоцюг і так доволї. Так ми й найшли ся у клопотї. — Аж тут стрінули ми пана Жарновського, який збирав якраз полк легких їздців і ми втягнули ся до реєстру!

— Eheu![5]) щож ви вчинили? О необачна молодости! — крикнув пан Бялоскурський. — То ви не знали сих полковників, які обдирають зі шкіри шляхту і хлопів, а відтак виводять полк, та продають чужим за гроші?[6])

— Ми чували про се і я остерігав Юрка — сказав Іван — та Юрко твердив, що Жарновський, се велика шляхта, і на такий підлий „процедер“[7]) не піде.

— Ха! ха! ха! — засміяв ся Бялоскурський. — Нема у вас, панове, „експеріенції“[8]). Ото вигадали! Хто тепер не має процедеру? Перші роди обдирають ся взаїмно між собою. Гербурти, Красїцькі, Стадніцькі, Санґушки, Калїновські, Струсї, а Жарновський мав би бути инший? А щож тепер найдете шляхотнїйшого від „експропріяції“[9]) рицарською рукою? Що се за шляхтич, що

---

[1]) буда до випалюваня потажу.
[2]) слово чести.
[3]) історичне.
[4]) гроша.
[5]) горе!
[6]) справдї було в сїм часї богато таких полковників.
[7]) занятє.
[8]) досвіду.
[9]) вивласненя.

не має на собі ні одної кондемнатки? Перша інфамія та баніція — се неначе „конфірмація“[1]) шляхтича. Хто доробив ся коли правом „кресцитиви“? Сей Жарновський дістав сублеваціо баніції, та вербунковий лист від короля, щоби збирати військо. Королеви треба, бач, було гроша, а Жарновський за одно і за друге заплатив, і то добре. Якже ви могли сього не знати, сеж зовсім звичайна річ!

На лиці Юрка показав ся вираз незадоволеня. Бач, моральні науки пана Бялоскурського не припали йому до вподоби. Але в час торкнув його Іван ногою попід стіл і він не відповів нічого.

— Щож дальше? — допитував ся Бялоскурський. — Дуже цікаві сї казуси[2]) вашмостів. Здаєть ся, читаєш який діярій[3]).

— Не було нам до цікавости, коли нас стали морити голодом, та гнати з села до села, аж десь на Шлеск. Ми змінили ся в банду опришків, крали й рабували, що попало. Аж коли Жарновський напав коло Тшебіні на двір якогось свойого ворога, все спалив, знасилував жінку господаря, а його самого казав повісити, ми завернули коні і втікли. Попередної днини виплатив нам Жарновський жолд, бо багато з нас хотіло його покинути за недодержанє умови. — Так ми доїхали до Перемишля і хотіли там найти місце на дворі якого пана. Але в місті побив саме якийсь пан католик православного попа[4]), який ішов із процесією, а ми вбили сього шляхтича і його двох слуг. Счинив ся ґвалт і ми втікли сюди. Ось і все.

Бялоскурський попив меду.

— Ну! ну! — сказав. — Вже то не можна вашмостям відмовити молодечого вігору[5]), та кавалєрської фантазії[6]), а якраз таких людий мені треба. Ось слухайте!

Тут пан Бялоскурський потягнув меду, обтер губи, а відтак присунув ся до молодців. У коршмі було тихо. Матис сидів за шинквасом, а Залушковський із завязаною головою пив пиво кухоль за кухлем, не звертаючи уваги на окруженє та клянучи разураз нещасного гайдука, якого зажерли пси минулої ночі.

— Бачите, вашмостьове! — продовжав Бялоскурський. — У нас шляхти є з давен звичай давати „зацне“ уроджених молодців на панські двори, щоби там учили ся політики[7]), та шукали протекції. Ви знаєте, що се не служба, а радше приязнь на весь вік, яка сягає й поза гріб. Нераз заступаєть ся можний пан за сиріт свого слуги, коли їх сусіди женуть із батьківщини.

---

[1]) миропомазанє.
[2]) пригоди.
[3]) дневник подорожи.
[4]) історичне.
[5]) сила.
[6]) моторности.
[7]) двірського поведеня, чемности.

Ще батько не сконав, а вже крадуть та рабують сусіди, що можна, а свояки оружною рукою женуть родину з хати. Тому ліпшим другом є добрий пан, ніж найблизша рідня.

— Таки так! — вмішав ся Попель. — Ніхто не вбє коня, на якім їздить!

Бялоскурський засміяв ся цинічно.

— Кепська „компарація“[1]), вашмості! — замітив. — Скажіть радше, що ніхто не наллє води у власний півгак! Зрештою — додав поважнійше — з рівними говорю! Тому мушу вам „виексплікувати“[2]) ціле „lucrum“[3]) пропозиції, яку хочу вам зробити. Ви знаєте, що наша рівність перед правом та між собою потрібна лише на виборах, де ходить про чертки, тобто голоси „браці“ шляхти. Тоді воєвода пє „кохайми сєн“ із першим ліпшим імці паном Видлубою. А по виборах той сам брат, се „golota et ocardus“ і псами нацьковують його паничі. Всеж таки кождий пан мусить мати людий, що орудують його майном, та віддають йому хоч частину доходу. Вони крадуть, що можна, луплять хамів та ликів[4]), але тримають гайдуків і боронять панської справи. Тому він їх береже, форитує[5]) і custodit[6]). Бо який чортяка служив би панови, якби не був певний протекції? Та не в сій матерії хочу трактувати з вашмостями. Ви певно хочете махнути на Україну, правда?

— Ніби так! — потвердив Угерницький.

— Так рука руку миє! Ви останьте в мене і хоч я не пан і протекції вам ніякої не вироблю, але дам нагоду поїхати на схід і дам потрібні гроші. Ви будете мені пильнувати якийсь час хати — не як ренкодайні, ані як державці, бо моя субстанція не в земельних добрах, — але як довірені мої други. Ви, пане Угерницький, стали би моїм бурґрабйом, а ваш друг отаманом над гайдуками, бо мій Івашко „цєнта бестія, в Турції бував, світ знає, але злодій! Ну, згода?

Угерницький глянув на Івана, а сей покивав головою на знак згоди і сказав:

— Думаю, що пропозиція вашої милости така корисна, що її „lucrum“ кождому в очи лізе. Правда, Юрку?

— Так! одно тілько, ваша милість — замітив Угерницький. — Ми православні і Русини[7])!

— Не віра чоловіка, але чоловік віру красить! — сказав сентенціонально пан Бялоскурський.

Із зачудованєм глянули на нього молодці. Се був погляд диссидентів[8]) та схизматиків.

— Бачу, що ваша милість, се муж рідкої учености, в книгах

---

[1]) порівнанє. [2]) зясувати. [3]) користь.
[4]) міщан. [5]) підпирає. [6]) береже.
[7]) Українці. [8]) єретиків.

та експерієнції в житю, — поспішив ся сказати Попель. — Любо буде нам служити йому, а ми не з тих, що у службі шукають наживи.

— Ха! ха! ха! — засміяв ся Бялоскурський. — Самі, вашмостьове, кажете, що я „vir peritus“[1]). Таких, що крадуть, на віз не забрав би. Та мені треба не слуг, а другів і людий гонору, тому вибрав вас, бо бачу вашу „virtutem et veritatis sanctum amorem“[2]). Ось бачите! мої два други диссиденти, третій Татарин у Перекопі. Чимже вони гірші католиків?

Ще цікавійше глянули молодці на свойого пана, що по хвилї встав і почав розмовляти з Матисом і Залушковським. Оба молодці вийшли з ізби[3]) та посїдали на лавочці.

— Ми виплили! — відітхнув Іван із усеї груди й усміхнув ся.

— Чи лиш на беріг? — спитав Юрко, розправляючи широкий, викладаний ковнір колєту[4]).

— Все одно! От буде хоч за що вернути домів у слушний час. Та що буде, як твій батько забажає мстити ся на моїй рідні?

— Мій батько? Ніколи! Він розлютив ся, що правда, не трохи, та потім змяк зовсім і ось бачиш, просив навіть твойого батька, щоб і тебе пустив зі мною до Єзуїтів. При ньому є ще й чернець Андрей і мати.

— Правда!... Все таки, бачиш, коли дізнаєть ся, що ми повтїкали, то сказить ся і...

— І висварить Дрогомирецького, бо він йому перший навинеть ся! — засміяв ся Юрко. — Відтак дасть у зуби обом гайдукам, ті поцїлують його в руку, порадять вислати погоню під Тернопіль або Камянець і старий вкоськаєть ся.

— А як ні? — спитав Іван, а в голосї його зазвучав неспокій. — Пригадай собі, Юрку, коли по повороті дізнав ся старий батько про нашу спільну науку, про твою любов, чи не прилетїв тодї з пахолками під наше дворище та чи не полаяв нас тодї всїх, як остатнїх?

— Так, але як твій батько вийшов проти нього з іконою та сказав: „Витай, гостю, з Богом у руській хатї“ — то що зробив? Почервонїв, постогнав, злїз із коня, поцїлував ікону і привитав ся. Пусте говориш, Івасю! Наші околишні Ляшки всяке творять, але мій батько не Лях.

— І то правда!

Вже не довго сидїли молодцї під коршмою. За хвилю вийшов з ізби Бялоскурський, Матис та Івашко і пан Бялоскурський приказав сїдлати конї. Відтак звернув ся до нових ренкодайних.

— Вашмостьове теж зволять сїсти на конї, поїдем домів, у мене дїла, а й вам належить ся вже відпочинок.

---

[1]) досвідний чоловік.
[2]) чесноту та святу любов правди.
[3]) шинкова кімната.
[4]) жовнїрська куртка.

— Певно! певно! — відповів Угерницький, — оба ми ще від учера сильно fatigati[1]).

Бялоскурський і Залушковський з обвязаною головою їхали передом, за ними пахолок пана Залушковського з доволї великим шкіряним міхом, далї десяток гайдуків, у кінцї Івашко та оба нові дворяни пана Бялоскурського.

Цікаво виглядали особливо гайдуки, бо були се по найбільшій части Мадяри з сабатів, що покинули військову службу Гербуртів, та инших околичних панів. З поміж учерашних помічників пана Бялоскурського не було між ними нікого, крім Івашка, що сидів уже при жидівськім столї ще перед прибутєм шляхти. Дорога вела через ліс, який складав ся по найбільшій части з слиць. На відкритих місцях виднїли ягоди, мов рубіни, на мягкій підстїлцї ягіднику. В лїсї залягала тишина, лиш мілїони комах бренїли та жужжали в повітрю. Полудне було близько, сонце разураз то скривало ся, то появляло ся знов ізза пірваної занавіси лїтних, дощевих хмар, що знов стали насувати ся з заходу. З учерашнього дощу не остало й слїду, було душно й парно. Видко знов коїла ся у природї буря. Поки що ясний та блискучий був світ, а веселий настрій гуртка їздців. Тілько конї завзято обмахували ся хвостами та обливали ся потом. Їх кусали комахи та давила вага кульбак.

Пан Бялоскурський разураз оглядав ся на обох молодців, у кінцї сказав до пана Залушковського:

— Хвала Богу, що Зглобіцький виніс ся ще вчера. У сього Угерницького соколині очи. Бач, не аби яка у нього sagacitas[2]). Добре, що й Рамбулт забрав свою півбочку та своїх пахолків. От були би дещо вибалакали, а я не хотів би, щоби сї молодцї знали про наш процедер.

— Се вже дурне, держати собі пахолків із тутешнїх хлопів. Вправдї мало який догадуєть ся всїх „arcan-ів“ висшого, благородного ingenium[3]), але все таки дещо можна замітити і на нас при всїй „вігілянції“[4]).

— Ба, вчерашнї пахолки Рамбулта думали самі, що ми ловимо шпіона.

— Ха! ха! ха! — зареготав ся Залушковський, не вважаючи на біль лиця. — А Івашко, чи думав те саме? — спитав вишком.

Пан Бялоскурський махнув рукою.

— Се, що Івашко знає, хотів би ти, вашмость, сам знати. Велика в нього „сцієнція“[5]) та „експерієнція“ у ріжних дісціплїнах[6]); він знає усякі artes[7]), про які вашмостї й не снило ся. Що він думає, не знає нїхто, бо він нікому не брат, але що він нїчого не скаже, за се ручу, чим хочете.

---

[1]) утомлені. [2]) бистрота. [3]) ум, талан.
[4]) чуйність. [5]) знанє. [6]) наука. [7]) штука.

— Ов, а то чому? Звідки така fiducia[1]?

— Се страшний чоловік. В його грудь вложив чорт замість серця lapidem[2]; він і мене не любить, хоч мені служить і Бог лише знає у всевідучости своїй, кілько се мене коштує. Сей лик має вже чималий маєток.

— Справді? Не „кольоризуєте“[3], вашмость, дещо? — зацікавив ся пан Залушковський.

Бялоскурський засміяв ся злобно.

— Так, має! Лише ні вашмості, ні мені з сього нічого не прийде. Івашко не Жид, але син міщанина з Теребовлі і має вже 35 літ. Се не дитина.

Мовчки їхала шляхта далі, а за ними Мадяри, ведучи веселу гутірку своєю незрозумілою мовою.

— Що се за люди? — спитав Юрко Івашка.

— Мадяри! Лиш хиба чорт зрозуміє їх говір.

— Гм! — відізвав ся Попель, який від довшого часу приглядав ся пильно Івашкови. — Гм! Мені видить ся також, що чорт не розуміє, але ви не чорт!

Івашко стягнув брови, та в сій хвилі отямив ся і засміяв ся.

— Бистре око у вашмость пана. Справді я розумію їх дещо, але не зовсім.

— По чім же ти пізнав? — питав Угерницький Попеля.

— По чім? А ось я бачив, як пан...

— Називайте мене Івашком! — сказав усміхаючись товариш обох молодців, — я міщанського роду.

— Як пан Івашко надслухував, та усміхав ся. Хто підслухує, а не розуміє, сей не сміє ся.

— Справді! — відповів Івашко і став бистро приглядати ся Попелеви. — У вашмості не аби яка голова. Мав пан Бялоскурський слушність.

— У чому?

— Що взяв вас на ренкодайних. Був би взяв мене, але я не шляхтич...

— А чи він на се оглядав ся? Сеж пусте! — замітив Угерницький. — Нікому не виписано ще роду на чолі.

Івашко усміхнув ся байдужно.

— Може оглядав ся, може й ні, — але не хотів. Від того він пан, щоб хотів, а я від того хам, щоб слухав, а не думав.

— Хитра бестія, — подумав Угерницький, та переглянув ся з другом.

— То ви на нас, Івашку, косим оком глядіти мете! Мені се не мило! — сказав Угерницький.

Івашко розсміяв ся.

— Моя кресцитива не в худопахольській кишені! — сказав різко і замовк.

---

[1]) довірє.
[2]) камінь.
[3]) блягувати, брехати.

Довгу хвилю їхали їздці мовчки, ударяючи тілько деколи долонею по шиї коня, щоб убити муху.

По хвилї звернув ся Івашко до Угерницького і сказав:

— Вам, панове, можуть дивними видати ся мої слова. Але бачите, я справдї не думаю довго служити Бялоскурському.

Говорив се з погідним, спокійним лицем, усміхаючись приязно, тілько хижі очи бігали ненастанно від Юрка до Івана, немов оцїнювали їх вартість.

— Не думаєте? — спитав Попель. — То зле! От бачите, пан Бялоскурський проворний чоловік, гроші має...

— Має!

— І скорше або пізнїйше накупить сїл, а тодї йому придасть ся чоловік, як вашмость. Останете підстаростою у богатого посесіоната, купите собі деяке шляхоцтво, хочби і не дуже „пшеднього клєйноту“[1]), та мати мете спокійну старість. Якоїж кресцитиви вам забагаєть ся?

— Хахаха! — засміяв ся Івашко так, що оба молодцї аж здрігнули ся. Немов крук закракав нагло над ними. — Хахаха! — сміяв ся до розпуку.

— Чого вась смієш ся? — спитав Угерницький, розлючений дещо поведенєм „лика“.

— Вибачте, вашмостьове! Я не хотїв вас образити, бо бачу, що ви чесні люди, а таких не багато по світу ходить, особливо у сїй річипосполитій та ще й у шляхоцькім жупанї. Смію ся, бо такої думки, як ось єгомості пана Попеля, ще не чував.

Тут звернув ся до Івана.

— Чого я міг би доробити ся за вашою порадою, як думаєте?

— Ну звісно чого! Майна, достатку, спокою! — відповів збитий з пантелику молодець.

— Майна? — засміяв ся Івашко — майна? У мене майна більше, нїж у неодного „шляхетнє“ уродженого Бялоскурського. Достатку? Менї нїчого не бракне. Спокою? Бачите, вашмостьове, я спокою не люблю, не хочу і не найду. Я хочу бути чимось і тому не остану підсвинком якогось шарака[2]), або навіть маґната. Тепер сей має гріш, хто має значінє, а сей має спокій, хто не має совісти. Я від дитини дивив ся на житє у річипосполитій, у Волощинї, Кримі, Туреччинї, Угорщинї, і тому знаю, що воно варте. Може де в степу є добрі й лихі люди; на заходї, на полуднї, а головно тут — нема людий, а є тілько злодії. І хто більший злодій, тому всї кланяють ся.

— Пробі! що ви таке, пане, говорите! — крикнув Угерницький, переляканий просто словами Івашка.

— Правду! — відповів Івашко і додав по хвилї: Я хотїв тілько усунути підозрінє, немов би я на вас косо дивив ся. Се,

---

[1]) визначного гербу.
[2]) простого шляхтича.

що мені належить ся, дістану і без шляхоцтва. Я йду відси невдовзі, бо тут у Польщі є тілько малі злодії, що крадуть, а добичею ділять ся. Се дрянь, що в грязї живе, без відваги, без думки, се просто худоба! Тут один обкраде другого, бере коні, збіже, дрова, срібло, самоцвіти, гатласи, часом дівчину, а після того тілько вибріхуєть ся. Польща се край карликів!

— Говорить із вас гнїв на „прероґативи“[1]) шляхти, — відповів Попель. — Ви не шляхтич, а до того православний...

— Православний!... чорт знає, що я! — засміяв ся Івашко. — Пан Бялоскурський і я шукали себе і найшли, а тепер коли пізнали ся, розходимо ся.

— Чому? — спитав Угерницький.

— Се просте! Він пан, я раб, а тут тимчасом я більший злодій і висше зайду, ніж він.

— Із вашими думками і намірами хиба на паль! — відрізав Іван, який від разу стратив охоту до розмови з Івашком.

Івашко розсміяв ся.

— А хочби й на гак у Стамбулї! Та заки се станеть ся, не один заплатить житєм, хто забажає мене там побачити, і не думайте, вашмостьове, що на гак саджають кого будь. А я ким будь не хочу бути.

Други мовчали. Слова Івашка були для них у части загадкою, а в части будили страх і відразу. В ньому бачили вони одного з сих православних Українців, які вирікали ся своєї віри і народности для особистих користий. Особливо межи шляхтою було багато таких відступників, а від свойого учителя, монаха Андрея, навчили ся були молодці гордити ними. Але Івашко був не з сих, його особа робила просто лячне вражінє, вражінє чогось грізного й лютого. Се не була підлість, тілько якась злоба, для самої злоби, злоба чорта.

— Дух святий при нас, — подумав Юрко, їдучи поруч Попеля і в души його зродила ся думка, що ось Івашко стоїть у звязи із нечистою силою. Іван думав, що Івашко не сповна розуму, та підсміхував ся, хоч і він не міг опанувати прикрого враженя, яке робив на нього новий товариш.

З такими думками їхали всї три мовчки за иншими. Не знати чому, подорожні обїхали Хирів густим лїсом, попри Старяву. Тут не було вже навіть стілько прорубів, що під Добромилем. Цїла околиця шуміла одним величезним лїсом, що стояв недвижно, наповняючи повітрє чудовою аромою живиці, та пахощами зїля. Мало користали їздці та коні з тїни, бо було парно, а розігріта вогкість обдавала усе тїло, та лягала вагою на груди.

Аж ось побачили молодці, що пан Бялоскурський та За-

---

[1]) привілеї.

лушковський здержали ся при вузкій стежині, що вела з горбка в долину та губила ся в гущавнику.

— Ну, то, вашмость, уже дома. Останьте здорові!

— Чолем! чолем! — відповів Залушковський, та звернув ся до пахолка з мішком.

— Їдь, хаме, передом! — приказав.

Тимчасом Івашко заговорив із чотирма гайдуками, які служили у Залушковського і мали з ним їхати. Він сказав їм кілька слів, а на їх лицях появило ся нагло сильне зацікавлене. Відтак гайдуки говорили хвилину між собою, в кінці три поїхали за Залушковським, а четвертий остав ся.

— Чого сей сабат коло нас вішаєть ся? — спитав Бялоскурський Івашка. — У мене своїх доволї.

Івашко усміхнув ся.

— Се мій барагом[1]), прошу вашої милости. Він нині вечером поїде домів.

Пан Бялоскурський не мав, здаєть ся, охоти позволити, але Івашко сказав ніби мимоходом:

— Один менше, другим більше!

Слово приказу, яке пан Бялоскурський мав на устах, остало невисказане. Покрутивши головою сюди й туди, він поїхав передом, поглублений у задумі.

Тимчасом Попель став дечого догадувати ся і тому тілько не питав ся про значінє слів Івашка. За те рішив доконче дізнати ся, які саме зносини вяжуть такого Івашка зі шляхтою та мазуром Матисом. Не уйшла, бач, його ока фаміліярність, що панувала між ними.

Серед таких думок виїхала громадка їздців на високий горбок і перед ними розвернув ся гарний краєвид.

Була се доволї широка долина. Крізь неї пропливав потік, а вздовж потока, тут і там стояли хати. Вони стояли з рідка, були опрятні й чисті, а при них чимало господарських будинків.

Противний бік потока був стрімкий та скалистий, а на високім виступі горбка стояла стара, деревляна церков. До неї вели камяні сходи, покладені широко з рівних плит.

Дещо за церквою в горі на широкім горбі лежав укріплений частоколом двір із високою, деревляною баштою. З вікон башти виглядали дула гаківниць, а по обістю ходило чимало уоружених людий.

— Ось і ми дома! — заговорив весело пан Бялоскурський, звертаючи ся до Угерницького.

— Прегарна се оселя, — відповів сей, — і положенє самого castellum[2]) дуже пригоже для оборони. Але бачу, ся оселя на волоськім праві[3]).

---

[1]) друг. [2]) замку.

[3]) значить, населенє платить панови лиш десятину від худоби та домашнього промислу, але не робить панщини.

— Так! Яж казав вашмості, що моя фортуна не в ріллі. Тому полишив я хлопів на тім самім праві, яке мали досі. Дають означену скількість волів, коний, овець та безрог, дають мід, пиво, горівку, смушки і дрова і так усім нам добре.

— А поташу і „ванчосу“[1]) не продають, ваша милость?

— Ні! Я не люблю чужинців, тілько торгую волами, воском, медом та угорським вином у куфах, і тому їжджу часто на Угорщину. Відси в мене так багато Мадярів межи службою. Хлопи дають підводи і парубків, але держать ся села, не тікають, а за мене дали би порубати ся на кусні. Дооколичні пани завели панщину, палять ліси, відбирають хлопам ґрунти, та сходять разом із ними на худопахолків, або самі хлопіють. У мене, бачте, сього нема.

— Вельми похвальні інтенції[2]) вашої милости! Під так людяним паном гарно й служити — сказав Попель у відповіди.

Але коли знов остали ся по заду, моргнув на товариша і сам наблизив ся.

— Бреше стара лисиця! — прошептав. — При такій двірні і „ключа“ замало, навіть хоч панщина є. Має бестія якусь иншу дійну корову і нехай моє імя Гриць, коли не дізнаю ся, де вона.

— Думаєш? — спитав Юрко. — То ти сеї гадки, що наш патрон щось у роді Жарновського?

— Розумієть ся! звичайний „eques polonus“[3]), як казав чернець Андрей, тілько тут у сього eques'а ще якась дивовижна коняка. — Сей учерашний шпігун...

— Знаєш, — вмішав ся живо Юрко, — мені також здавало ся по трохи, що се якась нечиста справа.

— Чорт її знає, зрештою побачимо.

Їздці переїхали кладку і крізь широку, отверту браму віхали на обістє.

---

[1]) клепок. [2]) замисли. [3]) польський шляхтич.

III.

ПАНЇ БЕАТА і ПАН ЯН.

Резиденція єгомості пана Бялоскурського була збудована з грубих, дубових та модринових брусів і спочивала на високому підмурованю. У сьому підмурованю й під ним містили ся широкі та глибокі пивниці, а сам дім мав іще дві стрихові кімнати з вичілками. В даху, критім грубими дошками, було багато малих вікон із засувами, призначених видко на стрільниці, а при вікнах самого двора були грубі залізні крати, та міцні, дубові віконниці на залізних завісах. Двері, обиті залізною бляхою та великими цвяхами, отвирали ся тілько з трудом, а замикали ся на ключ і на дві засуви, які складали ся з двох грубих, ялових брусів. Словом, дворище могло довший час остояти ся перед усяким нападом, як не бракло води до гашеня пожежі, що могла трапити ся в часї облоги.

Двір стояв на березї потока і від сеї сторони був забезпечений лише високим, дубовим парканом. З трьох инших сторін здіймав ся високий вал із частоколом, за ним глибокий рів, наповнений водою, яку приводжено заставою, мов у млинівці, а крім сього при брамі і в рогах обістя стояли доволї високі башти з поверхом, стрільницями і ґалєріями, криті дерниною. Сам майдан був невеликий, а при ньому стояло тілько кілька довгих хат, призначених для служби та припасів. Замітне було й се, що господарські будинки стояли поза укріпленєм, на склонї горбків і серед лїса. Видко пан Бялоскурський більше дбав про двір та свою особу, ніж про товар та збіже. До сих господарських будинків вела друга брама, що так само як і головний вїзд мала на ланцюгах зводжений міст.

Коли їздцї вїхали на майдан і позіскакували з коний, видав пан Бялоскурський кілька приказів угорською мовою і в сїй хвилї прибігло кількох гайдуків, які зовсім були подібні до сих, що товаришили пану Бялоскурському в дорозї. Вони побрали конї, а пан Бялоскурський підняв шапку з голови.

— Слава тобі, „пшенайсьвєнтша матко“, і тобі, святий Рафале, що довели щасливо me incolumem[1]) до моїх мирних „пєлєшів“[2]).

---

[1]) мене ненарушеним. [2]) хата.

— З перепрошенєм вашої милости! — відізвав ся Юрко. — Ваша милість зволили взяти нас на „ренкодайних“, щоб ми по думці його чинили його волю і инших до сього „інцитували“.[1]) Та бачу, ми не порозуміємо ся з сею німотою.

— Не непокійте ся, вашмость, — усміхнув ся пан Бялоскурський. — Івашко говорить їх мовою, мов оріхи гризе, а багато їх уміє по вашому. При тім ви з сими людьми „підлої кондиції“ юрґельтниками[2]) не багато мати мете роботи. Ваше „officium“[3]) у мене й моєї малжонки, ємость пані Беати, на покоях і між моїми сусідами та приятелями „ґволї“[4]) репрезентації й вистави.

І пан Бялоскурський подав ся у покої. По східцях вийшли вони на ґанок, критий ґалєрією поверха, а перейшовши крізь двері, опинили ся в сінях. Сіни займали цілу ширину будинку, з них можна було дістати ся до всіх инших кімнат двора. По противнім боці були такі самі двері, як із переду, а по обох боках дверий виднїли чотири вікна. Вікна були розмірно малі, тому тьмаво було в середині. В куті стояла велика піч, підлога та стіни вистелені були в части простими коврами та обвішані збруєю.

І так по середині стіни з права висів цілий гусарський ринштунок[5]) із часу, як батько пана Бялоскурського служив у королївській „гусарії“[6]). Був се повний ринштунок із панцирем, крилами, шоломом, довгим конциром[7]) та довжезним копієм, що висіло на двох кілках, забитих у стіну. Під панцирем висів „ринґраф“[8]) з іконою Матери Божої, пробитий та загнутий по середині.

На противній стіні виднїло багато стрільного оружа, як півгаків, пістолів, звичайних мушкетів, рушниць західної роботи та турецьких самопалів. Тут були також роги на порох та торби на кулї, звичайні і викладані, своєї та чужої роботи. В долині лежали на кілках списи, „бардиші“[9]), топорі та старосвітські молоти до розбиваня збруй, чекани[10]) та шаблї ріжної величини та вигляду. І так польські шаблї з хрестиками, дві чи три „ґадюки“ з широким, тупим вістрєм, прості, німецькі рапіри, гострі на оба боки і французькі шпади, гострі лиш на кінци. Було ще й кілька еспанських шпад із великими ґардами[11]), гострих на кінци із одної сторони. Трикутні „мізерікордії“[12]), турецькі „кінджали“ та звичайні ловецькі ножі висіли у ріжних піхвах поруч із гусарською збруєю, двома півпанцирами і кількома шапками, підбитими крицею, т. зв. „місюрками“.

По середині сіний стояв великий стіл із двома довжезними

---

[1]) заохочувати. [2]) наймитами. [3]) обовязок.
[4]) в цїли. [5]) повна збруя. [6]) тяжка кіннота.
[7]) довгий меч. [8]) нагрудна бляха. [9]) топорі на ратищах.
[10]) топорець до кидання. [11]) охорона на руку.
[12]) довгий, середновічний ніж до добиваня ранених.

лавами та великим, обитим „тафтою“ [1]) кріслом при однім із вузших кінців.

В отсї сїни війшли три мужі і застали тут дві панї. Одна з них була високого росту, з ясним, дещо рудавим відтїнком волося. Могла вона мати трийцять шість до вісїм лїт. Енерґічні, правильні риси лиця поганив дещо іронїчний усміх, який часто появляв ся у неї на устах. Рухи єймостї були скорі й рішучі, пізнати було по них, що се особа привикла до розказуваня.

Друга, молоденька дївчина, подібна до матери, не мала сеї певности себе і пізнати було, що нїколи її й не осягне. Ріжниця лежала головно в сьому, що її очи були голубі, підчас коли у матери горіли вони, наче огонь, і були темної краски. Хто їх порівнав би, сказав би певно: Мати се розцвила рожа з її величею, красою і колючками — дочка, се мягкий платок сеї рожі, тої самої краски, з тим самим запахом та без колючок.

Панї Беата обкинула зором прибулих і зупинила ся на могутнїй постати Івана. Сей почув на собі її зір та не спустив очий. Він бистро дивив ся на паню, покручуючи темного вусика, доки вона не звела очий на пана Бялоскурського.

— Бю чолом вам, наймилїйша і найдостойнїйша моя малжонко! — привитав ся пан Бялоскурський. — Ось позволиш, представлю тобі їхмость панів Угерницького, нашого „бурґрабйого“ та Попеля, мого ренкодайного.

Тут пан Бялоскурський підступив до панї Беати та поцїлував її в руку. Те саме вчинили оба молодцї.

Аґнєшка, взявши ся за ріжки сукнї, поклонила ся з великою „ґрацією“, паленїючи при тім, мов спіла вишня.

— Прошу панів сїдати! — сказав пан Бялоскурський ласкаво. — Не довго буду мати „facultatem адмірувати“ [2]) в себе так „зацних“ мужів, тож хотїв би хоч трохи ще нею натїшити ся.

Попель і Угерницький сїли, кладучи капелюхи на стіл. Угерницький по правій сторонї пана Бялоскурського при панї Беатї, Попель по лївій коло панни Аґнєшки. Панї Беата кинула оком у сторону Івана і на її лици появив ся іронїчний усміх. Відтак поправила широкі рукави своєї сукнї і звернула ся до Угерницького.

— То вашмость Угерницький? А з котрих? Чи не з теребовельських?

— Так, чи єймость панї добродїйка знали може нашу родину?

— Так, ми жили свойого часу в Теребовельщинї і... — тут панї Беата зловила оком остерігаючий погляд чоловіка — знали „родзіца“ вашмостї. Се дуже гідний і благородний чоловік.

Остерігаючий погляд пана Бялоскурського замітив і Попель і тому став придивляти ся пильно панї Беатї, яке саме вражінє зробить на неї осторога.

---

[1]) рід шовку. [2]) нагоду подивляти.

Та добродійка зрозуміла видко хибно погляд молодця, бо іронічний усміх знов появив ся на її лици.

— Хитра шельма — подумав Попель і мимоволї присунув ся близше до панни Агнєшки, що сиділа, зложивши руки на колїна та спустивши очи. Разураз підіймала їх, щоб тілько глянути на Юрка, який сидів напроти.

— Отже як бачиш, мила малжонко — заговорив пан Бялоскурський — приводжу тобі двох дуже „зацно“ уроджених і гладких кавалєрів, і з ними будеш проживати два місяцї, до мого приїзду.

— Ах! правда! — зацікавив ся Юрко. — Ваша милість сказали, що якась „necessitas“ [1]) покликує його з дому; чи вільно спитати, в які „diciones та regna“? [2])

— А кудиж би, як не на Угорщину! — відповіла за мужа Беата. — Він завсїди на Угорщинї має орудки; чиж се не гріх? Скажіть, вашмостьове.

— Певно! певно! — поспішив ся сказати Попель. — Хоч би й як „dura“ [3]) була ся „necessitas“, мене від так дворних та достойних білоголов [4]) ніякий чортяка не відтягнув би.

— Ха! ха! ха! — сміяв ся пан Бялоскурський. — Видите, єймость, що за полїтичний кавалєр.

— Певно, а при тім і дотепний — відповіла усміхнувши ся Беата. — Але правда! — додала, зриваючись, — вашмостьове мусите бути страшно голодні... а я...

— Голодні, як голодні, але спрагнені. Сонце палить як „ignis infernalis“ [5]).

— Вацьпанно Агнєшко! — приказала Беата, — йди і заряди, що треба!

Дочка встала послушно і вийшла.

— Вибачте, вашмостьове, моїй дочцї, що така несміла та боязлива, молоде, то ще й недосвідне.

— Над міру гладка й мила! — осудив Угерницький.

— Ха! ха! — засміяла ся Беата. — Вже кавалєр углядів птичку. Уважайте но, вашмость, не баламутьте менї дочки! І жартом погрозила молодцеви.

— „Засьбим“ [6]) смів? — відповів Юрко, удаючи обурене, — засьбим смів дочку мого „хлєбодавци“ і мого милостивого пана і добродія баламутити?

Бялоскурський засміяв ся.

— Стілько між нами „диференції“ [7]), що кіт наплакав, а й то „nescio“ [8]), хто з нас можнїйший, ви чи я. Ви дідич сїл та фільварків, а я...

— Ви наш пан, — сказав Угерницький, — і ми належного „респекту“ чоловікови гонору нїколи не забудемо. Ми тілько

---

[1]) конечність. [2]) краї та держави.
[3]) тверда. [4]) жінок. [5]) адський огонь.
[6]) деж би я. [7]) ріжниця. [8]) не знаю.

лотрикам вороги і людям, що віддають ся всяким „лятроціній“ [1]) та „ексцесам“ [2]).

— Eheu! не бракне таких у сій річипосполитій.

— На погибель же їм! — додав Попель, дивлячись на стіну.

— „Pereant et exstirpentur!“ [3]) — закінчив урочисто Бялоскурський.

В сій хвилї появила ся Аґнєшка та слуга з холодним мясивом, хлїбом, горівкою і вином.

Мужі покріпляли ся, пан Бялоскурський разураз припивав то на щастє, то на добру „комітиву“, а панї Беата розпитувала про „колїґації“ [4]), а в кінци сказала жартом:

— Вашмость, пане Попель, більше мати мете дїла з господарством, нїж єґомость пан Угерницький, тому будете головно під моєю опікою. Отже пильнуйте ся, бо мій „реґімент“ [5]) дуже острий!

— Єймость панї зволять жартувати, — відповів Іван. — Де би у „нєвясти“ і то так повної „вдзєнку“ [6]) та полїтики могла взяти ся строгість! А хочби й так, то під так милим „реґіментарем“ певно на „poenam“ [7]) не зароблю.

Всї засміяли ся, а Юрко докинув:

— Сеж не білоголовська річ пильнувати робітників та парубків.

— Ха! ха! ха! — засміяв ся пан Бялоскурський, — милите ся, вашмость! Якраз у нас инакше. Моя „res familiaris crescit et floret“ [8]) моїми „переґрінаціями“ [9]) по чужих краях, а моя мила малжонка сама рядить у Коросні і її саме реґіменту прийдеть ся слухати вашмостям. І не думайте, що для слуг ся „oboedientia“ [10]) лекша, нїж як би я приказував.

— І ми не „мішкати мемо“ [11]) примінити ся до всїх „прецептів“ єймость панї, — сказав поважно Іван і схилив голову — і прошу показати менї обстанову господарства як найскорше, щоб я міг сповняти своє „officium“ як найсовіснїйше.

— Що так буде, „non dubito“ [12]), — заявив пан Бялоскурський, — але ще сьогодня посидимо та побалакаємо.

Іван глянув на Беату і мабуть вичитав щось в її очах, бо відповів у тую мить:

— Нї, ваша милість! Се не мій „процедер“ гайнувати час. Мій родич не богатий „посесіонат“, тож у нас кождий „manus admittebat“ [13]) до господарства. Тому „repeto“ [14]), прошу мене провести по домі, щоб я міг визнати ся в разї потреби, а за сей час мій товариш послужить своєю особою та дотепом його милости та єймость паннї.

---

[1]) лайдацтва. [2]) вибрик.
[3]) нехай пропадуть і згинуть до нащадку.
[4]) споріднене. [5]) управа.
[6]) принада. [7]) кара.
[8]) майно росте і процвитає.
[9]) подорожами. [10]) послух. [11]) відтягати ся.
[12]) не сумнїваю ся. [13]) прикладати рук. [14]) повтаряти.

— Справді, моя дорога, — звернув ся пан Бялоскурський до пані Беати, — більша в сих молодцях „sedulitas“ [1]), ніж я сам „калькулював“ [2]). Тому не здержуймо сього благородного „імпульсу“ [3]) молодого серця!

Пані Беата встала і вийшла, а за нею Іван, кинувши попередно Юркови значучий погляд. Але сей мовчав, бо завважав рівночасно насмішку, яка малювала ся на лици пані Беати, коли відходила з Іваном.

Як тілько мати вийшла, сперла ся панна Аґнєшка о поруче крісла і заложивши руки на грудях, вихилила ся в зад, щоби вигідно розсісти ся. Її спущені очи гляділи тепер невпинно на молодця і все те бентежило його.

— Так, так, пане Угерницький! — говорив тимчасом пан Бялоскурський. — Патри єзуїти вчили в конвенті, що „ignavia“ [4]) є матірю всїх проступків та „stupr-ів“ [5]). І неодин, що прогайнував час на піятиці та розпусті, ударить ся колись у груди і скаже: „Peccavi!...“ [6]) Та тоді вже може бути за пізно!

— Золоті слова вашої милости. І в церкві красших не почуєш, — відповів Юрко. — Мій „praeceptor“ [7]) о. Андрей учив нас так само.

— Видко і наслідки сеї науки по „цнотах“ вашмостів, — вмішала ся панна Аґнєшка й усміхнула ся приязно до молодця.

— Га! Подобав ся кавалєр вацьпанні? „Формозус“ [8]), правда? Ну! уважай, вацьпанна, щоб не задивила ся. „Сила“ тоді аргументів треба би було, щоб їй се з голови вибити.

— Або вдоволити! — засміяла ся панна Аґнєшка, яка зовсїм змінила ся, від коли мати покинула кімнату.

Пан Бялоскурський скривив ся.

— Видиш, вацьпан! — сказав — як „mures“ [9]) гуляють, коли кота нема! Вже й „асцька“ дістає голос.

Угерницький був тимчасом у дивнім положеню і сам не знав, як саме до нього приспособити ся. Дївчина сама зачіпала його в присутности батька, а сей сміяв ся з сього. В порівнаню до попередного поведеня дївчини були сї слова аж надто смілі, а й погляд Івана давав йому теж багато думати. Саме тому старав ся звести розмову на иншу тему.

— З „пермісією“ [10]) вашої милости, хотїв би я спитати, що се саме за ринграф, що висить на стїнї під збруєю. Видно у хвалебних боях мусїв йому дістати ся сей удар рогатиною [11]) або „штихом“ [12]) меча?

— Се ринграф мого небіщика „родзїца“, а твого дїда, Аґнєшко, — відповів пан Бялоскурський. — Він служив у гусарській хоругві за „круля“ Стефана [13]), коли ще наша „субстанція“ була в Теребовельщинї. Бачите, тоді стала шляхта прода-

---

[1]) прислужність, пильність. [2]) міркувати. [3]) порив.
[4]) лїнь. [5]) порок. [6]) я согрішив. [7]) учитель.
[8]) гарний. [9]) миши. [10]) позволенє.
[11]) короткий спис, сулиця. [12]) кінцем. [13]) Баторія.

вати на ґвалт усю „кресценцію“ [1]) до Ґданська і випалювати ліси. Всї заводили чимраз більше робітних днів та повинностий між хамством, а воно дурне протестувало та „суплїкувало“ [2]) до круля. Сам „лацне“ [3]), вашмость, вирозумієш, що вже те саме був „crimen“ і вся шляхта почала суплїкантів „екземплярично“ [4]) карати. Ось і мій „родзїц“ сїв на коня і з пахолками почав виганяти з маєтности одного завзятого хама, який не хотїв сповняти наложених обовязків.

— А чи сї повинности були „муніфіковані“ [5]) якими листами?

— А вжеж! Мій „родзїц“ казав виписати їх нагаєм на спинї сього хама. Сей збунтував ся, а коли мій батько прийшов, почав йому „встренти чинити“ [6]) і з півгаків стріляти. При тім і розбили батькови ринґраф.

— І щож стало ся дальше? — спитав Угерницький, дивуючись бесїдї пана Бялоскурського по тім, що бачив у селї.

— Потім? Мій „родзїц“ хлопа вбив, жінку вигнав, синів узяв на парубків, дочку на покоївку, а землю собі. Бач, він не вмів господарити на малім, як ось я.

— Чомуж, ваша милість, змінили „modum“ [7]) господарованя?

— Чому? Тому, бо не було на чім господарити. Хиба не знаєте шляхотської господарки? Лїс виналили, вирубали і продали. Землю виссали, продукти продали, а песїй гріш, який дістали за них, пропили та прогайнували на строї та столові срібла. Коли наложили панщину, прокляте хамство збурило ся, якже по війнах стало на Українї плодити ся козацтво, а тут пани відбирали землю, тодї хлопи повтїкали.

— Се дивне! У мого батька фільварки, як муравлища, — відповів Угерницький не без злоби.

— Ба, видко „родзїц“ вашмостї є хлопам „indulgens“ [8]) та держить ся старого порядку. У такого маєток росте. Та се лиш між вашою шляхтою таких деколи можна подибати, або між ново „нобілїтованими“ [9]) людьми, які не знають польського права посполитого. Хто з нашою шляхтою війде в „комітиву“ [10]), робить те саме, що й вона та гноблячи хлопів, і сама свої субстанції „devastat“ [11]).

— Правду кажете, ваша милість! — замітив Юрко. — У нас кажуть хлопи: Лихий пан і Татарин, се брати!

— Ха! ха! ха! — зареготав ся пан Бялоскурський. — Пусте пан, хлоп і панщина. Гроші ґрунт! Хто має повний черес та набиту кабзу, той має цїлу річпосполиту. У тім то й цїла „sapientia“ [12]) синів коронних, що всї гроші в наших руках.

— А що зробите, коли вас піддані покинуть?

---

[1]) збіже на пни. [2]) писало прошеня. [3]) легко.
[4]) примірно. [5]) потверджені. [6]) ставити опір.
[7]) спосіб. [8]) поблажливий, лагідний.
[9]) надавати шляхоцтво. [10]) зносини.
[11]) винищує. [12]) мудрість.

— Підемо за ними, їх край — се наш край, бо чи вони не наш товар? Вони зладять усе на наш приєм, заорють, заложать села, хутори, пасіки, а ми дамо лад, панщину, податки, мита і все буде добре. Лиш одна велика „imprudentia“ [1]) в нашої шляхти, то непильнованє козаків. Покозаченого хлопа вже ніякий чорт не вбере знов у шори. Тому я й „vitupero“ [2]) наших панів за гнобленє хамства, бо вони роблять се нагально, а то треба робити поволи. За трийцять літ можна зробити і зі шляхтича хама, але не за трийцять днів. Так то він збунтуєть ся і лиш „nota nobilitate“ [3]) в карбах його удержиш.

— Рація, рація! — відповів Юрко, щоб лишень щось сказати.

— А чи, вашмость, заручений? — спитала з нечевя панна Агнєшка.

Юрко почервонів, вирваний нагло зі своїх думок і збентежив ся.

— Неполітично, асцька, питаєш! — замітив пан Бялоскурський, — але ви, молоді, маєте свою політику, тому сповідай ся, вацьпан, перед моєю дочкою. Ха, ха, ха!

В часї сих слів мав Угерницький час прийти до себе й опамятати ся.

— Ні, — відповів жартовливо, — хоч серце моє „desiderat афектів“ [4]), ніяка панна не здобула ще його на все житє.

— Якто? Вашмость іще не любив ся? — запитав пан Бялоскурський, бажаючи затерти вражінє „неполітичного“ питаня дочки.

— Ні, але не бачу ніяких „імпедіментів“ [5]), задля яких мав би сього виректи ся.

— Певно, певно, „афект“ се прикраса всего житя, се „вдзєнчни квят“ на ниві щоденних „laborum et tristitiae“ [6]).

Розмова звернула ся тепер на справи домашні і пан Угерницький дізнав ся про склад усього двора, а заразом замітив дві річи: що панна Агнєшка незвичайно заняла ся ним, та що зовсїм батька не боїть ся і більше його любить, ніж матїр. Він віднїс також вражінє, немов би відношенє панї Беати до чоловіка було зовсїм байдужне, а за те між нею й дочкою панувала просто ворожнеча. За годину вернула Беата з Іваном і весь день зійшов на розмовах, жартах та господарських плянах. Обом молодцям визначено мешканє на поверсї двора, де були дві кімнатки, получені коритариком. Із нього сходило ся східцями до дверий, які отвирали ся до сїний. Оба молодцї замешкали в кімнатї, зверненій до заду, по сторонї, де стояли господарські будинки. В нїй була тілько велика груба, два дубові ліжка, стіл та дві лави, прикриті вовчими шкірами. В кутї стояла скринка. На нїй лежали вже „тороки“, себ то

---

[1]) нерозум. [2]) ганю.
[3]) скликавши всю шляхту. [4]) бажанє любови.
[5]) перешкод. [6]) трудів і смутку.

клунки, а в них підчас „перегрінації“ [1]) з паном Жарновським добуте майно. На ліжках лежала одіж шляхоцького крою, призначена для молодців, а під столом сідла та чапраки.

Коли молодці найшли ся самі, а на комині загорів ясний огонь зі смільного ріща, сів Попель на лаву та став нишком про себе сміяти ся. Угерницький ходив видко лютий здовж по кімнаті, побренькуючи великими острогами.

— Чого смієш ся, немов придурковатий? — спитав товариша.

— Якраз із тої самої причини, задля якої ти злостиш ся, — відповів Іван.

— А щоб на них сто сот чортів із пекла, щоб трясця матері їх...

— Тсс! не клени під ніч!

Юрко перехрестив ся.

— Во імя Отця і Сина! Се кодло ще до гріха доведе.

— Слухай, Юрку! Ти зовсім непотрібно непокоїш ся. Чиж ти надіяв ся чого иншого? Ба, я певний, що ти ще й не порозумів богато дечого з розмови.

— Якто? — спитав Юрко і здержав ся у проході.

— Ну, коли так, то скажи, що думаєш про Бялоскурського?

Тут Іван знизив голос до ледви чутного шепоту.

— А щож би? — відповів Юрко, так само нишком, — шляхтич, як і инші.

— Ха! ха! ха! — засміяв ся голосно Іван.

— Якого дідька регочеш ся?

— Бачиш, Юрку, коли я тебе остерігав перед Жарновським, ти казав, що се благородний чоловік, ну і пізнав ти його таки, правда?

— А щоб його!...

— Тссс! Ти глядиш лише перед себе й ідеш пробоєм, як рицарі, про яких розказував отець Андрей. А тут тимчасом теперішній світ у річипосполитій не той став. Івашко правду каже, що ся річпосполита се злодійська яма.

— Дурний ти, Іване, тут також є добрі й лихі люди, як усюди.

— Ба, братчику, коби то! Тут лиш тих трохи православних, що держать ся свого, се тих десятьох праведних, за яких торгував ся Авраам. Як би не се, то огненний дощ спалив би те гніздо самоволі, кривди, розбою та розпусти. Огоріла би вся земля, мов комин хати, по татарськім набігу. Звірі вили би на згарищах, а по лісах тинялиб ся люди. Ти сам казав сьогодня рано, що від нашої утечі ще дня не було без якогось прикладу, що в цілому воєводстві нема й кутика спокійного. А чому? Бо зволоч, злодії, піяки, розпусники, „костери [2]), вархоли“ [3]),

---

[1]) мандрівки. [2]) грачі. [3]) завалидороги.

лотри „ведуть рей“ [1]). Бідний, православний мужик стогне у кайданах, а руський шляхтич вислугуєть ся короляеви, щоби після того копнули його ногою за вислугу, а його майно „iure caduco“ [2]) віддали якомусь зжебрачілому католикови. Тому питаю тебе ще раз: Де ті добрі люди?

Юрко мовчав.

— Я тобі скажу де, — продовжав Іван. З його лиця счез усміх, брови стягнули ся грізно, очи блестіли, мов іскри, що снопами вибухали із смільного ріща і счезали в комині. — Я скажу тобі, де! Вони там на сході, у татарській пащі, де нема ні хлопа, ні пана, ні трибуналу. Там „мир хрещений“, спокій і безпека, бо як кажуть козаки, там борють ся всї за одного, один за всїх, проти спільного ворога. А тут? „Bellum omnium contra omnes“ [3]) в імя нужденного гроша. Тут „homo homini lupus“ [4]), а державний устрій одно велике лайдацтво!

Юрко не перебив ні одним словом.

— Та ти того всього не хочеш бачити. Ти привик, що наші батьки самі радять ся в господарстві з хлопами, балакають із ними, як із людьми, живуть із собою в згоді, до панських „подвоїв“ [5]) не пхають ся... і нічого не знають. І я не знав би сього, якби не мій батько, що багато бачив на свойому віку та завсїди учив мене: Сину, доки ти між нами, знай, що чого не вирвеш вовкови з горла, се пропало; знай, що у річипосполитій крім твоїх найблизших, самі вороги, а крім православних усе злодії й єретики. Я пускав сї науки мимо ух, бо що менї там!... Але коли почав мандрівку, прийшли менї на гадку сї слова і вони сповняли ся що години...

— Не сказав би я сього! — вмішав ся Юрко нагло, — мусиш признати, що бодай Бялоскурський не такий злодій, як инші.

— Ет, городиш! Пан Бялоскурський ріжнить ся тим від останньої шляхти, чим ріжнить ся злодій від розбійника. Більшість польської шляхти знає, що допускаєть ся проступків і живе у гнили, але не соромить ся сього. Пан Бялоскурський за те надає собі вид звичайного „зацного“ чоловіка, що знає світ і людий та сам живе чесно, а тимчасом він допускаєть ся вчинків іще гидкійших, ніж такий Стаднїцький, його сини, або хочби твій Жарновський. А такі люди се не рисї, ні вовки, але гадюки. Що гірше, вовк чи гадє?... Нехай нас Матїнка Божа стереже від його засїдок та нехай простить менї й тобі підступи, яких мусїти мемо уживати у зносинах із ним.

— Не будемо! — заговорив палко Юрко. — Нас ніякий

---

[1]) ведуть перед.

[2]) наданє королем дібр, які вже мали власника, другому; як що ограбленний власник мав більшу силу, то не давав себе вигнати, в противнім разї мусїв уступити з майна.

[3]) війна усїх проти всїх.

[4]) чоловік вовком чоловікови (лат. пословиця). [5]) воріт.

чортяка не держить! Сїли на конї, махнули на чотири вітри і кінець! Я у гнїздї злодія жити не думаю.

— Крім твого та мого рідного гнїзда не знаємо нїякого иншого, де оставало би все святе святим. А до дому нам вертати годї.

— Правда!... Все таки цїкавий я, що ти саме викалькулював про пана Бялоскурського?

— Три річи: „Primo“ [2]), що він агент Мадярів. „Secundo“ [2]), що обдер Жида невинно. „Tertio“ [3]), що його жінка... така собі..., а він знає про се.

— Що ти кажеш! Нехай Бог боронить, щоб так було. І я починаю помалу визнавати ся, але щоб аж таке було, не повірю!

— Як хочеш! — відповів Попель, — та я ось присяг, що слїдити му Івашка. Треба би туди вибрати ся й пошукати.

— А пси?

— Псів спускають за обістєм, а ті, що є тут, припнені при входах. Беата пояснила менї се дуже основно.

І Іван став відчіпляти шнур, яким повязані були їх клунки.

— На щож се? — спитав Юрко.

— Годїж менї йти пильнувати Івашка та Беати через їх сїни... Ага! Ти добре зробив би, якби пішов під двері до сїний та надслухував. Як тілько хто вийде з хати, ти зараз на гору та обізви ся двічи лиликом.

— Добре! Тепер якраз лилики лїтають.

— А придуши огонь попелом!

Кажучи се, звязував Іван мотузя, що разом із поводами вистарчали, щоб по них спустити ся з вичілка на землю. Вікна двора були заслонені віконницями, то й нїхто не міг замітити Івана, що мов кіт спустив ся у низ. Юрко пильно глядїв, чи хто не надходить, а Іван присїв зразу до землї, а відтак счез у пітьмі. Коли місяць вийшов ізза хмарки, побачив Юрко тїнь, що крала ся хильцем здовж частоколу в сторону будинків, де мешкали гайдуки. Там недалеко задної брами миготїло тьмаве світло у маленькому віконци. Юрко знав, що й на баштах стоять вартові, та вони були по другій сторонї. Їм нїчого було глядїти на обістє, бо рова, валу й частоколів берегла злюча стая величезних собак.

Та ось коли тїнь Івана найшла ся при однїй із гарматок, уставлених при отворах частоколу, рипнули якісь немазані двері і побіч маленького світельця блиснуло на хвилю друге, більше. Хтось виходив із хати.

Двічи захохотав лилик — тїнь счезла. Через майдан почала скорим кроком зближати ся до двора висока стать. Нічний вітрець розвівав поли контуша та довгі вильоти. У непевнім світлї показало ся блїде, остре лице пана Бялоскурського. Два

---

[1]) по перше. [2]) по друге. [3]) по третє.

роги мягкої шапочки виставали чомусь над головою і Юрко мимохіть подав ся в зад.

— Господи помилуй! — прошептав і перехрестив ся. Відтак кинув на погасаючий огонь кілька пригорщий попелу, зняв чоботи, шаблю й колет, а сам нишком, надслухуючи, чи хто не йде, отворив двері і вийшов на коритарик. По противній стороні були двері до другої порожної кімнати, перед якими стояли бочки з водою на випадок пожежі і то так, що годі було дістати ся до дверий.

Видко в кімнаті не було нікого. Побіч бочок був чотирокутний отвір у підлозі, де починали ся східці в долину. Юрко викресав огню, щоб на біду не впасти та не скрутити вязів і при слабім сяєві іскор намацяв ногою перший ступінь. Помалу, східець за східцем, сходив у долину, аж опинив ся при дверях, що вели у сіни. В них було кілька отворів до стріляня на ворога, колиб сей вірвав ся в сіни. Крізь сї отвори побачив паню Беату лиш у долішній одіжи та сорочці.

Її пишна стать збурила кров у молодця та просто осліпила його своїм блеском. Вона сиділа на лаві, а обнажені, повні рамена спочивали на столї. Маленькі, але сильні ноги виставали мало не до колїн із під короткої спідниці та були убрані у вишивані східною модою черевички. Незапнята сорочка відкривала круглу, пружисту грудь та рожеву шию і Юрко глядів хвилю на сю повну, розцвилу красу, як міг лише глядїти двайцятьлїтний хлопець.

— Неможливо, щоб ся краса була сим, чим уважає її Іван, — подумав, і пильно приглядав ся сидячій кралї. Але в сїй хвилї перепинив ся хід його гадок, бо ось почув із надвору кроки мужа і в сїни увійшов Бялоскурський.

Він замкнув важкі двері, засунув двічи, опісля кинув шапку на стіл і поправив пальцем ґніт олїйної лямпи, яка горіла перед Беатою та розсвічувала усю її стать.

— Хе, хе! — засміяв ся. — Не дармо я задля гладкости [1]) сїймостї перевертав колись козли [2]).

І рукою погладив паню Беату по шовковій шиї. Панї Беата почервонїла з досади.

— У вашмостї завсїди воробцї в голові!

— Ха, ха! не тілько в голові...

— От верзеш, „муй дрогі“. Кажи красше, що зорудував! Через тих твоїх ренкодайних годї було розумне слово сказати.

— Але за те тепер поговоримо, правда? — засміяв ся пан Бялоскурський і голосно поцїлував паню Беату в шию.

Вона кинула ся, почервонїла ще дужше та вдарила злегка рукою пана Бялоскурського по голові.

— Що тобі, Янє! Упив ся, чи що?

Пан Ян спокійно покручував вуса.

---

[1]) краси. [2]) ішов у переверти, тратив голову.

— Ні, еймость. Я на „коберцу“ [1]) присягав її милувати, ну і так чиню.

— Не потребую афектів еґомості!

— Ха! ха! ха! Знаю, знаю! І марципани переїдають ся, не то я, але так часом на відміну...

— Не мудрісьте, вацьпан! Кажіть передовсім, по що ви якраз сих двох привели, можна було взяти яких двох ходачкових і баста.

— Та! та! та! „golota vel odardus“ краде більше, як син посесіоната, а я крадїжи не хочу. Досить Івашко краде. Потім може придати ся колїґація в Теребовельськім. Хто знає, чи я вже в найблизшім роцї не продам субстанції та не поїду на схід. Теребовельська шляхта та її протекція може придати ся. Ануж Цебрівські дізнають ся, що я був товаришем Зґлобіцького...

— Ат! вони знають лише Зґлобіцького і ведуть із ним війну.

Юрко кинув ся всім тілом — що за страшні картини станули йому нагло перед очима! — Безголовий труп молодого Цебрівського, крик, протести, трибунали, бійки, пожежа у старого Цебрівського в Кровінці, його розпука... Все те бачив він іще хлопцем. І ось тут віднайшов він слід цілої справи. Бялоскурський спільник Зґлобіцького!...

Нагло стала йому ясна ціла пригода з Жидом і страшна лють огорнула його. Він хотів отворити двері та розчерепити голову сеї гадюки, що ось і його хотїла ужити на власний пожиток і втягнути може в яке нове злодійство. Та він нагадав собі слова Івана і „змітиґував ся“.

— Ось який твій процедер і господарство! — подумав. — Ось чому в селї волоське право, а не панщина!

І нагло счезла десь в очах Юрка краса панї Беати, остався тілько поганий образ людини, яка потурає тілько найнизшим поривам своєї природи. Отець Андрій нераз остерігав своїх учеників перед принадами світа, кажучи: „Глядиш з переду — краса! Брови як на шнурочку, уста як коралї, зуби як жемчуг, мов шовк волосє, мов самоцвіти очи. Грудь лебедя, бедра, ноги — рай, уся поява — ангел божий! Та ось із заду гнїздо хробів, гадюк, глист, скорпіонів та василисків. Се — світ!“

Лють, яка опанувала була молодця зразу, змінила ся в цікавість, получену з обридженєм та погордою, а в серци зродила ся постанова зараз завтра покинути двір, не вважаючи на спротив Івана.

Всї ті гадки мигом пролїтали крізь голову Юрка, а тимчасом пан Бялоскурський говорив далї:

— Відтак, цна [2]) малжонко, бажав я й тобі зробити приємність. Оба formosi, гладкі й полїтичні кавалєри й можна мати

---

[1]) коврі. [2]) дорога жінко.

з них потїху і то з обох нараз, бо кождий „alio modo“ [1]) може твойому серцю справити „контентацію“ [2]).

— Цікава я, по що се, вацьпан, говориш? Ловив ти мене, ловила й я тебе...

— Індульґенція [3]) людським слабостям се чеснота! А хто від них свобідний? — замітив поважно пан Бялоскурський.

Панї Беата усміхнула ся їдко.

— Дуби смалені плетемо!... Що з Абрамком?

— Зґлобіцький привів його під „Бук“.

Юрко нащурив уха.

— Ну і...

— Я зоперував його з Рамбултом і Залушковським, бо Зґлобіцький бояв ся сих двох молодців.

— То повідомленє прийшло в час?

— Так! Ми якраз сиділи у Йоселя в Добромили, коли приїхав пахолок Зґлобіцького з карткою.

— Івашко був зі Зґлобіцьким?

— Так, після заключеного пакту [4]). Тілько Жид мав чотирох своїх людий і тих треба було вбити. Ми вже їх і „погубили“, а лише Рамбултові пахолки брали уділ у бійцї.

— То добре. Деж гроші?

— Сховані, єймость. Тої самої ночи поїхав Зґлобіцький домів. Він уже не може видержати з Цебрівськими, тому продає все і їде на Мазовше, там його рідня. На відхіднім хотїв би ще зачати якусь там „імпрезу“, але „nescio“, що було би то. Матис і Залушковський „губили“ тїла, а я закопав гроші.

— Де?

— Ха, ха, ха! — засміяв ся Бялоскурський. — Не я се скажу єймостї, бо кожда „mulier insidiosa est et infidelis“ [5]). Тому сховаю сей „секрет“ для себе.

Хвилю глядїли обоє на себе, немов стараючись відгадати взаїмно свої гадки.

— Якто, навіть менї не скажете, єґомость?

— Навіть вам, єймость! Вам, єймость, привіз я двох цуциків до забави, а на ложу смерти скажу вам також, де і гроші, як іще що з них остане!

Беата мовчала, тілько лице її побілїло.

— Не жури ся, єймость! — сміяв ся тимчасом Бялоскурський, — поїдемо на схід, там уживати мемо обоє.

— Ха, ха! Рабинею в гаремі, правда?

Пан Бялоскурський усміхнув ся злісно.

— Як воля єймостї, — заговорив, а солодкий його голос різко звучав серед нічної тишини і хвилями переходив у якийсь прикрий скреґіт. — Тям лише, що ми звязані мов гачок і ключка, а „делятором“ може бути хто небудь. Тому держіть язик за зубами.

---

[1]) иншим способом. [2]) задоволенє. [3]) потуранє.
[4]) умови. [5]) жінка є підступна і невірна.

— Так, хто небудь! — відповіла таким самим тоном Беата. — Делятора легко найти!

— Ба, коли би се мав бути делятор „ex partibus“ [1]) єймості, „non dubito“, що не один найшов би ся. Та ось, — тут пан Бялоскурський кинув на стіл що йно відвязану карабелю, — в мене є на всякий позов, на інспіратора [2]) та делятора ось яка „репліка“ [3]) і не думай, щоб тобі було легко сховати ся.

Бліде лице пані Беати зблїдло ще більше, а коли шабля з брязкотом упала на стіл, здрігнула ся Беата всїм тїлом.

— Знаю, — прошептала.

Хвилю мовчали обоє. Юрко непорушно сидїв, причаївши ся за дверми, змінений увесь у слух.

— Чому то, Янє, згадував ти про схід? — спитала по хвили Беата.

— Бо не поїду на Угорщину.

— Чому?

— Бетлєн не може тепер нїчого вдїяти в Польщи, бож із цїсарем у незгодї. Переказував я йому, що по землю сяніцьку та галицьку тілько руку витягнути, бо наші вояки воюють із дївками й бабами по королївщинах, а з козаками сварка...

— Щож він на се?

— Він рад би та не може.

— Чомуж ти сам не возьмеш ся до сього? Він дав би тобі гроша...

— Що, я?... війну вести?... Одурів? Тілько „demens“ [4]) бореть ся отверто! Віл завсїди сильнїйший від „біскупа“ [5]), а таки біскуп оре волами, а не віл біскупом і біскуп пє малмазію [6]), а віл жере сїчку... Але правда! Єймость радаб мене позбути ся з хати...

— Нї. „муй дрогі“ [7]). Чи ти є, чи нї, се менї байдуже. Тиж може не любиш...

— Коли бракне „інкавсту“ [8]) у єгомості, виручить подстарості [9]), — зареготав ся пан Бялоскурський, — а брати на сентимента [10]), то не єймості справа!

Беата усміхнула ся по свому

— По щож нас на схід і куди?

— До Кафи. Є чавш Чікалї баші, Мустафа.

Беата скочила з крісла, а золоте її волосє розсипало ся струєю по шиї.

— Де?

— У Івашка...

В сїй хвилї почув Юрко над собою шорох. Обережно, щоб не зачіпити собою о двері або стїну, обернув ся і нишком сту-

---

[1]) зі сторони. [2]) підмовника.
[3]) відповідь на закиди. [4]) божевільний.
[5]) епископ. [6]) малмазійське вино.
[7]) мій дорогий. [8]) чорнило.
[9]) старопольська пословиця: Gdy niema jegomości, dobry i podstarości.
[10]) чутє.

паючи, прямував у свою кімнату. В голові ходило немов млинове колесо. Якась лють, а заразом сміх хапали його за серце. Наука отця Андрея, любов до Попелївної, слова Івана та злочини Бялоскурського і Беати змішали ся у якийсь дикий хаос. Іще ніколи не мав він так багато передумувати, як тепер при своїм вступі у властиве житє. Та віра в людий счезла від разу. Так само замовкла грижа совісти ізза непослуху батькови, який бажав, щоб його син шукав жінки і кресцитиви[1]) у польсько-шляхоцьких сусїдів.

Коли війшов у кімнату, застав Івана, як привязував ремінь у друге до сідла. Не хотів, бач, щоби хто небудь догадав ся.

— Ну? — спитав коротко.

— Се страшне!... Не хочеть ся вірити, щоби щось таке... Все, що ти казав, се правда до слова. І знаєш, хто помагав Зглобіцькому при вбитю Гриця Цебрівського? Бялоскурський!

— Сього вже й я догадую ся; я чув, що говорив Івашко з гайдуком Залушковського і якимось Татарином.

Оба молодці посїдали на одно з ліжок і Юрко став розказувати Іванови зміст підслуханої розмови враз із замітками, які сам при сьому вспів поробити. Коли скінчив, відповів Іван:

— Бачиш, Юрку, воно справдї гріх бути тілько веселою забавкою еймостї, але се пусте. Можемо оперти ся, як чистий Йосиф Пентефрії й кінець! Инша річ убитє Цебрівського. Його сини наші други...

— Остап любить мою сестру Марусю, а й вона рада його бачити, — замітив Юрко. — Я вже й згодив ся і мати, отець Андрей поблагословив, тілько батько чомусь то дуєть ся.

— Жде „колїґації“[2])! — засміяв ся Іван.

— Так як зі мною!

— Егеж! Бачиш отже, що нам у такому гнїздї пробувати годї. Але годї нам се й отверто сказати. Мусимо заждати на відповідну хвилю, а там ї чкурнути!

— Властиво, — не годив ся Юрко, — повинні ми визвати пана Яна на двобій!

— Ха, ха, ха! То ти думаєш, що він стане[3])? Мало то в нього гайдуків та півгаків?

— Правда!... але не про се ходить!

— Якраз про се, бо з нами вмерла би й божа кара. А кара мусить його постигнути і то з руки Цебрівських, а не з наших.

— Хто його знає, чия рука покарає злочинця? — сказав задумчиво Юрко. — Дивно воно, бач, лучаєть ся у світї; хтоб то подумав, що ми аж тут найдемо загублений слїд... Але кажи, про що дізнав ся ти від Івашка?

— Івашко говорив зі сабатом по мадярськи і я не розумів його. Аж надійшов Татарин і всї три заговорили по нашому, бо Татарин не знав по мадярськи, а сабат по татарськи. З їх бе-

---

[1]) карієри. [2]) спорідненя з яким високим родом.
[3]) роз. до двобою.

сіди вирозумів я, що сеї ночи вбють пана Залушковського власні гайдуки, бо Івашко виміркував, кілько в нього гроша і де заховано. За се має Івашко дістати половину, а пан Бялоскурський усе, що найдеть ся у дворі.

Юрко почервонів.

— Господи Боже! — закликав. — Чи бачиш ти усе те? Чи даремно кличе до тебе о месть ся невинно проливана кров?

— Бог усе знає й бачить! — відповів досвіднійший від товариша Іван, — не нам судити його стежки. Да будеть воля його свята! Ми не в силї перешкодити злочинови, бож він, здаєть ся, вже й довершив ся... Заразом дізнав ся я, що Татари вибирають ся на Поділє та руське воєводство, бо козаки попалили Сінопу.

— Чомуж саме сюди? Миж не козаки!

— Дурний ти, Юрку! Їм на козаків не хочеть ся йти, хиба крадьки. Козаки бють! Се не шляхта, не Ляхи, ось що! Хто бажає бити ся, сей іде на Україну, а хто хоче розбогатіти, найти баранів на заріз та дівок до гаремів, сей іде на Польщу.

— Щож має з сим спільного пан Бялоскурський?

— Він має впливи у кількох мурзів [1]) та у Чікалї баші [2]), бо доносить орді, де стоїть військо, та де найкрасше можна обловити ся. Паші посилає дівчат, які на його вказівки ловлять Татари. Він також торгує невільниками у Кафі, має зносини з Греками, Латинами [3]) й Турками при стяганю окупів за ріжних бранців. У Криму є його слуги й багато приятелів.

— Що ти верзеш? — питав Юрко, не розуміючи гаразд усього. — Чував я, що таке діеть ся, але щоби шляхтич! Се неможливе! Се брехня!

— Тссс! побудиш усїх. Не брехня се, не лож, а страшна правда. Адже знаєш, що в татарських і турецьких городах є чимало польських потурнаків, які й помагають Туркам ссати з Річипосполитої кров і гріш.

— Кажи радше — з Руси!

— Так, ми то годуємо сього опиря нашими дїтьми, але польські пани в сьому йому помагають, бо й вони не ліпші. Пан Бялоскурський се один із сих татарських помічників; се, як казав чавш [4]), очи й уха кримського царя.

— Гей! Щоб їх таких синів побила божа рука, одних і других!

— Вірю, що колись і те прийде! А ми покищо не рішаймо нічого, тілько ходїм спати!

Оба товариші поклякали біля ліжок і перед сном молили ся довго...

---

[1]) татарський князь. [2]) турецький ґенерал.
[3]) Італїйцями. [4]) посол.

— Повезеш йому мій привіт. Я сам зараз покидаю свої улуси [1]) і переселюю ся в Кафу.

— Дім твій жде на тебе, ефенді!

— Чікаля баша під Очаковом, чи в Кафі?

— Ти казав під Очаковом, ефенді, але до весни буде ще в Синопі, Стамбулї і Кафі.

Мустафа мовчав. Дальша розмова вела ся уривками і відносила ся до доріг, яких радив ужити пан Бялоскурський, знаючи безоружність і безпомічність Польщі та її крайне недбальство про східні „креси".[2])

— Гетьман Жулкевський не має ніякого війська, бо шляхта боїть ся служити проти вас, а з козаками сварка.

— Всї сини Єбліса [3]) боять ся лиця падишаха та лиця хана, що горить мов Альдебаран [4]) на небі, — відповів Мустафа. — Занеси слова твої до їх ух.

Він устав і вийшов, а пан Бялоскурський лишив ся сам. Мовчки сидів він на коврі, передумуючи видко, яких йому ужити доріг. Його опікун Бетлен [5]) відвернув свою увагу від річипосполитої, а через се не міг пан Бялоскурський надіяти ся заверухи в сих сторонах. За те міг надіяти ся оружного нападу Пеньонжка, а не думав провадити отвертої боротьби з рівним або й сильнїйшим противником. Се не було в моді, тай грозило небезпекою утрати свободи, майна, або навіть житя. Його власна жінка могла кождої хвилї найти собі любовника, що вбив би його тайком. При тім крутив ся тодї в сяніцькій землї стражник коронний, пан Андрій Зборовський. Він був вправдї свояком Бялоскурського, але його вояки нї, тому не знати, чи вони послухали би його, чи королївського підстарости. Мабуть послухали би останнього, наколи Пеньонжек скаже їм, що в Бялоскурського гарна жінка й дочка, а ще й до того гроші. Із сих „рацій" витягнув пан Бялоскурський висновок, що треба тїкати. І став далї роздумувати, яким би світом вчинити се як найскорше.

В тім самім часї пішов Іван із панею Беатою на гумно, а Юрко до панського саду, який простягав ся за господарськими будинками над потоком. Будинки, гумно і сад лежали вже далеко за ровом і Юрко надіяв ся, що там передумає у спокою ще раз усе, що стало ся та видумає спосіб відвязати ся від особи пана Бялоскурського та його жінки.

Під крісла́тою грушею сїв молодець та любував ся буйною зеленю садку. Ріжні птиці співали над ним у галузках, сонце малювало по левадї всякі узори, кидаючи лиш тут і там крізь галузє жменю промінїв. Узори сї прикрасила природа безлїчю цвітів, наче турецький ковер. Юрко почув ся зовсїм як дома, здавало ся йому, ось-ось виглянe ізза дерева малий, простово-

---

[1]) посїля. [2]) окраїни.
[3]) сатани. [4]) звізда першої величини.
[5]) Бетлен Ґабор, семигородський князь.

лосий хлопчина, син якої небудь служниці, та закличе: Паничу, йди їсти, мама казали!

У ту мить зашелестіло близько галузє і показала ся ярка, червона сукня, над нею чудова ясна головка з нагою шиєю — панна Агнєшка. Побачивши її, почув Юрко якийсь неспокій. Щось відпихало його мимохіть від сеї краси. Що правда, не віриз він, щоб вона брала участь у злочинах родичів, бо таки зовсім на се не виглядала. Ясний погляд очий зраджував людину без злоби та лукавства, але з кождого рису її лиця било палке бажанє любови, відданя, роскоші! На злобу, зрадливі та злочинні замисли, не було тут місця.

Душа молодця повна солодких, ніжних споминів про кохану дівчину, відвертала ся від сеї краси, бо бояла ся її. Молодець чув, бач, хоч і несвідомо, що жемчугови його серденька грозить небезпека і тому відвертав ся всім єством від сеї змислової, грішної принади. Неспокій, який відчував уже попередної днини, збудив ся ось у друге зі здвоєною силою і молодець устав, щоби вернути на гумно, або піти в ліс. Але при відході зачіпив ручкою шаблї об галузку, що зломила ся, а тріск її спричинив шорох. Агнєшка повернула голову в сю сторону і вмить засіяло все її лице.

— Ах! Вашмость тут? Як се гарно! Добрийдень вацьпану!

— Стелю себе до стіп ясновельможної єймость панни!

З підскоком прибігла Агнєшка до Юрка.

— Ог! Оставте, вашмость, титули. Вони для инших ух, ніж наші.

— З пермісією [1]) єймость панни, належний респект [2]) не позваляє мені інакше обзивати ся до дочки мого „хлєбодавци“ і милостивого пана.

— Ха, ха, ха! Потреба вашмості сього хлєбодавци, як мамі „малженьства“.[3])

— Єймость панна зволять забувати ся, — замітив різко Юрко, якого немило вразили безсоромні слова дівчини. Вона видко добре знала про поступки своєї матери і не стидала ся їх.

На слова молодця дівчина споважніла і подаючи руку Угерницькому, сказала сумно:

— Не гнївайте ся, прошу дуже, а ще більше прошу, сідайте ось тут при мені. У перве стрічаю людину, перед якою можу дещо сказати.. Послухайте мене!

У сумовитім виразі її лиця було стілько принади, стілько невинности, що Юрко змяк на хвилю. Послушно повів Агнєшку до малої камяної лавочки, яка стояла в куті саду і там посїдали обоє поруч себе. Одначе зараз, коли те лишень стало ся, повернуло почутє відрази зі здвоєною силою тим більше, що дівчина не випустила його руки, а дотик сеї теплої, мягкої ,ученьки мимоволї проймав молодця дрожею.

---

[1]) позволенєм, дозволом. [2]) пошана.
[3]) подружа.

— Вибачте, пані! — сказав неохітно. — Я бачив учера, як строго ясновельможна пані пильнують кождого кроку вацьпанни. Супоную[1]) отже, що вона не дуже була би задоволена з нашої „конфіденції“.[2])

— Так, пане Угерницький, се правда! — сказала Агнєшка. — Саме тому я й прошу вислухати тут мене. Чи в вас у Теребовельщині живе рицарство, доступне просьбам угнетеної невинности?

— Не сумніваю ся про се, вацьпанна! — відповів молодець, зацікавлений питанєм. — Я перший заступлю ся за неї „гонором“ і шаблею, де се й не булоб!

Румянці зацвили на личку Агнєшки. Вона стиснула кріпко руку молодця та присунула ся до нього, кладучи головку на його рамени.

— Коли так, — сказала несподівано, — то заступи ся, вацьпан, за мене! Не покидай, не відпихай угнетеної, що благає, заклинаючи тебе на гонор та сумлінє, а Матка Боска, королева нашої Корони, нагородить тобі твою великодушність.

Наколиб з ясного неба грім ударив був перед молодцем, не був би він так збентежив ся, як саме тепер. Він сам догадував ся, що дівчина не має щасливих днів під крилами таких родичів. Не сподівав ся одначе, щоб вона ставляла його таки так зараз, як борця проти них. При тім чув тепло її тіла на лици та правім рамени, а її рука сильно стискала його долоню. Все те бурило його та непокоїло і він не знав просто, що їй відповісти.

— Перед ким же маю боронити невинности вацьпанни? — спитав у кінци. — Хто настає на неї? Скажіть, а я освободжу вас від гнету.

— Ах, пане Угерницький! — зітхнула дівчина та ще близше присунула ся до молодця. — Глядіть! Мати моя й батько змовили ся, що не віддадуть мене заміж, щоби посісти суми, забезпечені мені небіжкою бабкою. Мати відстрашує всякого, хто бажав би шукати „малжонку“ під їх дахом, я марно літа трачу, підчас коли мати не задоволяєть ся навіть батьком, а я марнію сама...

— Юрку, Юрку! — почув ся у віддалі голос Івана. — Ходи сюди!

Молодець бажав за кожду ціну спекати ся дівчини. Ось такий то був гнет? По останніх словах дівчини перестав Юрко вірити в сей запис бабки та пляни панства Бялоскурських, за те пізнав, що одинокою причиною нахабности Агнєшки та й цілої нинішньої розмови є бажанє вести й собі житє на спосіб матери. З кождого руху можна було відчути се бажанє — ужити роскоші, до кого побуджував її спосіб житя родичів та все окруженє, як і цілковитий брак якого небудь занятя.

Він усміхнув ся вимушено.

---

[1]) припускаю, догадуюсь. [2]) зажилости.

— Ще раз упевняю ємость панну, що якби хто утискав її невинність та на неї інзідії [1]) чинив, я перший за нею оповім ся та опонувати [2]) ся буду. А тепер вибачте, мій друг кличе мене, нас ось найдуть...

Се кажучи, хотів висвободити ся з рук дівчини, та вона обняла його за шию і кликнула:

— Не кидай мене, мій Єжи! [3]) Лише тебе одного милую я й милувати-му дозгонно, [4]) чомуж кидаєш мене?...

— Юрку! Юрку! — Панє бурґрабя! — чули ся голоси щораз близше. Ось почув ся вже й шелест... В сій хвилї зачув Юрко пристрасний шепіт:

— Люби мене, як я тебе люблю!

І палкий поцілуй свіжих, розцвилих губ замкнув йому уста. Якусь хвилю придавлювала дівчина його своєю пружистою, теплою грудю та пристрасно цілувала.

Відтак відскочила і в млї ока счезла в корчах.

Молодець остав ся змішаний, онїмілий, з вогкими устами, зачервонїлий мов мак.

— Юрку! Куди тебе дїдько носить? — почуло ся за ним. Угерницький мов зі сну збудив ся.

— Я тут! — гукнув. — Вже йду!

І плюнув із досадою в бік.

— Ти чому не обізвав ся? Аджеж чув?

— Чув, але... ось... стрітив ся... а хороба напала вас із вашою честю та білоголовською цнотою! — вибухнув у кінци.

— Ха! ха! — зареготав ся Іван, — буде що розказувати отцеви Андреєви!

— Що стало ся?

— Залушковського вбили.

— Щож з сього?

— Ану, їдемо ховати і співати „requiem aeternam“. [5])

— Не я, анї ти туди не попхаємо ся, яке нам дїло?

— Як то яке, миж ренкодайні.

— Ну?

— Отже мусимо товаришити панови з усею двірнею. Ходи!

Вийшли з огорода та перейшли на гумно. Тут побачили з двайцять возів, які ладжено в дорогу.

— А се на що? — спитав Юрко.

— Брати спадок по небіщику! — відповів Іван.

— То в пана Залушковського не було рідні?

— Рідня є, але є і приятелї. Ходи, amice, [6]) не допитуй, бо нїчого путнього не допитаєш ся.

Молодцї перейшли через зводжений міст на майдан і тут застали все в повнім розгарі. Трицять гайдуків ладило конї, збрую, бесаги, челядь сипала ще в жолоби останнї мірки вівса.

---

[1]) засїдки. [2]) ставити опір.
[3]) Юрку. [4]) до смерти.
[5]) вічний супочинок. [6]) друже.

Пан Бялоскурський в сталевім півпанцирі та місюрці, довгих чоботях, з острогами та парадній делії,[1]) обшитій футром, видавав прикази.

— Чолем вашмостям! — усміхнув ся сумно до Угерницького. — Ось бачите officium triste [2]) покликує нас віддати останню прислугу уснувшому в Пану єгомость пану Войцєхови Залушковському, зацнє уродженому та дуже около річипосполитої заслуженому vir-ови.[3])

— Супонував би ти радше, що се воєнна виправа praeparatur,[4]) — замітив Угерницький.

— Може й те бути! Безецних чимало по світї тиняєть ся, тому licet [5]) удові та сиротї заховати in integritate[6]) всю субстанцію та мечем відразити latronem vel incendiarium.[7])

— Як то, то у днї смерти нападено на двір?

— Правдоподібно, не знаю вправдї на певно, що таке є, але не зла річ pro futuro [8]) забезпечити ся. А небіщик, якому нехай би lux perpetua [9]) світила in saecula saeculorum,[10]) у скринях переховував великі deposita antiqua ab avis, attavis et parentibus aggregata.[11]) Багато їх і сам добув manu armata,[12]) якого то добра нам усїм поберегти лацно може пригодити ся. І не думаєте, вашмостьове, яка то corruptio pessima[13]) огортає часами уми нашої браці!

— Знаємо, знаємо, — відповів Угерницький, — тому то й ми в готовости, коли всї nemine excepto [14]) стають у ряди.

І пішов ладити свойого коня.

По дорозї бачув іще з вікна голос панї Беати:

— А не забудь, муй дрогі,[15]) сього строю, що Залушковська мала минулої Вєльканоци [16]) в костелї в Добромили. Особливо се „ношенє“ з брилянтами дуже менї вдало ся.

— Не бій ся, коханє! — успокоював її пан Бялоскурський, — не забуду й одного ґузика!

Відтак звернув ся до своєї двірнї і грімко закликав:

— В імя боже рушаймо!

Він перехрестив ся, знявши шапку, а гайдуки послїдували за прикладом, посміхуючись та штовхаючись. Тілько Юрко й Іван не хрестили ся, лише з обуренєм глядїли, як опришки вибирали ся „з Богом“ на розбій.

Пан Бялоскурський рушив конем, за ним послїдували ренкодайні й Івашко, далї двацять гайдуків, у кінци каравана возів.

---

[1]) смушками обшиваний плащ без рукавів.
[2]) сумний обовязок. [3]) мужеви.
[4]) ладити ся. [5]) годить ся, слїд.
[6]) ненарушеною. [7]) прогнати злодїя або палїя.
[8]) про будуче. [9]) вічна світлість.
[10]) на вічні віки.
[11]) старинні скарби, зібрані дїдами, прадїдами та родичами.
[12]) оружною рукою. [13]) крайне зіпсутє.
[14]) без виїмку. [15]) мій дорогий.
[16]) Великодня.

— Хлопів скликав? — спитав пан Бялоскурський Івашка.

— Після приказу вашої милости, ось і вони!

По дорозі побачили на кождому обістю оружного хлопа, що сам, або з двома-трьома синами чи наймитами й возом ждав при виїзді на дорогу. Вони долучували ся до каравани, серед якої удержувало лад десять комонників.

Похід порушав ся швидко, пан Бялоскурський видко спішив ся. Від часу до часу оглядав ся тілько, а коли виїхав з села на гостинець, заждав хвилину, доки не зрівнали ся з ним молодці.

— Всяке діло чесним пактом constituere licet [1]) — начав, усміхаючись, — тому випадає й мені подбати про своїх ренкодайних. Ось пятьсот золотих, прошу, поділіть ся, та в разі потреби зверніть ся до мене, а я не мішкати-му виплатити дальшого subsidium.[2])

При сих словах витягнув до молодців руку зі шкіряним мішочком.

Юрка заскочило се несподівано. Він почервонів увесь, але Іван замітив його обурене і витягнув сам руки по гроші.

— Дякую покірно вашій милости, — сказав. — „Яким грошем платиш, такої служби надій ся“, кажуть люди, тож і ми так само diligenter [3]) вашу милість обслужимо.

— Ваша милість! — сказав Юрко. — Мені сї гроші річ немила. Ми не юргельтники...[4])

— Ха, ха, ха! — засміяв ся пан Бялоскурський. — Жарновський навіть платив вам, а я не мав би? І не наємники ви мені, але приятелї, не мав жеж би я з вами поділити ся своїм добутком, коли вашмостям усього потреба? Ви втікли з „хоронгві“ і з хати, у вас крім жовнірської мізерії нема нічого, тож постарайте ся про все потрібне!

Пану Бялоскурському й не снила ся властива причина слів Юрка, тому молодець замовк.

— Gratias agimus maximas [5]) і за зацний стрій, який ось одержали ми з ласки вашої милости!

— Не в райтарськім колєті їздити яло ся посесіонатам! — відповів гордо пан Бялоскурський.

І справді, молодці виглядали зовсім інакше у червоних жупанах та темнійших дещо, богато шитих контушах із вильотами. Шапки з китами та широкі ногавиці доповнювали строю і тілько проста шабля Попеля не дуже йому відповідала.

Пан Бялоскурський поїхав дальше, молодці за ним. Так їхали дві години, аж знов скрутили в ліво з гостинця, якраз проти горбка, на якому вчера розпрощали ся з паном Залушковським. Тут було більше поля, ніж у Коросні, ліс світив зрубами, широка та розїзджена колесами дорога вказувала, що ді-

---

[1]) слїд полагодити. [2]) підмогу.
[3]) приліжно. [4]) наємники.
[5]) складаємо найбільшу подяку.

дич вів рільне господарство. Аж око раділо при виді жита, ячменю, вівса, ба навіть пшениці, що хвилювала у ранньому вітрі. На полі не було ні живого духа, тілько далеко на одному з горбків, там де зачинав ся ліс, видко було людий, що немов ішли та їхали в ліс.

— Утікають шельми, — закляв пан Бялоскурський. — В коні! Івашку, клич гайдуків, їдемо передом!

Усі пустили коні чвалом.

— Хто тікає? — спитав Юрко.

— Хлопи з Ванькова! Видко хтось напав на двір небіщика.

Мов вихор гнали їздці в долину, де розкинуло ся село. Але як ріжним був його вигляд від села пана Бялоскурського! Там знати було на кождому кроці добробут, свободу — тут за те було щось противне. Стріхи старі, пообдирані, задимлені. Мало яка хата мала хлівець, стоділку, садок або пасіку, а довкола них не було ні плота, ні навіть рова. З кождої стріхи шкірила зуби чорна, страшна нужда! Та молодців не зворушував уже сей вид. Таких сіл було дуже багато, мало не кожде! Всюди цвили збіжем панські лани, хлопські нивки лежали відлогом, а хлоп, що не втік, умирав під канчуком, або з голоду. Для того й росла утікачами фортуна людяного пана Угерницького.

Ще вчера не розумів Юрко, чому саме пан Бялоскурський полишив давні повинности [1]) у Коросні. Відки така людяність? Тепер знав уже й се, що хлопи є для пана Бялоскурського чимось у роді осілих сабатів чи гайдуків і за горівку, рабунок та готовий гріш продавали йому свою совість.

Село стояло пусткою, тілько тут і там видко було хлопа або бабу, що вистрашеним зором гляділи зпід кривого одвірка хат за проїзжими. Були се страшні постаті, чорні, брудні, обдерті. Видко не дуже дбав небіщик пан Залушковський про свою робучу худобу на переднівку. У декого виднїли навіть на шиї згоїни, подібні до сих, які повстають, коли протнеш шкіру нагайкою. Усе те бачив Угерницький вже нераз і привик до сього. Тілько тепер огортало його обуренє, коли побіч сих пригнетених людий бачив червоних, ситих та обутих хлопів пана Бялоскурського, які серед реготу їхали дерти з инших шкіру. І се друге більше лютило Юрка, як перше. Хлоп мусів робити панщину у воєводствах, се було зовсім природне, але тягати хлопів на розбій та грабіж, се було нечуване.

— Як думаєш, — спитав нагло, присунувшись до Івана, — чи не перемінить ся хлоп у скотину, коли його розбоєм живить власний дідич?

Та на Івана більше вражінє робила страшна нужда, в якій стогнав хлоп пана Залушковського.

— Красше нехай хлоп рабує, ніж мають його дерти зі шкіри!

---

[1]) драчки з хлопів.

— Алеж і він людина! Сеж гріх!

— Се не їх гріх, Юрку. І сяк хлоп стане скотом і так. А чи він ситий, чи ні...

В тій хвилї почуло ся кілька вистрілів.

— Вперед! — крикнув пан Бялоскурський і всї пустили ся через село чвалом. Нї Юрко, нї Іван не оглядали ся на боки, тілько їхали мовчки за паном.

Виїхали вкоротцї із села і на малім горбку побачили шляхотський двір із великим гумном, шопами, стайнями і т. д.

З нього вибігло якраз з двацять уоружених сабатів та молодий ще парубок у шляхоцькому жупанї. Вони відгрожували ся поза себе в сторону брами, а там стояли на сошках два півгаки і видко було двох похилених стрільців. Вони якраз вистрілили і з широких дул ішов іще дим. За сими двома видко було кількох инших, на гумнї стояли вози, а коло них крутили ся хлопи й гайдуки. Між ними сидів грубий шляхтич у блискучому шовковому контуші, з карабелею в руцї.

— Рамбулт! А до чорта! — закляв пан Бялоскурський. — Пронюхав собака! Та чекай, лотре! Видите, вашмостьове, — звернув ся до Угерницького, — чи не казав я вам, що тут уже vis armata [1]) гуляє, заки ще небіщик замкнув очи.

— Ба, були такі, що замкнули їх йому, — докинув Івашко і засміяв ся.

— Чи прикажете, ваша милість, напад?

— Розумієть ся, тілько бачиш, вашмость, „інеквітація“,[2]) се річ сусїдська! Як убєте якого хлопа, то пусте, але бережіть гайдуків, бо се коштує!

Очи Юрка блиснули.

— Не знаю, чи удасть ся менї виповнити всї desiderata humanitatis [3]), але імпету [4]) менї не бракне.

— О, spero,[5]) що нї!

— Вперед, хлопцї! — крикнув Юрко і добувши шаблї, пустив коня в чвал.

— Алла! Алла! — крикнули по звичаю гайдуки, сабати і пахолки пана Бялоскурського.

І юрбою кинули ся до брами двора. Прогнані гайдуки пана Залушковського побачивши се, скликнули ся й собі, а не бачучи возів пана Бялоскурського, які остали ся позаду, думали, що Бялоскурський приходить їм у поміч.

Вони кинули ся й собі за нападаючими.

Сабати й пахолки пана Рамбулта не надіяли ся нападу, бо знали, що пан Бялоскурський був завсїди спільником їх пана при таких нагодах, як рочки, похорони, ярмарки і т. п. Тому не брали ся до оборони, тілько оден крикнув:

---

[1]) оружна сила. [2]) заїзд, напад.
[3]) вимоги людяности.
[4]) розгону. [5]) сподїваю ся.

— А що за людзє? [1]).

— А ось які! підле насїнє, скоти погані! — крикнув Юрко, ударяючи грудю свойого коня о півгак та стрільця, який піддержував рукою сошки. Гайдук накрив ся ногами, а в сїй хвилї шабля молодця впала блискавкою на голову найблизшого пахолка, який підняв був на нього пістоль. Із нелюдським криком упав пахолок на землю, а з ним і другий стрілець, повалений на землю. Юрбою вїхали за ними люди пана Бялоскурського і Залушковського, а думаючи, що ренкодайні бють із приказу пана Бялоскурського, пустили ся й собі „на остро". Челядь пана Рамбулта розлетїла ся з криком по обістю і тїкала на гумно. Гайдуки пана Бялоскурського гнали за ними, а позаду їхали пан Бялоскурський з Івашком, не беручи участи в бійцї.

— Зле, — замітив пан Бялоскурський, кинувши оком по майданї. — Вже один cadaver,[2]) один saucius,[3]) а кількох concussi.[4]) Гей, панове, заждїть но! Гас! гас! будемо пактувати! [5])

— Ба, — засміяв ся Івашко, — ваша милість бачать, що сї шляхтичі уважають Рамбулта злодїєм, тож перетріпають його незгірше, а нашим гайдукам усе одно, з ким бють ся. Більший пай їм лишить ся.

Юрко й Іван гнали вперед, аж ось із за паркана, що віддїлював двір від гумна, гукнула сальва з рушниць, півгаків та пістолїв. Два конї зарили носами в землю, один гайдук упав, але молодцї їхали дальше. Через виломану фіртку вірвав ся Юрко до середини та якомусь ренкодайному пана Рамбулта розчерепив голову так, що сей анї не крикнув.

На майданї запанувало страшне замішанє. Хлопи, що ладували збіже, покинули все, поперетинали посторонки при упряжи та стали тїкати з кіньми.

Гайдуки ховали ся за плоти, а люди пана Залушковського гонили завзято за ними, підчас коли Юрко та Іван разом із більшою частиною челяди пана Бялоскурського їхали просто під шпихлїр, де стояв блїдий мов смерть пан Рамбулт. Його кінь наполохав ся і розперши ся, не хотїв рушити з місця. З рук пана Рамбулта упала карабеля, а товсте черево шляхтича трясло ся з переляку.

Обуренє Юрка, якого виховав праведний отець Андрей, на злодїйство та підлоту, вибухло тепер цїлою силою і збудило в ньому боєвий шал. І він певно був би радо та без труду провертїв „півбочку" пана Рамбулта, якби не Івашко, що з приказу пана Бялоскурського зловив його за рамя.

— Чого, васть, хочеш? — спитав Юрко люто, здержуючи коня.

— Єгомость пан Бялоскурський не хочуть непотрібно проливати християнської крови. Ворог і так прогнаний, побіда наша...

---

[1]) а що за люди. [2]) труп.
[3]) ранений. [4]) потовчених.
[5]) переговорювати.

— Як то, а сей злодій?

— Ба, не наша річ переводити екзекуцію без трибуналу. Сеж розбій!

— А як назвати ось се?

Тут указав Юрко на розбиті шпихлїрі та вози, наладовані всяким добром.

— Дай спокій, Юрку! — відізвав ся Іван. — Сеж сусїдська справа! Нам кажуть відступити, то й добре!

Івашко кивнув головою Іванови, усміхаючись хитро.

Юрко крикнув на пахолків, вказуючи на Рамбулта:

— Беріть сього там живим!

І сховав шаблю до піхви.

Пахолки кинули ся сповняти приказ і вкоротцї лежав пан Рамбулт звязаний, розумієть ся без чобіт, жупана, контуша та шапки, тілько в сорочцї та штанах, підраних підчас вязаня та обдираня. Він сопів важко, але не говорив нї слова. В сїй хвилї надїхав пан Бялоскурський і шапкою вклонив ся молодцям.

— Чолем! чолем вашмостям! Я не знав, що такої рицерської фантазії „коммілїтонів“ зсилає менї Бельона.[1]) З такими й Москву добув би! Віншую побіди і вам і собі! Тілько здаєть ся менї, що ви з надто великим імпетом поразили hostem[2]) та й сього грубаса непотрібно звязали. Він же зовсїм нїчого нікому вдїяти non potest.[3])

— Fur, latro, incediarius ubique capiatur[4]), — сказав Юрко, наводячи одну з засад права посполитого.

— Рація! рація, лише сей „fur“, наш сусїд, а ми його „венерувати“ debemus![5]) Розвяжіть його!

Юрко й Іван відсунули ся, а між паном Бялоскурським і Рамбултом начала ся розмова.

— Чолем, мостї пане Рамбулт! — почав насмішливо пан Бялоскурський.

— Слуга вашмостї! — пробурмотїв грубий шляхтич, червонїючи.

— Від коли то, вашмость, татарський управляючи „процедер“,[6]) спокійних „cives“[7]) інзультувати[8]) починаєш?

— Ха, ха, ха! Вашмостї протестувати хочеть ся? А від коли-то „коммілїтони“ clam et secreto ґвалтують alienas aedes,[9]) заїзджаючи туди, мов розбишаки?

— Я приїхав за „спадком“ по нашім спільнім приятелю! — заявив Рамбулт.

— Тож то й я розумів, що менї субстанція вдови і сиріт

---

[1]) богиня війни. [2]) ворога.
[3]) не може.
[4]) злодїя, опришка, палїя всюди треба ловити — засада правна.
[5]) повинні. [6]) значінє.
[7]) горожан. [8]) зобиджати.
[9]) крадки і потайки насильно нападають чужу хату.

custodienda est,[1]) а побачивши людий вашмості, розумів я, що лотрикове якісь praedonum modo [2]) гуляють.

— Бачиш, вашмость, що се був з його сторони страшливий error,[3]) за який кілька моїх людий заплатило житєм і здоровлєм. Тому spero,[4]) що нам усім заподіяний „деспект“,[5]) винагородиш, а за „capita“ [6]) упавших справедливу заплатиш poenam.[7])

Забавно було бачити грубого пана Рамбулта у подертій сорочці та штанах, із ковтуном на голові і підбитим оком, як „пактував“ із паном Бялоскурським, що одівшись богато, таки мав панський та воєвничий вигляд. Насмішка не счезала з його лиця, а права рука грала ся дротяною нагайкою.

— З вашмості, пане Рамбулт, просто дитина. Не вжеж ви, „супонуєте“, з моєї сторони похибку?

Всї присутні зареготали ся. Рамбулт упав у злість.

— В такім разї, — крикнув, вимахуючи руками, — сподївай ся, вашмость, „рицерської одповєдзї“,[8]) процесу, скрутінїй і, нехай не доступлю „вічного збавєня“,[9]) як пущу сей деспект плазом!

Залунав іще сильнїйший регіт, а пан Бялоскурський свиснув нагайкою у воздусї. Рамбулт утих в однїй хвилї.

— Видиш, вашмость! — усміхнув ся Бялоскурський. — Мене учили посполитого права учені мужі і сила різок мусїв я зїсти, заки на стілько навчив ся latinitatis,[10]) щоби зрозуміти нашої річипосполитої leges.[11]) Тому знаю, що саме вашмость можеш зробити, як вийдеш без шванку [12]) з нинїшньої „імпрези“.[13]) Отже repeto,[14]) що як будеш жити, то зможеш стягнути на мене кілька кондемнаток, інфамій та банїцій. Але так само знаю, чого ти не зможеш менї учинити. Отже знаєш чого? Нїчого!... Твої декрети сплїснїють в актах, я за три тисячі золотих куплю собі сублєвацію,[15]) а виданий на се гріш злуплю з твоєї „маєнтности“, як optimo iure [16]) шляхтич. Ти на ґвалт, анї на зраду не нарікай, бо кажу ще пристрілити вашмості, а чейже знаєш, що се потрафлю.

— О, яко живо! — кликнув Рамбулт і зблїд, мов полотно. — Бялоскурський усміхав ся.

— Возьміть-но се стерво, — звернув ся до пахолків — і заведїть до двора! Я там зараз буду!

І пан Бялоскурський пішов на гумно, куди тимчасом серед галасу, крику та сміху заїздила каравана коросняньских возів.

---

[1]) майна вдови і сиріт слїд берегти
[2]) на спосіб опришків. [3]) похибка.
[4]) надїю ся. [5]) зневагу. [6]) голови.
[7]) кару. [8]) визову. [9]) спасення душі.
[10]) латини. [11]) закони. [12]) шкоди.
[13]) пригоди. [14]) повтаряю.
[15]) відкликанє або знесенє наложеної опали.
[16]) повноправний.

Між пахолками пані Залушковської счинив ся рух, а їх провідник став відгрожувати ся кулаком. Він, бач, замітив, що пан Бялоскурський не був баранови пастухом, тілько другим вовком, що прогнав першого. Ренкодайний протестував, у кінци добув шаблї і пустив ся до пана Бялоскурського, який спокійно давав прикази, мов на майдані власного двора.

Йому заступив дорогу Івашко.

— А чого, вашмость, хочеш? — поспитав цікаво.

— Якто чого? — крикнув ренкодайний пані Залушковської. — Ще питаєш? Сеж розбій і то вже другий сьогодня. Се „гардлова“ [1]) справа, се лайдацтво! Се звірство розбивати і грабити, коли ще небіщик не прибраний до домовини! Пімста з неба впаде на вас, такі сини, й викорінить вас з усім нащадком до десятого коліна...

Нагло замовк, бо Івашко похилившись, зовсім несподівано одним рухом видер йому з рук шаблю.

— Тсс! Не гороїж ся, вашмость, — сказав. — Небом не грози, бо як пімста впаде з неба, то й так розібєть ся. У нас тверді голови... А зрештою, чи ми ваше беремо?

— Що, ще питаєш?

— Так, питаю, бо ви самі помагали нам відбирати сї вози, свинї та корови у Рамбулта!

— Ми думали, що ви нам помагаєте, як помагали досї.

— То ви помилили ся, — усміхнув ся Івашко, — кажеш отже, вашмость, що се ваші свинї?

— Так!

— А деж се написане?

— Я сам бачив, як ви відбирали їх силою разом із нами. Ми відібрали їх, отже вони нашого пана, бо він нам голова. Чиї вони перед тим були, у кого вкрав їх Рамбулт, Бог знає!

— Я також знаю! — гороїжив ся молодий ренкодайний, — вони з села, з хлопів...

— Еге! — закпив Івашко. — Видиш, вашмость, що свинї не твої, бо ти зі шляхти!... Але доволї сього, — сказав у кінци поривисто, — мовчи, вась, бо підеш за отсим!

І показав рукою на обістє, де валяли ся трупи побитих.

Шляхтич замовк, а Івашко пішов доглядати вантаженя возів.

Пан Бялоскурський пішов тимчасом до двора.

Двір сей був зовсім подібний до двора в Коросні, не доставало лише частоколів та осібних укріплень, крат, башт і т. п. Двері були виломані і крізь них увійшов пан Бялоскурський до сїний. Голі стїни вказували, що тут господарили свої або чужі гайдуки. Повиривані цвяхи, зруйнована піч та поломані лави свідчили про се.

Пан Бялоскурський увійшов туди в супроводї Юрка й Івана, які тимчасом присягли собі не дивувати ся та не противити

---

[1]) кримінальна.

ся нічому. І справді, при всій необмеженій свободі шляхти, при великій скількости законів, судів, трибуналів, возних, старостів і инших сим подібних уладжень та осіб, не було в краю ніякої безпеки, крім сеї, яку давала особиста сила. Хтож міг вдержати або покарати пана Бялоскурського? Староста?... Сей не мав ніякого значіня, а на його поклик до шляхти у повіті певно ніхто не явив би ся... Сама шляхта?... Ба, ніхто з між неї не бажав би собі мати пана Бялоскурського ворогом, а за те добувати вдяку окраденої вдови та малолітних сиріт... Опікун?.... Опікуна не було, бо пан Залушковський помер наглою смертю... Трибунал?... Юрко й Іван знали добре, що трибунали лише на загородову шляхту та й то не завсіди. Як що богач старав ся про присуд, то лише на те, щоб його відтак самому виконувати силою під плащем закона.

У першій кімнаті найшли срібло, скинене в коші та всяку посуду у скринях. Були там більші та менші срібні тарелі, дуже багато срібних ложок, безліч кубків, срібних, мідяних, скляних, ріжного виду і краски, деякі навіть деревляні з прикрасами або без.

У другій кімнаті не господарив іще ніхто, бо все було видко на своїм місци. Під стінами стояли ліжка — була се спальня.

По рогах кімнати стояли чотири великі скрині. Пан Бялоскурський відбив сокирою замок і заглянув. У скрині були строї панства Залушковських. Пан Бялоскурський усміхнув ся задоволено і виглянув крізь відчинене вікно.

— Івашку! — гукнув.

— Слухаю вашої милости! — відкликнув ся Івашко.

— Два вози по чотири коні, десять хлопів!

— В тій хвилині!

По хвилі заторкотіли вози, а в сіни вбігло з тупотом десять підпитих хлопів.

— Беріть те все! — приказав пан Бялоскурський, вказуючи на коші, ліжка і скрині. — Беріть і везіть що духу до Коросна, але на ніч вертайте!

— Го, го! Вернемо, вернемо! — реготали ся пяні хлопи. — А хто випє горівку, як нас не буде? А тут її, крий Боже, як багато!

Хлопи стали забирати важкі скрині і наповнили вонючим віддихом обі кімнати. Пан Бялоскурський уважно числив усе, що забирали хлопи, а коли останній вийшов, плюнув із досадою і проворчав:

— Псякреф! смердять хами, як зараза.

Юрко не втерпів.

— А чомуж, ваша милість, позволяють їм пити? — спитав.

— Ба, хамство лише за горівкою дибає. Без нагая або горівки ніхто мене й не послухав би.

Юрко бажав, було, щось відповісти, але Іван штовхнув його в бік. Пан Бялоскурський пустив ся знову крізь сіни до

дверий по другій стороні, а за ним подали ся туди й оба молодці. Але на вид, який показав ся їх очам, скрикнули оба і стали на порозі, хоч і навикли були вже до гидких та страшних видів.

У кімнаті видко було сліди страшного спустошеня. Вікна виломано, стіни подіравлено та порубано сокирою. Видко хтось здирав сукно, яким була вибита кімната. По середині на поломаному стільци стояло кілька поломаних свічок, а при них лежала купа мерви. На сій соломі валяв ся серед роїв мух нагий, обдертий труп пана Залушковського. Лице було ще набреніле від удару гайдука. Широко отверті очи гляділи стовпом, а з відчиненого рота текла піна. На чолі й на груди виднїли дві рани від великих, півгакових куль. Члени тїла повигинано, покривлено, та поломано при здираню одежі, а на правій руці бракло двох пальців. Їх обтяли грабіжники, щоби лекше поздіймати перстені.

Сусідні двері були замкнені, а в них було мале віконце.

На пана Бялоскурського не зробив сей гидкий та страшний вид ніякого враженя. Він рівнодушно минув трупа і звернув ся до замкнених дверий. Та в сій хвилї появило ся у віконци дуло пістоля, у кімнаті грянув вистріл, а в слід за сим почув ся жіночий голос.

— То се ти, нужденнику, злодїю, „парріцідо“,[1]) проклятий? А щоб тебе чорти тягали, щоб морова зараза зажерла тебе із усіми твоїми...

Але пан Бялоскурський не слухав побожних бажань, тілько вискочив із диму, що його окружав й утїк із кімнати. Був блїдий і тряс ся з переляку.

З погордою глянули на нього Юрко й Іван та пішли за ним до сїний.

— А то hic mulier![2]) — сказав у кінци, відсапуючи пан Бялоскурський.

— Видко не бажає собі опіки вашої милости та незадоволена з сього, що її майно здепоновано[3]) в нас, — замітив Іван холоднокровно.

— Ат! деменція[4]) в сеї еймості цїлковита. Треба буде віддати справу Івашкови. Він уже розмогить ся з нею як слїд.

І не стидаючись зовсїм своєї трусливости, пішов Бялоскурський кінчати справу з Рамбултом, а оба молодці лишили ся в сїнях.

Знадвору долїтав рев пяних голосів, які гомонїли довкола бочок з горівкою та медом. Там уже йшла забава, танець та спів, в яких брали участь навіть пахолки пана Залушковського. З другої кімнати почував ся регіт пана Бялоскурського, який пактував із Рамбултом, у товаристві двох своїх сабатів. За хвилю крізь двері війшов Івашко та кільканацять

---

[1]) убійнику батька. [2]) козир-баба.
[3]) віддано на переховане. [4]) безглуздє.

пяних хлопів. У слід за сим залунав їх регіт та удари, якими трактували трупа пана Залушковського, потім проклони та крики пані Залушковської, вистріли, ломіт, тріск виважуваних дверий, сопіт занятих при роботі. В кінци затихло все і хлопи стали виносити ріжні скриночки та всяку одіж. Врешті вивів Івашко молоду, гарну жінку, обдерту до півнага зі звязаними руками.

Юрко кинув ся до Івашка.

— Не гріх тобі, Івашку, таке чинити? — крикнув. — Пусти її зараз, бо шаблею з тобою розправлю ся. Чув?

— Приказ, пане Угерницький, — оправдував ся Івашко, усміхаючи ся злобно.

Коли одчак побачив, що Юрко таки справді береть ся виконати погрозу, додав спокійно:

— Хто більше дбає про перли та „ношеня" з брилянтів, ніж про трупа мужа, сей такий сам злодій, як я, і не варт ліпшого.

— Правда, — вмішав ся Іван. — Еймость пані берегла клейнотів, а труп на соломі!

Юрко сховав шаблю і відвернув ся. Івашко засміяв ся і пхнув паню Залушковську в кімнату, де сидів Рамбулт і Бялоскурський.

Почала ся там живійша розмова, а тимчасом Попель поклав руку на плечі товариша.

— Слухай брате, — сказав, — не ми відповідаємо за гріхи сих папежників,[1]) ми стілько діла зробили, що втішили святих божих покаранєм кількох; сумлінє наше чисте!

Юрко змовчав та понурив голову на руку, сівши на зломану лавку.

— Та бачиш, іще один обовязок повинні ми сповнити, а то заняти ся тим нещасним трупом. Він тут гнити не тоді, коли ми виїдати будемо останки припасів, що він надбав за житя. Власні гайдуки кинуть його на гній, пси порозтягають стерво... от, сповнім обовязок та поховаймо його!

— Як то? — спитав Юрко поривисто, — зарисмо мов собаку? Без хреста і попа?

— Таж у селі певно є піп?

— Підемо, пошукаємо!

Був уже вечір, коли оба вийшли на майдан, де у двох рядах стояли вози з добром пана Залушковського. Між ними порозкладано костри, яких червоний відблеск стояв не небі луною. Пом кострах лежали бочки та купи печеного мяса з волів і баранів на деревляних дошках, а поруч хліб у діжах. Між зібраними не було вже ні одного тверезого. Всі учасники виїзди були іще рано з Коросна, їзда тревала до полудня, по полудни бійка та рабунок, тож аж тепер можна було взяти ся за їду. Длятого то й ділав напиток сильнійше, як звичайно і всі гайдуки, сабати, пахолки пана Бялоскурського, Рамбулта і Залушков-

[1]) католиків.

ського, згадавши часи давних, спільних подвигів, випили на вічне братерство і попили ся до безтями. Не остали по заду й хлопи пана Бялоскурського і богато з них лежало вже без притомности, підчас коли сї, що могли іще вдержати ся на ногах, заводили над ними щось у роді оргіястичного танцю. Червоні, запиті пики зіскотілої подоби людий мигали сюди й туди, звіринний рев добував ся з широко відчинених пащ, а здалека ізза обістя приглядали ся всьому, мов тіни небіщиків, сумні, обдерті постаті хлопів пана Залушковського. Вони не мали відваги вмішати ся між тих, що пирували, і з жалем дивили ся на марновані маси поживи, яких четвертина вистала би, щоб накормити їх, що трохи не вмирали з голоду.

— Inequitatio! — кинув Юрко, глянувши на сю картину.

— Сусїдська річ! — додав Іван.

Оба пішли з майдану і при брамі стрітили ся з кріпаками пана Залушковського, які в тій хвилї пустили ся в ростїч.

— Гей люди, християни! Не тікайте! Ми свої!

— Що за свої? — спитало кілька голосів і кілька парубків зблизило ся до молодців.

— Православні!

— Від чогож на вас польське шмате?

— Бо ми також шляхта.

— Ага! — І всї як на команду зняли шапки.

— А є в вас піп?

— Є! ось там! — І один з парубків показав у темряву, де виднїв нарис маленької церковцї.

Оба молодцї вернули ся, найшли на одному з возів ковер, обвинули тїло пана Залушковського та вийшли з двора.

Івашко був разом із панами на радї, вся двірня була пяна, тому нїхто й не замітив, як вони з завиненим тїлом ішли до церковцї.

— Дивні стежки Господнї! — сказав Юрко, коли прийшли до церкви та післали за попом. — Цїлий вік був небіщик ворогом православних та жив їх кровю. А тепер православні несуть його у церков до православного попа тодї, коли власна жінка на його стерво і не оглянула ся.

— Так, се божа справедливість! — відповів Іван. — Над усею річпосполитою висить її рука, а коли підійметь ся...

V.

SALVUS CONDUCTUS.[1])

Полагодивши справу з панею Залушковською, то значить, вимусивши від неї признанє, де саме укриті deposita[2]) небіщика пана Залушковського, приступив пан Бялоскурський до угоди з паном Рамбултом. Він виміг на ньому, що сей перед хрестом та двома свічками зрік ся усїх претенсій до спадщини по пану Залушковському, як також до винагороди втрат, понесених підчас бійки. Та не вважаючи на присягу, замкнено паню Залушковську й Рамбулта в хлївци на гумнї, а два гайдуки мали їх пильнувати. Всї инші стали правити поминки по небіщикови, а наслїдком сього спав пан Бялоскурський другого дня до полудня.

Іван і Юрко брали тілько з виду участь у пирі. Коли вся двірня попила ся зовсїм і стала бавити ся стрілянєм до вбитих у стїну цвяхів, а пан Бялоскурський заснув, вийшли молодцї й уклали ся спати в клунї, яка сусїдувала з хлївцем. Серед ночи чули голоси пяних гайдуків і хриплий голос Рамбулта, відтак жіночий крик! І вже думали було йти поглянути, що там дїєть ся, коли ось крик змінив ся у сміх, а грубий регіт гайдуків і Рамбулта доказував, що навіть вязнї беруть щиру або що найменше позірну участь у загальній забаві.

Коли другої днини пішов пан Бялоскурський відвідати своїх бранців, застав у хлївци тілько обох гайдуків у розхрістаній одїжи, запитих мов ніч, а побіч них пірване мотузє, яким звязано Рамбулта і паню Залушковську. Показало ся, що в ночи розвязали гайдуки паню, а відтак позасипляли, ну і бранцї втїкли.

Але пан Бялоскурський якось сим не журив ся так, що се аж счудувало Юрка; він підійшов до Івашка і спитав:

— Слухай, Івашку, тиж лїпше знаєш його милість пана, нїж ми. Скажи, чому він не чіпаєть ся гайдуків, що не виповнили приказу? Не вжеж у нього нема над ними власти? Коли так, то нехай повірить справу нам обом, а ми прочитаємо їм „pater noster“ [3]) як слїд.

---

[1]) лист безпеки. [2]) зложені скарби.
[3]) Отче наш.

Івашко засміяв ся.

— Розумію я сей „ранкор“ [1]) вашмостів до гайдуків та сабатів. То страшна зволоч, гідна своїх панів. Лише, бачите, пан Бялоскурський має свої справи у Криму й їде туди в найблизших днях, тому то йому й байдуже про паню та Рамбулта.

— Чомуж саме тепер ся подорож?

— Бо там нападуть Татари, а пан Бялоскурський знає про се й тому їде.

— По що? Може воювати?

Івашко засміяв ся.

— Не знаю, прошу, вашмості, — відповів; — пан паном, а щож я „бідний лик“ можу знати?

Юркови вдарила кров до голови, але погамував ся.

— Слухай, Івашку! Відки в тебе така нещирість до нас? Миж не входимо тобі в дорогу. Тобі нема ніякої користи говорити нам неправду, ми тобі нічого не вдіємо, хочби й знали все. Ми чужі тобі і Бялоскурському, а ненавидимо ляцького ладу, як і ти.

Івашко зморщив брови і дико глянув на молодця так, що сей аж відступив ся.

— Чогож ви від мене хочете?

— Відомостий про Татар та поясненя, чому Бялоскурський до них їде?

— Не знаєте сього?

— Ні!

— Бо й я ні! — кинув Івашко. — Ви моєї совісти не рухайте, бо вона ось де!

Показав оброслу волосєм, у кулак стиснену руку і відійшов.

Тимчасом приїхало з околиці чимало шляхти і всї вони нараджували ся з паном Бялоскурським, доки не відїхали. Про що саме ішли наради, не знати, досить, що за кождим відїхало кілька возів зі зрабованим добром. Відтак подано у сїни двора обід, який складав ся з мясива й вина.

Коли молодці війшли у кімнату, пан Бялоскурський був уже підпитий.

— Щож скажете, вашмостьове? — привитав їх Бялоскурський. — Втїкло гільтайство, мов pediculus [2]) з голови. Ми виграли, правда?

— Певно, певно, віншуємо вашмості! — поспішив ся сказати Іван і сїв за стіл.

— А з „брацьов“ ми вже поєднались та й ніякий чортяка не стане противити ся окупації. Право правом, що правно добуте, мусить удержати ся in potestate.[3]) Славно ви ставали, кавалєри, ще ліпше може, як гайдуки до пані Залушковської. Ха! ха! ха!

---

[1]) ненависть. [2]) вош.
[3]) у власти.

Пяний пан Бялоскурський реготав ся та ліз обіймати ся до Угерницького й Попеля. Відтак знову сів і говорив дальше:

— Але щоби вони лакомили ся на таке... тьфу! Се видко якийсь „defectus mentis“.[1])

— Insignis et notabilis [2]) — додав Іван.

— От напиймо ся, „bibamus“! — крикнув Бялоскурський по хвилї, бачучи, що молодцї відсунули вже тарілки та поховали ножі, якими краяли мясо.

— Здоровлє вашої милости, віншуємо „знакомитого“ приросту субстанції! — закпив Юрко, підносячи чарку.

— Га, що, дав я їм бобу! — тїшив ся, пючи пан Бялоскурський. — Гого, мене в таких імпрезах нїхто не випередить, а всеж „beatus possidens“! [3])

— Ха! ха! ха! — сміяв ся собі Іван, моргаючи на Юрка. В сїй хвилї війшов Івашко.

— „Vivat“, Івашко! — кликнув пан Бялоскурський, — ходи, хаме, напий ся! — І підійшов, потикаючись із повною чаркою до Івашка, який глядів згірдно на „малого злодія“.

Його зір стрінув ся з поглядом Юрка й Івана і він усміхнув ся злісно.

— Прошу вашої милости, є возний з двома „загродовими“.

Чарка випала з рук пана Бялоскурського.

— Що, як? Се „impossibile“,[4]) тож до Сянока треба їхати цїлий день. Се мусить бути якась зрада...

Івашко знов глянув на обох молодців.

— Не зрада, ваша милість. Рамбулт і панї Залушковська подибали возного, як їхав до Папортна з позвом та написали протест сеї ночи.

— Як то? — крикнув пан Бялоскурський з фурією,[5]) отверезївши майже зовсїм. — Без ґроду! без старости! без суду!

— Що там суд? — усміхнув ся Івашко? — Позов єсть!

— Можете, ваша милість, протестувати задля неправосильности, — піддав Іван.

— Не можна! — відповів Івашко. — Є два загородові шляхтичі. Ви не докажете їм сфальшованя, коли заплатять.

— Чому не можна, все можна! — підсміхував ся Іван.

Нагло пан Бялоскурський зареготав ся так, що оба молодцї здрігнули ся, і вдарив кулаком об стіл. У сїй хвилї появив ся шляхтич у свойому власному видї: Лице посинїло зі скажености, кулаки стиснули ся, а жовті зуби блиснули зпід наїжених вусів.

— Присяг псявіра Рамбулт і ся ґамратка присягла! Ось яка

---

[1]) умовний брак.

[2]) визначний і замітний.

[3]) „щасливий посїдач“, бо його не так легко усунути навіть із загарбаного маєтку.

[4]) неможливе. [5]) скажено.

зволоч! Одної днини без гріха не проживе! Але чекай, псе, не на кпа [1]) трафила коса, а на камінь. Де сей возний?

— Чи привести?

— Так, до сто сот чортів, і чотирох гайдуків із півгаками!

Івашко вийшов, а за хвилю війшло до сіний чотирох мужів, які тягнули за собою худого та обдертого чоловіка в шляхотській курті, блідого з переляку, з широко відчиненими очима. За ними ступав Івашко.

— Хто ти?

Чоловік мовчав і було тільки чути, як зуб заскакував йому о зуб.

— Опатшний ґенерал коронний, — відповів Івашко, наводячи правом приписаний титул.

— Ти сам?

— Ннї... ай... й... я по пррраві! legaliter в „асистенції" [2]) двох шляхтичів, — відповів із трудом возний.

— Деж вона, ся асистенція?

— Коли почула, що ваша милість просять пана ґенерала до кімнати, вони подякували і поїхали! — відповів Івашко.

В сій хвилї пан Бялоскурський підійшов до возного і з цїлим розмахом ударив земського урядника в лице. Бідак заточив ся і був би упав, наколиб не піддержали гайдуки. Та й так не вдержав ся і сїв на землю, заливаючись кровю.

— То ти „ultra formam iuris" [3]) волочиш ся межи спокійними обивателями? Ти звідки взяв ся тут?

Нещасний возний сидїв, отираючи кров, що плила з носа й уст, і не міг відповісти. Відповів за нього Івашко.

— Він підкинув був на порозї протест, саме як Мішка та Янош їхали поїти конї. Вони його і зловили.

— Де позов?

Івашко подав пану Бялоскурському записаний великий аркуш бібули, якої уживали по судах. Пан Бялоскурський вхопив папір, подер на шматки і кинув у лице возному.

— Бери, свине, їж!

Усї гляділи цікаво на нещасного чоловіка, який сидїв охаючи та хлипаючи. Цїла лїва половина лиця вже напухла, мов подушка.

— Жери, худобо, чув? — верещав пан Бялоскурський, добуваючи шаблї. — Не хочеш, то ми поможемо. — Тут схилившись і набравши жменю паперу, став впихати його в уста возного, помагаючи собі шаблею. Бризнула кров...

Страшно було глядїти на пана Бялоскурського. Він протверезив ся вправдї, але випитий трунок гуляв йому в жилах дальше. Очи вийшли з оправи і набігли кровю, лице прибрало синю краску. Здавало ся, що ось-ось бризне з нього чорна кров

---

[1]) дурня. [2]) правно у супроводї.
[3]) поза правною формою, значить незаконно.

скажености. Душений та різаний живцем возний став верещати з болю, гайдуки реготали ся, а Бялоскурський проклинав, аж страшно було слухати.

Нагло прискочив Юрко і вхопив пана Бялоскурського за рамена.

— Ваша милість, гамуйте ся, сеж „crimen“! — крикнув піднесеним голосом.

Пан Бялоскурський зірвав ся.

— Не мішай ся, васть, у не свої справи! — крикнув у пасії, але бачучи грізно стягнені брови молодця, отямив ся в одній хвилї.

— Маєте рацію, вашмость, не моя се робота! — Тут звернув ся до гайдуків. — Теплої води, соли!

Гайдук метнув ся чим дуж до кухнї і за хвилю вернув до сїний з цїлою пригорщею малих куснїв соли завдовжки пальця,[1]) та з великим горшком теплої води.

— Вашмостьове зволять потрудити ся в село! — сказав півголосом Івашко до Юрка й Івана. — Наші хлопи посварили ся з тутешнїми і хочуть підпалити село.

Юрко добув шаблю, Іван також і оба побігли на майдан.

Тут справдї ладили хлопи смолоскипи та солому і треба було їх гамувати криком та ударами при помочи гайдуків.

Коли відтак Юрко розлючений та обурений на таке зіскотїнє хлопів вертав з Іваном до двора, побачив під плотом лежачого возного. Його тїло було напухле, лице посинїле, очи в стовп.

— Що йому? — спитав Юрко.

— Чорт знає! Що тебе се обходить? От не пхай своєї голови, куди не треба. Чи на твоїй совісти сї душі?

— Се нї, але ми служимо опришкови.

— Велике свято! Завтра сядемо на конї та махнемо домів; тепер і я бачу, що годї нам тут пробувати.

— А гроші?

— Нам платили за службу, не за злочини.

— І се рація!

Якраз коли молодцї війшли до двора, навинув ся Івашко.

— Що Бялоскурський учинив возному? — спитав Іван.

— Виграв процес, — відповів той, усміхаючись. — Налив возному у черево горнець солоної води, заткавши ніс клочем! Ви бачили його?

— Бачили!

— То він іще не сконав? Се дивне!

І Івашко рівнодушно пішов ладити на вечір пир для всеї двірнї.

* * *

---

[1]) у таких „пальчиках“ продавано тодї кухонну сіль.

Три дни перебув Бялоскурський враз з усею двірнею у Ванькові, доки не випито усього напитку, що придбав небіщик та доки не продав Бялоскурський за готові гроші всіх своїх маєтностий та прав у сій околиці. Стало ся се третьої днини. До двора приїхали відпоручники одного із сусідних обивателів, який виробив собі був іще минулого року „кадук", тоб-то право посіданя на маєтности Залушковського і Бялоскурського, коли засуджено їх на баніцію.[1])

Та що оба інфаміси мали впливи в повіті й покупили собі у короля „сублєвації",[2]) шляхтич не міг без відповідних воєнних сил „ругувати"[3]) з маєтностий обох панів. У них, бач, було більше сил, ніж у нього. По „інеквітації" пана Бялоскурського порозумів шляхтич, що Бялоскурський бажає покинути сї околиці, тому вислав своїх ренкодайних і возного, а сї довершили продажі; пан Бялоскурський взяв гроші, обійшов іще раз увесь двір, чи борони Боже іще що не остало і казав навіть збурити одну стіну, бо здавало ся йому, що в ній є сховок. Відтак дав приказ вирушати.

Запряжено коні й оден по другому стали виїздити хлопи з возами, навантаженими зрабованим добром. Передом рушили вози з домашньою обстановою, строями, столовим сріблом та цінніймшими дрібницями, як збруєю пана Залушковського, „сепетами",[4]) „пуздрами",[5]) образами і т. п. Далї везено припаси сирого меду, воску, солонини, вудженого мяса, консервів зі сливок з кменом і инших овочів, богато всяких приправ та дїжки з перехованими грибами і вязанки сушеної риби. Сам пан Бялоскурський не знав числа сим ріжним припасам і лишав продане їх пані Беаті, яка розуміла ся знаменито на подібних торгах. На послїд ішли вози зі збіжем, якого небіщик не вспів був іще продати, ждучи висших цїн на весну. Що не було вимолочене, се мусїли вимолотити ваньківські хлопи підчас побуту пана Бялоскурського в їх селї.

Увесь сей час у всьому зборі було тільки трьох тверезих людий: Юрко, Іван і Івашко. Вони то наглядали над роботою селян та й побачили, що сї бідаки старали ся на кождому кроцї хоч жменю зерна відложити зі своєї власної працї. Через се приходило часом до сварки з пяними короснянськими хлопами, але нї Івашко, анї оба молодцї не боронили виголоднїлим Ваньківцям красти краденого. І так лишало ся богато для злодія.

Цїла каравана виїздила дуже поволи з двора, тому пан Бялоскурський поїхав з обома молодцями та Іващком наперед, щоби вигідно виспати ся дома. Доволї було оружних

---

[1]) вигнанє, опала.

[2]) проволока у виконаню засуду, яку можна було за гроші купити в королївській канцелярії.

[3]) насильно усунути.

[4]) оружний напад, так званий заїзд.

[5]) прикрашений футерал. [6]) роскішна скриня.

хлопів і гайдуків до оборони проти крадіжки, а нападу нічого було бояти ся.

Вже був вечір, коли чотири їздці доїздили до Коросна. Пана Бялоскурського боліла голова, тому їхав мовчки, не оглядаючись, а молодці змовляли ся тимчасом, що їм саме робити, щоби як найскорше махнути на Поділє.

Івашко думав на вид про щось, але в дійсности розглядає ся бистро, немов вижидаючи чогось.

Запала понура, хмарна ніч. Був нів і тому стало так темно, що треба було спустити ся на інстинкт коний, щоби не зїхати зі шляху.

Дерева ліса пересували ся мов чорні маси по обох сторонах і серед гробової тишини чути було тілько міровий тупіт коний. І шум потоків замовк, бо губив ся у важкому, душному повітрі. Поволи пересував ся гурток гостинцем, а тишина ночі та вигідні кульбаки мимоволі колихали їздців до сну. Юрко та Іван замовкли також. Угерницький став нагадувати собі рідне село та свої поїздки до Іванівки, де жив отець Андрей. — Бач у дворі старого Угерницького не було спокою задля двірні та великого господарства.

В Іванівці вибігав проти нього Іван і вони вчили ся оба, слухаючи свого любимого учителя. Туди приходила до них Галя... Зпершу тілько із їдою погилав її старий Попель, відтак і вона стала прислухувати ся наукам. Невдовзі мав старий Андрей троє учеників, що користали на рівні з наук... Аж ось став Юрко замічати, що голубі оченята Галї красші, ніж „arcana“ посполитого права, або латинська граматика, і хлопець більше слухав її голосу, як її слів. Дивував ся тоді отець Андрей, що він нераз відповідав на питаня безвязними словами. Дівчина червоніла, а Іван усміхав ся злобно... Одного разу не застав Юрко отця Андрея ані Івана, бо виїхали до Теребовлї, і він попросив Галю вчити ся з ним разом. Вони взяли „учительне євангеліє“, яке поясняв їм Андрей. І ось коли стали читати про святого Івана та його Слово, що „бі у Бога“, глянула на нього Галя і сказала, що сього не розуміє.

І Юрко не розумів сього, але розумів слова, якими промовляли до нього оченята дівчини.

Він нахилив ся над її усточками, буцім-то читаючи...

Книжка впала на землю, а вони у перве поцїлували ся і здавало ся, що тоді весь світ згорить у їх обіймі. Потім утїкла Галя...

— Чи тут, чи іще ні? Що за страшна ніч! — почув ся голос пана Бялоскурського, який задержав ся при доріжці.

— Правда! Се неначе нечиста сила надала, — відповів збуджений з дрімоти Іван.

— Во імя Отця і Сина!... — перехрестив ся Юрко.

В тій хвилї почули нараз довкола шелест і громада чорних постатий окружила їздців на дорозї. Дибом підняло ся Юркови

волосє на голові. Хвилю здавало ся йому, що Іван справді викликав нечисту силу. Але ось почув ся насмішливий голос.

— Таки тут, domine [1]) Бялоскурський! А злїзь-но, вашмость, із коня!

— Хто тут? — крикнув трівожно пан Бялоскурський, здержуючи коня.

— Злїзь-но, злїзь, доки прошу! — повторив той сам голос, але з грізною закраскою. — Злїзь, а почуєш. Ось тут побачиш „ad oculos“ [2]) правосильність нашої проклямації, хоч ми і не в „ґроді“.

Підчас коли говорив голос, на боці посипали ся іскри і в пітьмі заблимало червоняве світло смолоскипа, яке освітило на хвилю крівавим заревом лиця окружаючих. У сїй хвилї гукнув вистріл та залунав передсмертний крик поцїленого чоловіка. В сю мить стрілець-Івашко підірвав коня поводами так, що сей став дуба, а поваливши ударом прикладу другого пахолка, счез у пітьмі. Червоні постати кинули ся юрбою на трьох їздців.

Юрко й Іван добули шабель і вкоротцї відступили найблизші противники, бо почули молодецьку руку. За те пана Бялоскурського зтягнено з коня й обезоружено в млї ока.

— Проч, псявіри! — верещав Юрко. — Ось ми вам покажемо, як чіпати ся спокійних обивателїв!

І поруч з Івашком пер коня в сторону, де якісь люди вязали Бялоскурського. Противники затискали щораз більше круг довкола молодців і тілько тому не стріляли, що бояли ся влучити когось зі своїх. Аж ось бючись на всї сторони, доїхали молодцї до місця, де лежав Бялоскурський, а над ним схилені дві постати. Одною з них був пригрубий шляхтич із червоним носом та лисою головою, у богатій ферезії [3]) та золототканому поясї, а другою обдертий, блїдий Жид, якого молодцї зараз пізнали. Се був Абрамко з „під Бука“...

Коло шляхтича стояло на сошках кілька півгаків, вимірених на молодців.

— Стійте оподалїк! — крикнув шляхтич приказуючим тоном. — Стійте, бо прикажу спустити курки.

— А до чорта! — закляв Юрко, — що се за розбій? Ось я вам! — І зіскочивши з коня, біг у сторону, де лежав пан Бялоскурський.

Грубий шляхтич відступив у зад і наміряв дати знак гайдукам. Та ось погляд Жида впав на лице Юрка.

— Стій! — крикнув радісно. — Ясновельможний пан староста не кажуть стріляти, то добрий чоловік, сей вельможний пан, що йде з шаблею.

І кинув ся до Юрка. Юрко замахнув ся і певно був би вбив Абрамка, наколиб сей не відскочив у час.

---

[1]) пане, добродїю. [2]) наглядно.
[3]) довга кирея.

— Ясновельможний пан боронять спільника пана Зглобіцького? — спитав.

Юрко станув як вритий... Справді, як він міг боронити Бялоскурського перед карою?...

— Хто ви? — спитав.

— Се ясновельможний пан староста сяніцький, Ян Пєньонжек, а я свідок, що ясновельможний пан Бялоскурський їкрав йому гроші, а мене покалічив. Ви, ясновельможний пан дідич, се також бачили.

Юрко сховав шаблю до піхви.

— Чи се правда? — звернув ся до Пєньонжка.

— Правда! - відповів староста. — А з ким маю гонор?

Юрко відповів за себе і за приятеля, який тимчасом загороджував дорогу иншим пахолкам.

— Добре! — заявив підстароста. — Ми вашмостів „інзультувати“ [1]) не будемо, але мусите їхати з нами, бо коли відбудеть ся „actum controversiae“,[2]) ваше свідоцтво рішати-ме.

— Ба, нас силою не возьмете, — засміяв ся Іван.

— Уважайте, вашмость, що вас двох, а в нас трийцять шабель!

— То вам треба трупів, чи свідоцтва? — спитав Юрко, добувши знов шаблї.

Пєньонжек уступив поміж своїх пахолків.

Тимчасом пан Бялоскурський почув, що смерть йому покищо ще не грозить, тому набрав відваги.

— Язда, пане Пєньонжек, — кпив. — Роби „cadavera“,[3]) а я буду проклямувати. Не знати тілько, хто голоснїйше, чи ти за жидівську шкіру, чи я за „опримоване“ [4]) золотої свободи „коронних синів“.

Пан Пєньонжек знав певно, що оскарженє о сей „crimen“ се річ немила, бо змінив тон:

— Чи, вашмостьове, не хочуть свідчити? — питав.

— Нї! Се не наша справа, — відповів Юрко, моргнувши на Івана.

Іван шепнув пару слів Абрамкови, а сей побіг до Пєньонжка. По короткій, живій розмові підстарости з Жидом, звернув ся пан Пєньонжек до молодців:

— Коли так, то мушу вашмостів арештувати, але коли панове дадуть „пароль“, що не втечуть, то ми їм збруї не заберемо.

— На як довго? — спитав Юрко.

— До „контроверсії“ буду вас держати на власному „вікті й амікті“ без „кустодії“.[5])

— Згода! — крикнув Іван. — Ану, хлопи, вперед!

---

[1]) зобиджувати. [2]) розправа.
[3]) трупи. [4]) гнет, утиск.
[5]) правна формула: на власному удержаню й одїжи, без варти.

І Іван пропустив пахолків, які товпили ся позаду на дорозі. Усі зібрали ся довкола підстарости, та висадили звязаного Бялоскурського на коня.

Уся дружина їздців рушила, але не до Коросна, тілько простою дорогою дальше — до Сянока!

Пахолки пана Пєньонжка мали по дорозі стації, де були розставлені запасні коні, тому не вважаючи на темряву, їхали скоро. Ранком були вже недалеко Сянока та їхали берегом Сяну. Довкруги простягали ся мало ще вирубані ліси, бо звідсіль доволі тяжко було сплавляти товар до Сандомира задля низького стану води. Відраднійший був також стан сіл, через які переїздили молодці. Не зайшла ще туди панщиняна господарка шляхти, задля браку збуту, тому і хлопи нагадували ще своїм виглядом людий.

Усі подорожні були змучені цілонічною їздою. Пан Пєньонжек звільнив ходу коневи та дрімав, колихаючи ся в кульбаці. Пан Бялоскурський кляв з тиха під носом і допитував ся про ріжні річи пахолків, які їхали по обох його боках, а від часу до часу надслухував пильно, чи не їде хто за ними. Але ліс мовчав, ніхто не обзивав ся серед тишини, навіть пахолки, які їхали за панами, перестали оглядати ся. Годі, бач, було припускати, щоби Івашко міг дігнати пана Пєньонжка змученими кіньми своїх гайдуків і хлопів.

На самому кінци їхали Юрко та Іван. Вони цілу ніч обговорювали дорогу на Поділє та способи, як мали переєднати загніваного батька.

Іван висловлював сумніви, чи все удасть ся їм як слід і у перве поставив питанє, чи добре стало ся, що Юрко й Галя...

Юрко не витерпів.

— Дурний ти, Іване! — крикнув. — Ти мені таких річий не говори! Я тут не уступлю ні на крок. Ти знаєш, що я свого батька люблю та шаную так само, як і твого. Твій згодив ся, наколи мій не зборонить — а мій мусить згодити ся! Я не з сих паничів, що гуляють, пють та з сіл роблять Содому і Гомору. Я слухаю всіх, працюю, кілько сил, але свого житя не продам за ніяку кресцитиву.

— Ну, а як твій батько не схоче, а й мій не позволить?

— Овва, світ широкий! — крикнув палко Юрко. — Возьму своє серденько у сідло і хто мене найде скорше, ніж я сам схочу? Слухай, Іване, моя постанова невідклична і хочби прийшло ся їхати на кінець світа, то не кину ні своєї віри, ні звичаю, ні любови. Я не Лях! А тепер, коли пізнав іще красше ляцьку вдачу та звичай, то я власні діти подушив би в колисці, своїми таки руками, наколиб знав, що вони колись оляшіють. Ти подумай тілько! Як мало їх тут на нашій православній землі, а й зараза не знищить так краю, як саме вони.

— Твоя правда! — відповів Іван. — Але бачиш, мені видить ся, що скорше або пізнійше прийде таки колись день свободи. Нераз чую серцем, що сей день суду вже йде.

— Від козацтва? Так, певно, тому й нам молодим нема що робити поміж нашими скотообразними сусідами, а треба тікати геть, на схід. Там нас приймуть, як приймають ті сотки хлопів, що тікають від панів.

У сій хвилї підїхав до них Абрамко.

— Дзїнь добрий, ясновельможні панове добродії! Ось ми вже недалеко!

— Чого хочеш, Жиде? — спитав Юрко, недобрий, що йому перервали розмову.

— Ну? Чому ясновельможний пан не хочуть свідчити проти пана Бялоскурського?

— Бо він наш пан. Ми скажемо під присягою всю правду і кінець.

— Як то? І се, що я зізнав під нагаєм у коршмі?

— Розумієть ся!

— Вай геволт! Як се може бути? Ясновельможні панове самі знають, що се були тортури. А до них довів мене пан Зглобіцький.

— Ти знаєш усе, що треба! — вмішав ся Іван. — Нашого свідоцтва не треба.

Жид усміхнув ся.

— Видко, що панове Русини. Ви повірили би у правду й менї. Але панове шляхта не повірять, коли не буде шляхоцьких свідків. Тут посвідчив би вправдї хто небудь за гроші, що мій син є моїм татом, але так само найде свідків і пан Бялоскурський. Хто йому тодї чого докаже?

— Ба, треба було ловити „in flagranti“, себ-то на горячому учинку, — усміхнув ся Іван.

— Ну, його панове саме на сьому й бачили і присягнуть, а ми його скоро осудимо.

Жид говорив „ми“, начеби й він брав удїл у судї.

— Якто, без процесу? — спитав Юрко.

— Без процесу, бо в нас тепер сила, а за нами гонять. Пан Пеньонжек виторгує від Бялоскурського гроші, а відтак скаже вбити... Бо я за свій біль мушу мати заплату! — заскреготав Жид, стискаючи кулаки.

Молодцї покивали головами.

— А що буде, як що вас доженуть? — спитав Іван.

— У Сяноцї є стражник, пан Андрій Зборовський, а пан Пеньонжек має присуд смерти на пана Бялоскурського за зраду і заплатить Зборовському за прислугу. Вони подїлять ся зиском.

Нагло Юрко здержав коня та став наслухувати.

— Гей, ви там! — крикнув.

Їздцї здержали конї.

— За нами їдуть! — кликнув Юрко.

Пан Пєньонжек протер очи.

— В коні! — приказав. — За пів години будемо в Сяноці! „Язда“!

Всї пустили ся чвалом. Юрко й Іван також, вірні даному слову. З поза закруту дороги виднїло невеличке місто Сянік на високому березї і королївський замок із двома баштами. Вкоротцї ліс скінчив ся, а дорога розїжджена возами, кіньми, та худобою змінила ся в рід східців. Була се ознака, що передмістє недалеко. З сеї причини мусїли конї звільнити бігу. У сїй хвилї наздігнала Пєньонжка юрба пахолків пана Бялоскурського і під лїсом залунали скажені крики та проклони. Люди пана Бялоскурського їхали навіть на власних конях підстарости, випираючи з них останнїй дух.

І так влетїли обі юрби одна за другою на передмістє.

На замковому передмістю кипіло тимчасом не аби яке житє. Стражник, пан Андрій Зборовський, прибув сюди передучера з товариством „легкої хоронґві“, щоби добити ся виплати платнї за останнї місяцї та добути собі потрібного до житя хлїба-соли. Значило се, що відділ так довго думає сидїти в містї, доки не виплатять купцї належних гроший. Розумієть ся, що міщани замкнули брами міста, замок своїх зовсїм не відчиняв, тому жовнїри закватирували ся на передмістю, наче у ворожому краю. Їду, напитки, конї, пашу, жінки й дївчата подїлено зараз першої днини, чоловіків повязано та уладжено лови на сяніцьких міщан.

Другої днини зловлено справдї одного і повішено перед брамою при угорському трактї [1]) на пострах ликам.[2]) Нагаями та вистрілами сїлю і шротом прогнано передміщан, які приходили упоминати ся о своє; над вечір убито двох Жидів і стріляно до міста, а в ночи нападено безуспішно на замок.

Супроти такої видатної дїяльности виглядали сяніцькі міщани прибутя підстарости мов спасеня. Як королївський урядник, міг він безкарно удати ся до табору жовнїрів та уложити ся о умови, під якими згодилиб ся вони покинути сяніцьку землю. Міщани радо віддалиб були навіть половину майна, не хотїли одначе віддати усього, та якраз усього домагав ся пан Зборовський.

Аж ось вернув пан Пєньонжек і чвалом вїхали його люди у табор вояків, що розложив ся по домиках над Сяном, недалеко замкової брами.

Міщани привитали його окликами радости та вистрілами із гаківниць. Жовнїри, з виїмком сих, що розїхали ся на рабунок по селах, утворили великий круг довкола прибувших. Та заки ще розвідали ся, хто, чого, та відки приїхав, влетїв мов буря Івашко зі своїми і в крузї вояків почала ся бійка між обома гуртами. Жовнїри стали стріляти до одних і других. Пєньонжек

---

[1]) гостинци. [2]) міщанам.

утік в якусь хату, Бялоскурський лежав на шиї коня, дрожачи з переляку, а Юрко й Іван відбивали ся від кількох напасників, про яких не мали понятя, до кого саме належали. Крик, гамір, метушня запанували скрізь, а зі замкових веж приглядали ся старостинські пахолки, регочучись, замість іти в поміч нападеній власти.

Нагло залунав грімкий голос команди.

— Гей! розняти їх!

— Ґас, ґас![1]) — заревло кількадесять голосів і жовніри стали розділювати борців, бючи шаблями, буками, ременями, чим попало.

Та вже було за пізно, бо кілька трупів валяло ся в болоті та поросї. Пана Бялоскурського освободили його пахолки і зі шаблею в руці стояв він перед своїми людьми. Також Юрка й Івана потягнули пахолки до себе.

Серед крику та гомону кричав пан Бялоскурський:

— Освідчаю всім і „промульґую“ „communiter et personaliter“, що обох моїх ренкодайних „vi oppressos vi liberavi“![2])

На порозї одного з домиків станув тимчасом високий, худощавий чоловік у блискучому панцирі та шкіряному колєті, з гребенастим шоломом на голові. У руці виднів гранчастий буздиґан,[3]) на ногах високі райтарські чоботи з величезними острогами. На зівялому лици стояла виписана вся минувшість лицаря, в якій видко не бракло чарки та змислових роскоший. Він не мішав ся у глоту вояків, тілько командував із далека. Коли почув „тубальний“[4]) голос пана Бялоскурського, звернув туди свій зір і нагло опала піднесена рука, а лице прояснило ся.

— Янку! Ти то? Га, гора з горою не зійдеть ся! Що у чорта? Яким робом попав ти у такі терміни?[5])

Пан Бялоскурський пізнав також полковника й одним скоком найшов ся при ньому.

— Десять тисяч злотих виплачу тобі завтра, як що вступиш ся за мене. Підстароста за одного Жида хоче мене карати на горлї. Не обіймай мене та не цілуй, тілько удавай чужого, бач, твої власні жовніри повстануть на мене. Я маю гроші, а Пеньонжек знає про се!

Все те сказав нараз, скоро і поривисто, а відтак відскочив та став кричати на все горло:

— Справедливости хочемо, ми оприморані коронні сини сеї річипосполитої, постпоновані[6]) старостинськими пахолками. Се crimen, се „imparitas“,[7]) се стремлїнє до „absolutum dominium“.[8]) Neminem captivabimus!

---

[1]) Стій!

[2]) заявляю всім і проголошую всім загально і кождому з осібна, що обох моїх ренкодайних, силою томлених освободив я силою.

[3]) булава. [4]) грімкий. [5]) скрута.

[6]) нехтовані. [7]) лайдацтво.

[8]) необмеженої власти.

— Silentium![1]) — гукнув Зборовський. — Мості панове, успокійте ся! Що се за „тумульт“?[2]) „Експлікуй“,[3]) вашмость.

Тут звернув ся до Пєньонжка, який почувши прикази, вихилив ся зі сусідної хати. Він підійшов до Зборовського, випняв черево вперед, гордо засунув шлик на зад голови і промовив:

— Мості пане стражнику! Ти, який зійшов на нашому „фірманенті“,[4]) як видиме „signum potestatis“[5]) нашого наймилостівійше нам пануючого круля єгомості, прийшов єси у наші „diciones“,[6]) наче „angelus dei“[7]) у Содому і Гомору, і до тебе „апелює“[8]) „опримована“[9]) невинність і вічно на ново розпинана на хресті ойчизна, що стогне і просить „авґзіліїв“[10]) перед усякими лотриками, інфамісами та банітами. Вони, бач, на свого зацного стану дистинкцію та „pristinam“ забуваючи „virtutem“,[11]) процедером нечестивим забавні,[12]) viros[13]) сій ойчизні зовсім відданих, против усіх правил святої справедливости, переслідують, непокоять та молєстують,[14]) manu armata[15]) громлячи їх „ad internecionem“.[16]) Ось і тепер шляхтич пан Ян Бялоскурський, якого многі та безецні „facinora“[17]) усьому світу „nota ac memorabilia“[18]) суть, сього оттут Жида, Абрамка Єленя, везучого гроші на нові „зацьонґи“[19]) для сяніцького староства, „ґди“[20]) з бандою подібних йому сабатів, Сербів, козаків, Татар та иншого ґультайства обігнав і напав, „saucium, laesum et concussum“[21]) мало що на віки здоровля не позбавив, а згадані гроші забрав, украв і зрабував, за що від вашої милости, ясно вельможний стражнику коронний, „poenam peto“[22]) в імя святої справедливости! Висше згаданий імці пан Бялоскурський засуджений свойого часу на інфамію й баніцію, клейноти князя Московитян украв, а тепер „cum hostibus patriae“[23]) Бетленом Ґабором та угорськими пани спільність маючи, „perduellionis“[24]) оскаржений зістав, що вашмостьове шляхта, з листів королївських, до мене писаних, лацно вирозуміти можете. В сих листах із великим моїм смутком над ущербком,[25]) нанесеним усьому золотому станови шляхоцькому, через „latrocinium“[26]) пана Бялоскурського, reperitur[27]) і приказ, оного[28]) пана Бялоскурського безпроволочно зловити, in fundo сяніцького замку осадити, а перевівши належно „rem controversiae“ „на горлї“[29]) скарати, чого й я в імя святої

---

[1]) мовчати! [2]) гамір.
[3]) розкажи, про що йде річ.
[4]) небосклонї. [5]) знак власти.
[6]) области [7]) божий ангел.
[8]) відкликаєть ся. [9]) давлена.
[10]) помочи. [11]) давнїйшу забуваючи чесноту.
[12]) займаючись нечесним ремеслом. [13]) мужів.
[14]) допікають. [15]) оружною рукою.
[16]) до загибели. [17]) вчинки.
[18]) звісні і памятні. [19]) найманє жовнїрів.
[20]) коли. [21]) раненого, нарушеного і потовченого.
[22]) прошу покарати. [23]) із ворогами вітчини.
[24]) о зраду. [25]) шкодою. [26]) злодійство.
[27]) находить ся. [28]) саме того. [29]) смертю.

справедливости, від вас ясновельможний пане стражнику, що се учиниш, spero[1].)

Краснорічива бесїда пана Пєньонжка зробила на присутних чимале вражінє. Спершу всї мовчали, але вкоротцї почули ся заміти.

Якто? Нові зацьонґи? А давний жовнїр зі всього обнажений.

— Ликам на ласку відданий...

— Се „imparitas“[2])! — крикнув хтось.

Але ся різка критика королївського приказу прогула незамітно, бо ось виступив пан Бялоскурський, щоби відповісти на закиди.

— Ясновельможний пане стражнику! Коли перед твій високий трибунал мій „адверзар“[3]) виточує справу, признаю й я, що годї було найти висшої та розумнїйшої інстанції і „non dubito“[4]) що правдива цнота, наче олива на воду, вийде при соломоновому судї заслужених „patriae defensor'ів“[5]). Мостї панове! Невдячною є ойчизна для сих, що кров проливаючи, боронять її, опонуючи ся „hostibus“[6]) у всяких потребах, на здоровлє не дбаючи, не їдячи, не пючи, вічно чуйні мов журавлї, а хоробрі мов герої старинности...

Загальне признанє, яке добув собі пан Бялоскурський своїми словами, обявило ся говором одобреня, що пішов поміж жовнїрами. Тимчасом пан Бялоскурський продовжав:

Але більший „amor patriae[7]) та „modestia“[8]) вашмостїв, нїж „invidia“[9]) ворогів, тому я відкликуюсь до вашої юрісдикції, будучи давним жовнїром, а й тепер можучи тілько з трудом оборонити свою худопахольську субстанцію від могучих ворогів. Через страшливий „error“[10]) людської справедливости, а може й через злобу моїх ворогів опоганив трибунал мою честь присудом. Але „круль“ єгомость, бачучи мої „merita[11])“ та „virtutes[12])“, дав менї сублєвацію, яку ось до рук ваших, ясновельможний пане стражнику, передаю, а заразом заявляю, що злочинів, закидуваних менї паном Пєньонжком, анї сам я не поповнив, анї инших до поповненя не „інцитував“[13]). А сього Жида, який важив ся своїм паршивим свідоцтвом проти шляхтича свідчити, я анї не ловив, анї не мучив і гроший при ньому „non reperi“[14]). Він сам признав ся добровільно, що їде до пана Пєньонжка з рамени Бетлєна Ґабора, як його милість із предложеного висліду скрутинії[15]) над Жидом Єлєньом самі ласкаво прочитати зволять. — У кінцї звертаю ся із найглубшою „індиґнацією“[16]) до всїх тут присутних „шляхетнє“ уроджених синів сеї ойчизни. Се є „iustitia[17])“? Чи Жид значить більше як коро-

---

[1]) надїю ся. [2]) лайдацтво. [3]) противник.
[4]) не сумнїваю ся. [5]) оборонцїв вітчини. [6]) ставляючи ворогам опір.
[7]) любов вітчини. [8]) скромність. [9]) зависть. [10]) похибку.
[11]) заслуги. [12]) чесноти. [13]) заохочував. [14]) не найшов.
[15]) слїдства. [16]) обуренє. [17]) справедливість.

лївський лист, а воля якогось підстарости більше, ніж від віків муніфіковані[1]) свободи коронних синів? Eheu! Нехай „ignis infernalis[2]) спалить „orbem terrarum“[3], а всюди заволодіє „diabolus[4]) і ангели його, коли ошукані властю жовніри поведуть „in vinculis[5])“ ошуканого властю товариша на суд саме тої власти!

— Не буде сього! — крикнула товпа жовнірів. — Се наруга над нами всіма... В пень шубравців!... Де кварта?... На гак Жида.

Серед гамору загудів нагло тубальний голос пана Зборовського.

— Silentium! Мості панове, покажіть ваші листи!

Ось вони!

І пан Пєньонжек достойним рухом подав пану стражникови великий аркуш паперу з печатками, а рівночасно пан Бялоскурський добув із під подертої киреї папери, які, будучи обережним, носив у полотняному мішочку на голому тілї.

Жовніри замовкли та з напругою гляділи на свого полковника, який з повагою читав королївський лист.

— Лист із ординансом[6]) єсть! — сказав.... — а ось се... се таки справдї сублєвація! — закликав, наче чудуючись, що пан Бялоскурський сказав правду. Тут пан Зборовський насупив ся і визвірив ся на пана Пєньонжка.

— Якжеж, васть, смієш мимо сублєвації?... „Errare humanum est“[7]), „круль“ помилив ся й тобі засї до особи сього обивателя. Ти красше подумай про оброки для нас, про приставство і кварту!

— Так! так! — гуділа товпа.

Пан Пєньонжек „сконфундував ся“[8]) і нагло помітив, що начав дуже небезпечну гру. Йому бач, не прийшла на гадку ворожнеча, яка постійно панувала між військом і урядом. Тому рішив властивим свому станови обичаєм обстоювати при своїй справі, щоби сим збити з пантелику недосвідченого, як думав, жовніра.

— Про се опісля! Я домагаю ся передовсїм сповненя приказу нашого наймилостивійшого пана, а відтак будемо вже „трактувати“[9]) о матерії, яка вашмостів привела в обсяг моєї юрісдикції, при чому певно не позабуду на свої „officia“, на скілько ви своїх не забудете. „Praecipue“[10]) не забудьте, ясновельможний пане стражнику, справи Жида...

— Що? — гукнув пан Зборовський, а лице його змінило ся до непізнаня, — що? Я маю памятати про Жида? А се що?

І кинув під ноги Пєньонжка рукопись Рамбулта.

— Ось се твій Жид, зраднику, райфуре мадярський! Як смієш, лику, опримувати спокійного обивателя, що має від короля зелїз-

---

[1]) забезпечені. [2]) адський огонь. [3]) світ. [4]) чорт.
[5]) у кайданах. [6]) приказом. [7]) поблудити, се людьська річ.
[8]) збентежив ся. [9]) переговорювати. [10]) особливо.

ний лист? Чи думаєш, що наша „patientia“[1]) із зелїза? Кидаєш нам в очи наші officia, а не даєш хлїба? Добре! Officium нашим є слухати королївських грамот. Ось грамота! І пан Зборовський ударив рукою в сублєвацію пана Бялоскурського.

— Сей документ має більший вальор[2]), як усе инше, бо in periculis[3]) ойчизна потрібує всїх своїх синів, яких ти рад би вивішати. Ось питанє ще, чи сам не покажеш нам туди дороги.

Пан Пєньонжек зблїд.

— Мостї пане стражнику! Я готов контентувати[4]) вас у всїх ваших desideratach[5]), але звольте глянути на datum[6]) другого королївського листу.

Пан Зборовський впав у лють.

— Що? То ти, канцелярийний вискробку, учити хочеш розуму нас, які печатаємо кровю, а скробаємо й пишемо мечем історію річи посполитої? Ось що я на твої листи...! А ти сам марш менї з очий, коли хочеш сальвувати[7]) здоровлє; таких то урядників лишає нам староста Мнїшех замість себе? Пожди, бестіє, ось я дам тобі уряд!

Тут пан Зборовський подер лист короля на дрібні шматки, кинув на землю, потоптав ногами, а обернувшись до своїх жовнїрів, плюнув іще з досадою на подерті шматки і крикнув:

— Мостї панове, зрада! Маґнати і круль стремлять до absolutum dominium[8]). Викликали московську війну, де богато зацних синів коронних поклало свої невинні capita[9]) та потратило фортуну. А й тепер по інфлянтській потребі нема нам де зложити голов, мов диким бестіям. За те кажуть нам ad internecionem[10]) переслїдувати сї останки нашої браці, які не дали себе як ось ми втягнути у маґнацьку і королївську імпрезу. Се insignis et notabilis [11]) знак, що хочуть нас узяти під ноги, як се є у Швеції. Мостї панове! Купою до мене! Ми на ґвалт відповімо ґвалтом! Хто за мною?

— Всї! всї! nemo ultimus[12]) — ревіли вояки, — на шаблї опірних.... на замок!

Пан Пєньонжек опустив руки і очам своїм не вірив. Але в сїй хвилї шарпнув його хтось за рукав. Пєньонжек оглянув ся і побачив позеленїлого зі страху Абрамка.

— Ясновельможний... староста...! — верещав Жид — тїкаймо як найскорше, вони нас убють!

Пан підстароста немов зі сну збудив ся і підібравши поли, пустив ся на втїкача. Хтось копнув його понизше плечий і підстароста впав лицем у грязь. Жидови розбито голову каменем, поза тим нїхто за ними не гнав, бо цїла юрба пустила ся просто до замку. Коли пан Пєньонжек устав, бачив, як жовнїри рубали браму, а пахолки на шнурах спускали ся зі стїн і утїкали до

---

[1]) терпець. [2]) значінє. [3]) в небезпеках. [4]) задоволити.
[5]) бажанях. [6]) дату. [7]) заховати. [8]) необмеженої власти.
[9]) голови. [10]) до загибели. [11]) визначний і замітний.
[12]) значить: нїхто не хоче бути остатнїм.

міста. На жаль аж тепер став пан Пєньонжек думати, чи не ліпше було від разу вбити пана Бялоскурського, Жида віддати судови за пропалі гроші, а самому заїхати осиротіле Коросно.

Угерницький і Попель гляділи тимчасом на цілу подію, не кажучи ані слова. В кінци поклав Іван руку на рамя товариша:

— Юрку!

— Що таке?

— Їдьмо в хату розставними кіньми Бялоскурського. Позавтра під вечір будемо в Перемишлї, за десять днів дома! Татари...

— А гроші Бялоскурського?

— Віддамо Вірменам у Львові. Бялоскурський з ними торгує, а потім хочби не віддали, то сеж крадене...

— Ну то дамо Цебрівському! Він ставить церков...

І оба молодці завернули коні та поїхали просто гостинцем.

VI.

ПАНИ І СЛУГИ.

Різкий західний вихор гнав пірвані хмари по небосклоні, неначе чамбул орди, який переходить попри лице хана — місяця. Раз у раз гляділо його ясне лице на чорну землю та кидало жменю світла у кромішню пітьму, але за хвилю счезало знов, як та чайка серед Чорного моря. У слід за сим ішли землею цілі війська привидів, ряди тіний плили під крилом вітру на схід, одні за другими, вічно, невпинно, неперервно. Мов потвори Апокаліпси сунули тіни понад землею, та не пусті вони були. Під їх напором гнуло ся галузє дерев, збіже і трави у полї, вся земля стогнала та понурим свистом гомонів світ про божий гнів, який давив землю своєю вагою.

Було сумно і страшно. Старі люди кажуть, що такі ночі лучають ся підчас крівавих літ війни, грабежий, зарази, бо вони бувають якраз ділом сих тайних, жорстоких сил, що царюють між людьми. Більше бач кланяють ся люди замислам діявола, як божому сяєву, тому й тіни прислонюють райський світ привидами, розвівають вихром мир у природі та в серцях і посилають духів кари і війни, морди, пожежу, заразу...

І кажуть, що серед такої страшної ночи перекидають ся сї божі кари з місця на місце мов саранча у степу, а другої днини конають люди у судорогах по шляхах та хатах, або серед реву Аллах! Аллах! займаєть ся село та ллєть ся кров неповинна.

У хаті сидить бабуся коло сліпого віконця та пильнує побитого паном на лані сина, або колише „панську“ дитину своєї внуки. Деж мати дитини? Вона пішла за сим вітром, а радше душа її поплила птичкою на схід у пустиню...

В инших хатах лежать мужики смертельно втомлені панським сїнокосом... Навіть не стало сил зварити вечері, так утомив усїх труд та ляк перед нагаєм. Бач у двоє прийшло ся відроблювати і за живих і за вмерлих. Бо ось у инших хатах валяють ся синї, набренїлі трупи, скорчені у страшних судорогах хороби... Чума!

Чума, нагай, нужда, насильство, кров, пожежа... служба! І все те позбирав вихор із собою і з сього зродили ся сї страшні

потвори — тіни, які вилюднюють своїм віддихом дальші села, та тікають дальше на схід, щоби залюднити пустиню.

А за ними часом, мов із пекла, тікають і люди...

Чому? Може тому, що їх туди несе вітер глядіти сих хмар, які ось пролітають туди понад землею, сих споминів, надій... А може вони бажають утекти від служби?.... може!

Мало лучаєть ся таких ночий у червні і справді, всї люди подалиб ся у монастирі, наколиб частійше чули сей жалібний свист, шум та стогін вітру, який бушував над землею. Він бач сам один оплакував долю, а радше страшну недолю підданих.

Поміж напів вимерлими селами стрічав вихор і двори та звичайно минав їх, не займаючи. Зараза любить погній нужди, а у дворах пани! Але з сих дворів зняв вітер иншу хмару та помішав її зі своєю хмарою нужди. Се була хмара бути, злоби, злочину, нечисти тіла і душі... панства!

І все те змішавши ся, гнало зі стоном та ревом понад землею, і все живуче тікало та крило ся як можна найдальше. Лиш дерева розказували собі, що бачили у страшних, пірваних хмарах та у товпах тіний — привидів, а у вежі реготав ся раз у раз лилик: Ха! ха! ха! ха! ха! ха! ось і побідили тебе, Розпятий.

І так гуляв вихор над усею Україною, співаючи холодним зорям пісню про її гаразд. Навіть звір по лїсах замовк, поховав ся і лише сови пугутькали у лїсї, а від часу до часу висловляли й пугачі свою радість голосним гу! гу! — яке звучало якось немов погроза, неначе сказати хотїла птиця: Го, го, ще й не таке буде!

Мертво та непорушно лежала при львівській дорозї Жовква, столиця гетьмана Станїлава Жулкевського. Хоча ще не було пізно, все місто тонуло у пітьмі. У таку ніч не хотїв ніхто виходити з хати, або хочби відчиняти вікон, щоби не пускати в хату нечистих сил, які розгуляли ся бурею. Навіть шинки, в яких підчас зарази бував більший рух, як звичайно, були замкнені і неосвічені. На вежі костела, де мав сторожити вартівник, не було нікого. Ще перед двома днями не встав він ранком з ложа, а до вечера вкрило ся тіло... морівками[1])... За два днї потріскала шкіра на трупі, а страшний сопух затроїв повітрє. Одначе ніхто сього не завважав, бо було високо, а лїзти туди всї бояли ся. Лише пси, які виволікли на ринок декілька випорпаних куснів вонючого стерва, вили протяжно, достроюючись до понурого витя вихру по пустих улицях. При сьому задирали писки у гору, немов чуючи на вежі трупа, якого не завважали люди.

Брами міста стояли отвором. Ніхто не бояв ся опришків, ні Татар. У заражене місто не їхав ніхто, хиба хлопи із також заповітрених сіл. Навіть сам пан не пускав до себе нікого з міста, тілько повірив німецькому медикови дозір над заразою, а кількадесятьом пахолкам велїв пильнувати безпеки та хоро-

---

[1]) темні пятна, ознака чуми.

нити трупів. Але медик утік, вартівники спали пяні у вартових кімнатах при брамах. Нікому було їх наглядати.

За містом стояв на горбку замок з округлими вежами, окружений садом, огородом та гумном, усе те обведене ровом, валом, частоколом, а по части стінами й мурованими брамами. Зараз за садом починав ся ліс і то дуже густий, шанований ощадним господарем — панський ліс.

Саме з сього ліса виїхав їздець. Коли тілько виїхав поза останні дерева, вдарила його в лице нічим не спинювана сила західного вихру, кінь скочив, та дрожачи цілим тілом, став форкати з переляку. Їздець затяг високу, козацьку шапку на перед голови, та успокоїв коня, гладячи по шиї. Новий порив вітру мало не збив його з ніг.

— Во імя Отця і Сина! — перехрестив ся козак. — От певно повісив ся хтось... наче Юда! Боже, будь милостив його грішній душі! Погана ніч! Правда, Чавше?

Тут козак звернув ся до свого жеребця, який оказував велику охоту завернути знов у діброву під захист дерев. Чавш поклав уха по собі та замахав головою.

— Ага! озлобив ся, товаришу? Ну, нічого! Заїдемо до „баборіза“[1],) то будемо спочивати. Там ніякий біс не прикаже тобі товкти ся по ночі. Там тілько бабам і дітям біда, але не нам козакам.

Кінь неначе порозумів слова пана, спустив голову до долу, щоби вітер у ніздря не віяв і пустив ся з провола до замку.

Наколиб козак міг був глянути через високий мур на майдан, серед якого стояв сам замок, то побачив би був доволї живу картину. На майдані стояли довкола бочки смоли, запалені, щоб освітити подвірє, бо не можна було сього вчинити иншим способом задля страшенного вітру. Коло бочок крутили ся парубки, які пильнували, щоби від огню не заняли ся коляси та колєбки панів, що заповняли частину майдану. Великий, чотирокутний майдан, був окружений з трьох сторін будинками, а саме кухнею, зброївнею, обширним рефектарем для приїзжої біднїйшої шляхти, та мешканями для прибічних гайдуків пана Жулкевського.

З четвертої сторони притикав до самої замкової будівлї панський сад, заложений західними огородниками.

По майдані крутила ся шляхоцька служба, гайдуки, пахолки, бігали пси всякої величини і краски, та довгим шнуром ішли одні за другими слуги, які несли на величезних полумисках страву до рефектаря, та до самого замку.

Його всї долїшні вікна були освітлені, тілько горішня часть і високі круглі вежі тонули в пітьмі, а високо над ними пересували ся пірвані хмари.

В одному наріжному вікнї, яке виходило в сторону міста,

---

[1]) Прізвище пана Жулкевського, який у битві над Солоницею казав вирізати баби й діти.

горіло світло. Була се т. зв. червона кімната, улюблений кут пана Жулкевського.

Він сам сидів ось при великім, закиданім паперами столі, на якім горіло у двох свічниках по чотири високі свічки. Між ними стояв чорний, гебановий хрест зі срібною фіґуркою Спасителя.

Вся кімната була обита темно червоним адамашком, а червоний блеск падав на лице гетьмана крівавим рефлєксом. На гетьмані був червоний контуш та темно багряний жупан, а всї запинки аж горіли від самоцвітів.

Пан Жулкевський видко мав гості та думав за хвилю зійти між них. Поки що держав він у руках великий кусень паперу з королївською печаткою і читав його. В худих, виразистих рисах його лиця малювали ся думки та почуваня, бо гетьман не мав причини скривати їх, будучи сам один.

Письмо, яке держав у руках, була се королївська пропозиція на сойм, а з неї аж віяло блїдим острахом перед ворогом християнства і польським союзником — високою Портою.

— Непевний се союзник! — писав король. — Нераз досвідчили ми сього, як облудна його приязнь, що з часом приходить і минає... Злий се сусїд, та не можна йому вірити, бо в нього щастє і відповідна нагода ломлять найсвятїйшу присягу"...[1])

Жулкевський прочитав усе письмо і задумав ся.

— Так! Непевна була приязнь Турків! А від неї залежало все. Уся річпосполита не мала анї одного стану, який зміг би, одностайно зібравши ся, відперти ворога, та зберегти цїлість держави. Гетьман знав своє військо добре. Воно складало ся з усякої збиранини „без чцї і вяри", з ріжних очайдухів, інфамісів, банїтів, вархолів, які ходили на війну збогачувати ся та субстанцією „браці" латати свою надірвану розпустою фортуну. Коли зближав ся ворог, мостї панове скликували сеймик, посилали депутацію, а прийшло до бою, посилали козаків, українських наємників, або ланову піхоту. На чімже опираєть ся безпека річипопосполитої?

Жулкевський поклав лист на стіл та спер чоло на руку.

— Три полїтики! Королївська полїтика трівог, просьб, упокорень, шляхоцька полїтика трусости, привати[2]), безсовісности і гнили тайного власний патріотизм. Але гетьман чув, що земля усуваєть ся з під його ніг...

Доки ще буде вдавати ся те сипанє піску в очи султанови? Та чи стане сього піску? Де взяти сеї тїни сил, яка здержує полчища Османів перейти Днїстер? Маґнати ходять на Волохів, ведуть війни на власну руку, закликають козаків, а з краю тїкає тимчасом маса народу від панів у козаки, аби тілько дальше від проклятої долї підданих. Пустїють села, у власнім гною гниє браця шляхта, або сварить ся між собою. Наємна зволоч нищить останки майна, Жиди вивозять усе з краю, що має вартість, лишають вино, атласи, розпусту, хороби і безсилу.

---

[1]) текст орігінальний. [2]) еґоїзму.

А сила пливе на схід! Там росте справжній великан — тут ломлять ся гнилі підпори і уроєний великан валить ся у власну гниль та нечисть. Боже, Боже! Хто подасть ратунок тим, що гинуть?

Жулкевський зложив руки і глядів у Розпятого. І нагло успокоїв ся. На його лици появив ся іронічний усміх. Він бач приловив себе на штуці, якою часто зворушував шляхту в сенаті, щоби ухвалила комісію на козаків... Так! Нема чого здавати ся на поміч неба, бо воно високо... се лише реторична фіґура. Треба сил, сил і ще раз сил! І то на се, щоби сього східного великана — козацьку силу звалити, розірвати, а мясом та кровю погодувати змія, що здихає і нове житє влити у гнилу суспільність. Треба за здоровим народом кинути на схід гниле панство, щоб воно мало нове підложе до своєї галапасної діяльности. Воно відживе знову, а з України нікуди вже тікати хлопам.

І тоді вся сила великана вселить ся в Польщу, тоді нешкідливим стане лотрівство панів, вірним покаже себе турецький союзник, а й Татари заховають шляхті свою приязнь, як що не буде козаків, щоб боронити України та світити ханови в очи пожежами.

Жулкевський зірвав ся і став ходити по кімнаті туди і назад. Його тінь падала на стіну і здавало ся, немов поруч із ним ходить іще злий дух та нашіптує йому дальші думки.

— Справді. Наслідком гнету у Короні[1]), наслідком насильств, здирств та мордів заселюєть ся Україна, позискує лад, добробут, силу і все те завдячує очевидно шляхті. Тепер готові козаки поріжнити Річпосполиту з Портою, а тілько одні вони мають силу знищити Татар та оперти ся султанови. Тому ще нині треба скликати комісію і йти на Запороже.

Нагло спинив ся Жулкевський у проході.

— А полуднева турецько-татарська границя?... Король пише, що румільський беґлєрбеґ домагав ся від нього листом поживи та дерева до будови турецьких замків на Дніпрі, проти самоїж річипосполитої[2]). Що за наруга! Сей поганин пише до короля наче до першого ліпшого кяї[3]) свого пашалика! До козацького гільтайства пише вічливо немов до римського цісаря... щож з сього? Козаки відповіли лайкою, а король покірною просьбою... Ось він, Жулкевський, змінить се, але вперід треба крови, козацької крови на сході, хочби за сей час мав хан половину шляхти з Корони взяти в ясир на заході... Треба Солониці...

Жулкевський сів знову та закривши очи рукою, став пригадувати собі давні, забуті картини з перед девятнайцяти літ, коли він перший раз як начальний полководець громив гільтайство. Перед його очима станув образ крівавого поля, вкритого пошматованими тілами мужів, жін к та дітий. Він бачив

---

[1]) польськім королівстві. [2]) історичне. [3]) війта.

мажі, обризкані мізком розбиваних об колеса немовлят, попорені трупи і копита коний, пообвивані внутренностями. І все те, все те зробило його слово, слово зради...

Жулкевський здрігнув ся, відняв від очий руку, а зір його впав якраз на срібну фіґурку Спасителя, що прощав навіть власним убійникам і лотрам. Від фіґурки йшли яркі проміні і падали на червоне лице гетьмана, немов хотіли його пробити стрілами розуміня, милосердя, покори. Гетьман зблїд і сказав до своєї душі: Годї! Патер Тхожевський дав минї абсолюцію від присяги, кажучи, що додержати її схизматикам, се гріх! А зрештою...

Жулкевський махнув рукою, отряс ся з сумнївів і нахмурив ся.

По хвили проговорив шепотом:

— Хочби й десять разів прийшло ся те саме вчинити, non verebor[1]) тих самих взяти ся способів. При тім я прощаю їм усїм, як християнин... але річпосполита домагаєть ся кари на бунтівничих хлопів, які не роблять панщини, а шкодять союзникови...

В сїй хвилї почули ся кроки перед кімнатою. Війшов шляхоцький пахолок, нарядно одїтий у аксамітну одїж. Він низько поклонив ся і сказав:

— Ваша ясновельможність! Єсть гонець - козак від Петра Сагайдачного, „старшого війська Його Королївської Милости Запорожського“.

— Нехай війде! — приказав гетьман.

Відтак поклав на столї набитий пістоль і уложив риси свого лиця у вираз поваги й сили. Пахолок счез, а за хвилю почув ся у передній кімнатї скорий і певний хід мужа та брязкіт шаблї. Двері відчинили ся і в них станула висока стать козака, а за нею два панські гайдуки з мушкетами.

Козак скинув уже був свою довгу кирею і станув перед гетьманом у гарнім матеріяльнім жупанї синьої краски, синї були також шаравари, перевязані довкола стану широким поясом. За поясом виднїв турецький ніж та два пістолї, викладані богато сріблом. Довга шабля висїла при боцї, а з переду від пояса кілька ременїв із люлькою, кресалом та гаманцем на тютюн. З другого боку видко було ріг із порохом та шкіряну торбу на кулї. Стать козака була худощава, костиста, широкоплеча, риси лиця виразисті, хижі, блискучі очи. З голови звисав на ухо жмут чорного волося — оселедець.

Він зупинив ся на порозї червоної кімнати і глянув у неї, мов у пащу лютого звіря, — так крівавою видала ся йому вся поява...

— Опир! — подумав. — Мало йому крови в полї, ще й хату вимостив кровю! Дух святий при нас!

Він здрігнув ся, переступив поріг, а відтак поклонив ся в пояс, відповідно до приказів свого гетьмана.

---

[1]) не завагаю ся.

— Слава Богу — сказав — а вам, ваша ясновельможносте, підданчий поклін від пана старшого війська Його Королївської Милости Запорожського та бажанє доброго здоровля і пановання на многі літа.

І шапкою діткнув підлоги, а відтак випростував ся на весь ріст і глянув із гори на меншого ростом „баборіза“.

Жулкевський не відповів на поклін, тілько з під стягнених брів глядів на козака, здержуючи лють, яка прошибала його на вид сього вірного вояка, видко відважного, хороброго і послушного.

— Хто ти? — спитав у кінці.

— Військовий осаул, Олекса Коршун.

— За чим приходиш?

Осаул поклонив ся знов у пояс:

— З вістками, які Старший війська Його Королївської Милости Запорожського посилає вам, ясновельможний, у доказ своєї вірної служби королеви, Річипосполитій, і всьому християнському мірови.

Жулкевський стягнув брови ще більше.

— Знаю, знаю, гарна се служба, чисті медвежі прислуги, та про се опісля! Кажи тепер, що знаєш.

— Уроджений[1]) Петро Сагайдачний пересилає мною вістку до могучих та високих ух вашої ясновельможности, що кримський хан з усіми ордами стоїть уже на границях і стягають ся ще тілько ногайські орди, щоби купою піти на Поділє й Волинь. Знаємо се зовсім певно, бо всї табуни посчезали, а чабани пігнали череди у західні степи тому, що не буде кому пильнувати їх. Усї Татари в походї. Ось і все!

— Відки знаєте, що напад піде на Поділє й Волинь?

— Бо в нас тепер усї козаки дома, то Татарам небезпечно. І поклонивши ся в пояс, хотів відійти.

— Пожди! — сказав Жулкевський і відвернувши ся підійшов до вікна. Слова козака про „безпеку“ для татарських чабанів у річипосполитій влучили гетьмана мов удар батога і він не міг говорити далї.

Козак відступив до дверий та приглядав ся з під насунених брів гетьманови. Він міркував, над чим саме думає Жулкевський. Сагайдачний приготував його був на се, що гетьман ставляти-ме питаня і научив його, як має на них відповідати. Атаман козаків знав добре, що у гетьмана було всього 300 вояків, та що він гнїваєть ся на козаків за спустошеня Сінопи і тому не візве їх на поміч. Длятого саме післав козака, немов підчинений шле вісти начальному полководцеви. Але ось Жулкевський надумуєть ся... ануж захоче видати приказ вирушити? Що тодї? Ну, тодї не його голова, тодї старий січовий лис, як звали Сагайдачного, нехай здоров торгуєть ся сам!

---

[1]) шляхтич.

Козак усміхнув ся хитро... Та ось побачив на столї пістоль із відведеним курком...

— Боїть ся собача віра! — подумав — то добре!

Але в сїй хвилї почув, як кров набігає йому до голови та зачинає болїти згоїна над ухом.

Була се згоїна по ранї, яку одержав Олекса ще семилїтним хлопцем над Солоницею. Тодї пролежав непритомний під трупом матери цїлий день, доки не найшли під вечір околичні мужики та не вирвали від смерти. Тепер ось почув козак, як їжить ся на голові чуб, руки стягає якась невидима сила, мов кігтї хижої птиці. Ось один скок і треклятий „баборіз“ захлиснеть ся кровю. А потім будь, що буде!...

Козак стряс ся, відвернув очи від пістоля, щоб пошукати ними „опиря“ і погляд його впав на хрест межи свічками... І немов собака завило в сю хвилю його серце... Свят! свят! свят! Схамени ся, Олексо, тиж посол, християнин... Не Лях!...

Жулкевський відвернув ся.

При видї козака закипіла була в нїм зразу кров та прислонила зір кровавою мракою. В сїй мрацї бачив гетьман білий паль із застромленим козаком та червоні струйки крови, яка спливала по білім дереві. Але в тім нагадали ся йому пляни короля, та його власні замисли і він не захотїв остерігати козацтва, мордуючи післанця. Не хотїв їх також і кликати на поміч, щоб мовляв не зібрали ся, бо тодї в їх руках була би й судьба річипосполитої. Їм не можна було давати нагоди до нових заслуг. І не зважаючи на се, що своїм мовчанєм видає на смерть і неволю тисячі невинного люду, не хотїв сказати слова: Прийдїть і ратуйте!

— Мило минї, — сказав — що є між вами муж, який оцїнює клєменцію[1]) річипосполитої та fideliter[2]) їй служить, але тепер скажи минї, будь ласкав, дещо про вашу виправу на Сінопу. Хто вас туди післав?

Козак поклонив ся в пояс:

— Ваша ясновельможносте, се не наша виправа. Се не ми ходили; зась би ми сміли проти комісії... нехай нас боронить свята Пречиста від такої безецности! Се чорт знає, що за люди те вчинили[3]).

Жулкевський аж поблїд з гнїву.

— Як то? — спитав, а в голосї звучала струна крайної люти, хоча й убраної у спокійні слова — як то? як се можливе? Адже атаман ваш має пильнувати, щоб нїхто з вас до Турків не ходив та на волость не пхав ся.

— Ми не пхали ся, прошу вашої ясновельможности. Се ті люди з волости до нас прийшли.

— А чомуж ви їх не зловили?

Козак поклонив ся у друге.

---

[1]) поблажливість, ласкавість. [2]) вірно.
[3]) мова про напад козаків на Сінопу весною 1615 р.

Ваша ясновельможність зволять жартувати. Сих розбійників було до 12.000. А нам старостове з українських замків припасів не пускають, наших, що ще з родинами не вийшли на Низ, угнітають, відумерщин не шанують, Содому і Гомору творять, а ми самі у Низу границь пильнуємо, та навіть на стілько не маємо жита й иншого припасу, щоби піти в поміч за приказом його королівської милости або вашої ясновельможности. І платні нема...

Пан Жулкевський почервонів з досади.

— Я не про старостів питав, але про сих рабівників. Як ви їх могли пустити назад?

— Ваша ясновельможносте! — відповів козак. — Вони цілу фльоту султана Єго Мості розперіщили і їх Капудан башу взяли, лише їм здо.... то є умер по дорозі, а ми стримували би їх? Куди нам, спокійним уходникам! Кошовий сказав їм через січовий паркан: Ідіть собі, бісові діти, ід своїй матери, бо стріляти му! Вони постояли, постояли і пішли.

— Куди?

— Не знаю! Бог менї свідок, що не знаю, нї я, нї кошовий. Один туди, другий сюди. У нас тепер люду доволї.

Жулкевський побачив, що з козаком не договорить ся, тому кивнув рукою на знак, що послуханє скінчене.

— Іди до цекгавзу[1]), там дадуть тобі їсти. Вертай швидко і скажи гетьманови, нехай пришле тих Наливайків, які накоїли сього лиха, бо як нї, то впаде на вас усїх рука кари, а коли спамятаєте ся, може бути за пізно!

Козак був би розсміяв ся, наколиб не згадка про Наливайка. Він поклонив ся ще раз низенько.

— Ми Солониці не забули і не забудемо, поки нас і вас. Прикази сповнимо, миж піддані вашої ясновельможности, та Єгомості короля, проте бажаю вам від імени всього Війська Його Королївської Милости Запорожського здоровля і сил на потїху сеї ойчизни і прошу дозволу їхати.

— З Богом! — сказав гетьман.

Козак счез, а Жулкевський мов несамовитий став бігати по кімнатї. В кінци плеснув у долонї. Вийшов той сам пахолок, що передше.

— Стасю! Проси но до мене пана ґенерала земель подільських та пана полковника фон Вендендорфа.

І сївши при столї, став збирати порозкидані папери. За хвилю відчинили ся двері і в кімнату війшли два мужі. Один у богатім, чорнім, шляхоцькім строю з фіолєтними випустками, та золотім ланцюху на шиї, другий в райтарськім колєтї, з широким, ремінним поясом, на якім висїв парадний, стяжками прикрашений рапір із широкою ґардою. Горішна часть його чобіт була дуже широка і виглядала, неначеб ноги застромлено в два відра. Короткі, кармазинові райтузи[2]) були на внутрішній сто-

---

[1]) зброївня. [2]) штани до верхової їзди.

ронї від колїн виложені мягкою шкірою лося. Через рамя ішла широка, червона, шовкова шарфа з золотими тороками, а в руцї держав широкий, повстяний капелюх зі струсиними перами.

Перший з них був се пан Александер Калїновський, молодий чоловік, але завдяки колїґаціям і фортунї мав уже уряд „ґенерала земель подільських“ і був каменецьким і брацлавським старостою. Другий, старший чоловік, лїт може пятьдесяти, не вважаючи на довголїтню польську службу заховав зовсїм вигляд нїмецького офіцира.

— Дивно — менї! — начав по привитаню пан Калїновський, — що ваша ясновельможність так екстраординарийну[1]) оказуєш альтерацію[2]). В чім справа?

Говорив дещо через ніс, з великопанською міною та холоднокровно.

— Nil mirum[3])! — заговорив пан Жулкевський. — Наші війська, які є, всї на сїверській границї, у мене жовнїра брак, а тут Татари cum omni potentia[4]) грозять finibus[5]) річипосполитої.

— Ну, се їм лучаєть ся дуже рідко! — відповів Калїновський, — лише раз у рік. І я безумовно не бачу причини, чому ваша ясновельможність не дадуть уже знаку, щоби сїдати до вечері. Бо так калькулюю, що чим скорше всї їхмость панове підуть спати, та розійдуть ся, тим спокійнїйше можна буде делїберувати про commune reipublicae bonum[6]).

Фон Вендендорф був одначе иншої гадки.

— Відки ваша ясновельможність мають сю відомість? — запитав живо.

— Прошу вашмостїв сїдати, а все виексплїкую їм ab ovo[7]).

— Ergo incipiamus[8])! — сказав пан Калїновський з резиґнацією і сїв.

Жулкевський почав говорити.

— Ваші милости знаєте, що від часів Стефана Баторія уважають нас Турки чимось у родї турецького пашалику і просто дають нам ординанси, quid і quomodo[9]) треба нам чинити, щоби „каптувати“[10]) собі башів, беґлєрбеґів, везирів, або кримського царя і щоб вони нас дарували здровєм[11]) та не наїздили наших країв. І справдї річипосполитої obedientia[12]) дуже велика, більша нїж у мультанського господаря, який прецїнь є підданним султана єгомості. Не будь перської війни на сходї, давно співано би по всїх наших косцьолах поганські безеценьства, наші жінки та дочки служили би за предмет нечистих похотий невірних, а сини наші на ґалєрах miseramlem[13]) коротали би vitam[14]) — так слаба і безпомічна річпосполита...

— Кольоризуєте, ваша ясновельможносте — замітив спокійно пан Калїновський. — Всюди Турки кварцяного нашого

---

[1]) незвичайне. [2]) збентеженє. [3]) не дивно. [4]) з цїлою силою.
[5]) границям. [6]) нараджувати ся над спільним добром річипосполитої.
[7]) від початку. [8]) починаймо отже. [9]) що і як. [10]) приєднувати.
[11]) дарувати житє. [12]) послух. [13]) нужденне. [14]) житє.

війська celeritate уходять[1]). Крім яничарів та спагів[2]), нема в них війська. Татари ніколи не достоять і легкі знаки[3]) лише з ними розправу маючи, facillime[4]) їх громлять.

— Так, певно! — відповів із жаром Жулкевський, — але кілько сього війська та де воно? Трохи литовського і коронного від московської стіни, а решта сеймікує, вибирає насильно реквізиції по селах королівських і панських, чинить ґвалти, морди, incendia[5]), latrocinia[6]) і таке инше, а у мене... 300 вояків на цілі східні „креси".

— Nescio[7]), що вашій ясновельможности на сих кресах залежить. Чим більша пустиня на сході, тим безпечнійші ми в Короні! — сказав Каліновський, оглядаючи пильно нігті на пальцях рук. — Ніхто не журить ся сходом, на щож сього вам? Коли хлопство заселить і управить яку околицю, то варта її випросити собі та господарити кілька літ, але боронити хлопства, се булаб dementia[8]). Прийдуть Татари, то по старому і головні не лишить ся, а не прийдуть, то хлопство тікає дальше на схід і посесіонат опинюєть ся знов на пустини. Але ваша ясновельможність сказали би ласкаво, про яку praecipue[9]) матерію хоче з нами трактувати?

— Був козак від Сагайдачного і приніс вісти, що в хана інкурзія ingens[10]) на нас praeparatur[11]).

— Від Сагайдачного, — значить певна вість! — замітив Вендендорф.

— Так! а у нас desunt vires et desunt viri[12]).

— Ха! ха! ха! — засміяв ся Каліновський, — а чомуж не покличете козаків? Се дешевий вояк, нічого не хоче, а домагаєть ся лише сього, що вже сам має de facto[13]).

— Ваша милосте, не смійте ся! Про гонор річипосполитої ходить. У нас мусять бути власні сили.

— Гонор! Се дивне!

— Так, гонор, — то значить, нам треба власними силами відперти hostem[14]).

— Який же вам привиджуєть ся hostis[15])?

— Турки! Їх козаки вічно інзультують, бо вони нікого не боять ся, ані нас, ані Турків, і ось засвітили пожаром в очи самому султанови, а сьому рік спалили Сінопу, де від коли Турки на світ прийшли, manus hostium[16]) не бувала.

— З сього простий „внесок", що скаптувавши козаків, лацно зможемо від турецької потенції відсидіти ся.

Жулкевський пригриз зуби з досади.

---

[1]) утікають. [2]) постійне кінне військо султана.
[3]) знамена, хоругви, стілько, що полки. [4]) без усякого труду.
[5]) пожежі. [6]) лайдацтва. [7]) не знаю. [8]) божевіяє.
[9]) особливо. [10]) величезний набіг. [11]) готовить ся.
[12]) нема сили, нема мужів. [13]) на ділї. [14]) ворога.
[15]) ворог. [16]) ворожа рука.

— Вибачте, ваша милосте, але мушу виразити ся коротше. Щоби не бояти ся Турка, треба мати силу, в мене війська нема, а козаки під баніцією за напади.

— Ба нічого легчого, як зняти баніцію на рік, та наскликувати війська.

Тут погладив Вендендорф свою кінчасту борідку і вмішав ся до розмови.

— З „пермісією[1])“ ясновельможних панів, я вже від трийцяти літ служу родині його ясновельможности пана Станіслава Жулкевського любовю і вірою....

— Правда єсть. Яко живо! — притакнув Жулкевський. — І знаю багато дечого, чого не бачить молодий, ані недосвідчений. Не сумніваю ся отже, що збагнув я інтенції[2]) пана гетьмана. Йому треба війська не на Турків, але... на козаків...

Жулкевський кивнув головою, а Каліновський з зачудуванєм глянув на гетьмана.

— Але, — продовжав Вендендорф — гетьман знає, що військо не піде на козаків, бо його треба на півночи, а иншого війська годі зібрати. Я приглянув ся вже не аби як військам річипосполитої і замітив, що у вас нема воєнного духа. Лиш дуже мало людий почуває в собі справді замилуванє до рицарської штуки, а инші вояки се лиш вархоли, безсовісні рабівники, одним словом зволоч, щось у роді наших німецьких наємних полків, яких усюди повно по ріжних потентатах[3]). Вони добрі до нападу на лихо уоружених хлопів, на обтяжених здобичею Татар, де може десятий має самопал, а сотий карацену, навіть до голих та босих козаків доберуть ся хиба підступом. А й само кварцяне військо, що складаєть ся з найліпших вояків, неповоротне і лише тому держить ся знаків, бо більше як три четвертини, се не Поляки, але Русини, козаки, Волохи, сабати, Німці, Французи, Шкоти. Польська шляхта дуже благородна і щедра, але брак їй військового духа. Се правда.

— Так! — відповів Каліновський, граючись медаликом при своїм ланцюху, — але наші поважні знаки, наші панцирні....

— Панцирні, гусарі се добре військо в отвертій битві на рівнині, в гарну погоду і то тілько до наглого нападу та розторощеня ворога самою вагою. Се не військо, лиш таран, се не мужі, тілько коні. Але за те як лиш раз спинить ся, так один Татарин десятьох без труду позтягає з коний арканом. Щож хочете, гусарська хоругов іде мов камінь. Ваші вороги, се Волохи, козаки, Татари, Москалї, а всї ті нації легко оружні. Також у Турків або у Шведів головна сила лежить у піхоті. Коли гусарам удасть ся влетіти каменем у юрбу, вона розскочить ся, коли ні, то камінь впаде на землю і дитина копне його ногою. Одним словом ваше військо не вміє провадити війни, бо в вас нема своїх вояків, а на чужих мають гроші лише пани... але держава ні.

---

[1]) за дозволом. [2]) наміри. [3]) володарях, вельможах.

— Аж дивно мені, що вась так знамениту посїдаєш „сціенцію“ наших сил! — відповів Калїновський. — Неоцїнена була би вона для румільського беглєрбега[1]).

— Без сумніву! — сказав Жулкевський, — хто не бачив наших жовнїрів на війнї, той не знає їх. Зараз за тиждень мостї панове тїкають домів і що найбільше, лишають свої почти у хоронгві. Часом нема при гусарськім знаку і десятьох товажишів[2]).

— Знаю й я їх доволї! — говорив дальше Вендендорф, — тому думаю, що треба раз на все запевнити собі поміч козацьку, знищивши її самоволю.

— Так! — потвердив Жулкевський. — Їх треба безумовно exstirpare[3]), щоби лише нарід остав ся, а все своєвільство мусить згинути, бо вони своїм полуменем стало ширять ся в ойчизнї і далеко заходять пожаром[4]). Воював і я з ними і вашмость був сам зі мною в солоницькій різнї...

Вендендорф зблїд, стряс ся усім тїлом і вдарив ся в груди.

— Прости, Христе! — прошепотїв.

Жулкевський пригриз зуби, згадавши викиди, які робив йому тодї Вендендорф, відтак кінчив:

— Але гадина була тодї тілько придушена[4]), а тепер треба буде вашій милости, князю Янушови Острожському, Заславському, Вишневецькому, Корецькому і минї зібрати наші добрі полки та вірвати гидрі голову. Hoc modo[5]) відзискаємо силу підданих, назберемо дармо жовнїрів, коли і кілько схочемо, а що найважнїйше, сконвінкуємо[6]) і скаптуємо[7]) собі султана...

— Все те добре — усміхнув ся Калїновський, на якого не робили сї виводи нїякого вражіня, — але що скаже на се ксьондз біскуп?

— Ксьондз біскуп став саме з ліжка та питав за вечерою! — докинув Вендендорф.

Калїновський засміяв ся.

Жулкевський казив ся зі злости на байдужність магнатів, але гамував ся, щоби не обидити одного з наймогутнїйших короленят на Українї.

— При тім — продовжав Калїновський, — подумайте, ясновельможний, що у кождого з нас тисячі скрутинїй, контроверзій, протестацій та реплїк у трибуналї, а нїхто не лишить своєї фортуни на луп сусїдів, щоби саме за сих сусїдів товкти ся по диких полях, де хиба вовки та козаки можуть bestiarum vivere more[8]).

— Сойм лїмітує[9]) справи їхмость панів.

— Но так — сказав Калїновський, — але бачите, страшний се край, сї дикі поля, повні звірів, ворогів, Татар, опирів, та

---

[1]) верховний намісник европейської Туреччини.

[2]) властивий вояк — панцирний; кождий товариш мав почот, який складав ся з панцирних, або і лекших їздців; його самого дуже часто не було в таборі, а був лиш почот. [3]) викорінити. [4]) автентичні слова.

[5]) сим способом. [6]) зобовяжемо. [7]) приєднаємо.

[8]) жити на спосіб звірів. [9]) відложити.

иншої нечистої сили! Так казав мині один Тринітар, який їздив до Криму викуплювати бранців, за посередництвом польських потурнаків у Кафі і Перекопі. — Я годжу ся зрештою на виправу, але нехай стають усі, nemine excepto[1]). Крім сього дайте пароль, ваша ясновельможносте, що постараєте ся мені про гетьманську булаву по собі, коли дістанете велику по Замойськім, а тоді я перший дам exemplum amoris patriae[2]).

— Ось рука моя! — сказав втішно Жулкевський. — Нині в ночи розпишу ще листи до шляхти і панів. Маю на се „пермісю[3]) і „пленіпотенцію“[4]) від круля.

А тепер ходім до салї!

І всї три пішли в діл до салї, де мала відбути ся вечера.

---

[1]) без виїмків. [2]) примір любови вітчини. [3]) дозвіл. [4]) повновласть.

VII.

ПРИ ВЕНҐЖИНЇ[1]).

Долїшню частину замку в Жовкві займала майже виключно величезна їдальна саля. Мала вона до сто стіп довжини, а вісімдесять ширини. Усю підлогу, виложену плитами, застелював килим, а на ньому стояв величезний стіл у підкову. Стіни були оббиті дорогими тапетами, при високих вікнах виднїли адамашкові занавіси, а між вікнами гербові щити дому Жулкевських у золоті, прикрашені „арматурою“, себто списами, топорами, мечами, прапорами, гарматами і трубами, які уложено штучно у видї оправи гербу. Тут і там висів польський, нїмецький, або медіолянський риштунок[2]), а по серединї стіни по правій сторонї від президіяльного[3]) місця портрет круля Єгомості, а під ним хоругви нїмецького цїсаря, здобуті на козаках при Солониці. По боках висїли дві повні збруї орієнтальної роботи з дамасценськими мечами. Хоча стіни були оббиті тапетами, то все таки виднїли по ріжних місцях ще широкі коври смирненські, а на них різані венецькі зеркала. Стеля була розмальована яркими красками, а з неї звисало богато дорогих, золотом блискучих павуків, в яких горіли білі воскові свічки.

По однім із вузших боків салї стояв креденс, відгороджений різбленою решіткою. Серед нього пишала ся висока та широка, мов царські ворота, різблена шафа, західної роботи, прикрашена мармором та емалїєю, а повна дорогоцїнної посуди, всяких можливих видів та величин. Було її так богато, що креденс подабав радше на торговлю, нїж на склад домашнього припасу.

Коло креденсової шафи стояло на земли кілька стосів срібних полумисків, з яких деякі були позолочувані; з другої сторони такі самі стоси срібних тарелїв у хлопа заввишки та величезний спіжевий кіш зі срібними ложками. Ся просто неймовірна маса срібла, яка творила цїле покладне богацтво пана Жулкевського, мала на цїли осліпити блеском біднїйшу шляхту, виказати увесь „сплєндор“ господаря перед богатшою, та збудити поважанє у вельможів.

---

[1]) угорськім винї. [2]) збруя. [3]) першого.

Пан Жулкевський знав, що родинне срібло важнійше як гріш та військо, бо по його скількости оцінювано й богацтво. На се та на заграничні „приправи“ і вина ішов мало не весь гріш, добутий кервавицею підданих. В їдальній салї, повинуючись принятому звичаєви, урядив гетьман неначе виставу усього найкрасшого та найцінніщого, що лише мав.

Сам стіл застелено трьома скатертями з білого адамашку, вишиваного краями. На столї стояли довгим рядом срібні тарелї, поруч маленькі рушнички до обтираня губ, срібні ложки й великі склянки на пиво. На серединї стола виднїло за те дуже богато склянок зі звичайного скла, але о ріжних видах. Деякі були тригранні, инші чотирогранні, круглі, овальні, високі, низькі, словом годї було би вичислити всї види сих склянок. Середуща часть стола, звернена до креденсу, була обставлена позолочуваними тарелями і золотими ложками. Коло накрить стояли срібні та золоті кубки, пугарі, розтрухани[2]) і кришталеві чаші великої цїни, оправні в золото і срібло.

При сїй части стола мали сидїти лише найповажнїйші гостї, сенатори і духовенство.

На противнім кінци салї був на стовпах уміщений хор, окружений блискучою бронзовою ґалєрією. Там саме висїв і портрет Жигмонта III, малюнок, дарований гетьманови тому два роки по остатнїй комісії на Запороже. По обох боках портрету короля, зараз поруч турецьких збруй, висїли портрети трьох предків пана дому з темними, суворими лицями, у ярких одягах, та з іменами і похвалами виписаними великими буквами.

На хорі сидїло богато всяких музикантів і малих співаків. Вони заглядали через баляси на салю, яка аж кипіла від шляхти і панів.

Шляхта стояла юрбою по внутрішній сторонї стола, між обома раменами підкови. Аж за очи хапали пестрі, блискучі строї, атласи, тафти, аксаміти, адамашки та парча. Усюди миготїли самоцвіти, особливо брилянти і рубіни. Тут і там мигали вильоти контушів, брязчали золоті остроги та коралем, туркусами й опалями виложені карабелї, золоті ланцюхи, медалїони, шнури, ґузи, перстенї, жовті, червоні, попеласті та чорні чоботи і парадні шапки з брилянтовими ношенями з переду.

Нарядному одягови відповідали у части й самі постати мужів. Парчеві, блаватні кармазинові жупани і шовкові пояси тїсно обіймали могучі, кремезні бедра, а обширні ногавиці розширювали також відповідно їх обєм у підставі. Високі, підголені голови надавали сим мужам щось воєвничого і лише лиця не підходили до решти вигляду. Здебільшого були се червоні лиця звичайних собі „обивателїв-гречкосїїв“ від стриженя овець, які не гордять чаркою та полумиском і уміють спати по півтора днини без перерви після якоїсь „лицарської забави“. Деякі мали

---

[1]) опис вечері за Бопляном. [2]) великі чаші без підставки.

вигляд хитрих, підступних торговців, які своїми маленькими очима ненастанно слідять усїх і вся. Инші в кінци держали ся на боці і гляділи на товпу з гори; на їх лицях малювала ся гордість і зарозумілість. Вони збирали ся як найблизше стола, де по другій його стороні, між столом і креденсом, виднїло кілька вельмож; вони обступили надмірно товстого і грубого мужа в духовнім одязї з червоним беретом на лисій голові. Се був ксьондз біскуп зі Львова.

Мимо воєвничого строю та воєнного окруженя і декорацій салї, Вендендорф мав слушність, бо справдї не видко було між присутними майже нї одного мужа о правдиво воєвничому вигляді. Лише кількох, не старих іще людий, убраних не надто вибагливо, стояло при кінци стола коло дверий, і сї мали вигляд справдї військовий. Були се команданти двох надворних козацьких рот пана Жулкевського, та два угорські капітани від прибічних гайдуків пана Калїновського і Заславського.

Пятий у драгунському однострою, був Француз і носив борідку „a la Henri IV“ та широку шарфу через груди, подібну до сеї, яку мав Вендендорф.

В салї панував гамір, бо всї панове ходили сюди й туди, а за ними тїчнею їх ренкодайні, розглядаючи ся пильно, та раз у раз поділяли ся з посесіонатами своїми спостереженями. Між властивою шляхтою і вельможами не було також нїяких розговорів.

Калїновський був у Жулкевського. Ксьондз біскуп сидїв при столї на тронї, який нароком поставлено для нього. По його правій руцї було місце для господаря, по лївій мав сидїти старий епископський дорадник, бувший сповідник пана Жулкевського, патер Тхожевський. З ними були ще пан Януш Заславський, воєвода волинський і пан Януш Тишкевич, звісний на всю річпосполиту вархол'і піяк, але можний чоловік і повірник пана гетьмана.

Ксьондз біскуп раз у раз поглядав на двері, де стояв маршалок двора, грубий шляхтич, у парчевому жупанї, що з трудом лише обіймав грубезне черево пана маршалка. Неймовірно короткі ноги були стало розхилені в видї букви „х“, а наслїдком сього повикривлювали ся і запятки.

— Де його милість пан Калїновський? — питав ксьондз біскуп.

— Пішов до гетьмана, ваша пшевелебность! — відповів приязно Заславський. — Здаєть ся propter[1]) сього козака, що переходив через салю.

— Каналїя! — закляв Тишкевич. — От красше би бестію на паль на gaudium[2]) загальне для зібраної браці. Се красше та „лацнєй“ могло би inflammare[3]) вігор і фурію nobilitatis[4]), ніж усї аргументи.

Патер Тхожевський затер руки та перекривив голову на правий бік.

---

[1]) задля. [2]) втїху. [2]) запалити. [4]) шляхта.

— Non mihi, sed nomini Tuo da gloriam[1]) — сказав солодким голосом. — Не забувайте, illustrissime[2]), на хвалу Бога, який гидить ся війною.

— Так, але її потребує, правда ваша пшевелебность? — відповів Тишкевич, звертаючись до біскупа.

Біскуп зажив табаки.

— Concedo[3]), що Спаситель міра приказував любовю та пацієнцією[4]) feroces[5]) поскромлювати gentes[6]), лише не знав він гільтайства, яке не є gens humana, але animalis[7]), анї схізми, яка є винаходом diabolicum[8]). Тому вільно її castigare[9]) всіми способами і ходить лише про інтенцію. Тому памятайте! — тут ксьондз біскуп заговорив через ніс острим тоном мов на проповіди. — Усе, що дієте ad maiorem Dei gloriam[10]) яким небудь способом, bene est[11]), бо благородна ціль освячує в сих страшних diebus irae[12]) навіть дуже люті заходи.

— Amen![13]) — сказали присутні.

В сій хвилї відчинили ся двері і маршалок Ґрудзїнський відскочив як опарений, відхрещуючи ся.

На салю увійшов козак у шапці на голові. Увійшовши, окинув усїх гордим поглядом і міровим кроком перейшов посеред зібраних. При дверях відвернув ся і з легка кивнув головою.

— Чолем вашмостям!

Нїхто не відповідав. Усї глядїли мовчки на стрійну стать немов на привид.

— Чолем вашмость панам! — повторив козак і згірдно усміхнувшись, вийшов.

— Sacrebleu! — проворчав Француз.

Козацький сотник друлив товариша.

— Бачив ти коли, брате, собаку-вовчура?

— Певно, що бачив!

— А вовка?

— І вовка!

— Ось бачиш, вовк се нїби козак, а собаки-вовчурі, се ми!

Другий сотник відвернув ся.

Тимчасом між шляхтою почуло ся, вже кілька протестів.

— Мостї панове, се образа! — кричав хтось.

— Хам, мурґа! — репетували инші.

— На паль шубравця! — горлали ренкодайні.

— Пане Ґрудзїнський! — обурив ся Тишкевич, — кажи зловити того лотра!

Ґрудзїнський з неймовірною вправою зігнув свій хребет, що мало черевом не діткнув долівки.

---

[1]) не минї, лишень імени свойому подай славу. [2]) ваша світлість.
[3]) признаю. [4]) терпеливістю. [5]) дикі. [6]) народи. [7]) не є народом людським, але звіринним. [8]) діявольським винаходом. [9]) карати.
[10]) для збільшеня божої слави. [11]) є добре. [12]) днях гнїву. [13]) амінь.

— Ваша ясновельможність даруйте, але се посол, який повіз лист гетьмана на Запороже! — збрехав гладко.

Патер Тхожевський, капелян, не сказав нічого, тілько його очи стали ще менші, а лице поблідло.

Тимчасом шляхта обступила пана Корніцького, одного зі старших панів, що був свойого часу „товаришем“ панцирної „хоронґві“ під командою пана гетьмана. Від сього часу вважав він своїм обовязком займати ся державними справами й заступати інтереси королївської партії в цілім теребовельськім старостві.

Тепер ось він надув ся і став розказувати.

— Уважайте, вашмость панове, від кого будь не почуєте сього, що вам розкажу, бо ніхто з панів брації не бував у таких термінах, як ось я, не проливав своєї крови на диких полях, проклятих Богом і людьми. Відсіля-то враз із саранчею пливе у наші землї ворог, який у спросносці[1]) поганства живучи, ненастанно fines[2]) наші непокоїть, спокійних пориваючи cives[3])...

У сю мить загремів із хорів голосний туш[4]) і пан Корніцький, який бажав було оповісти про свої „пшеваґі“[5]) у війнї з козаками, мусїв відложити се занятє до відповідчійшого часу, бо на салю війшли пан Калїновський, пан Жулкевський і Вендендорф.

— Vivat! — гукнула шляхта.

— Чолем вашмостям, чолем! — усміхнув ся гетьман і схилив чоло перед ксьондзом біскупом, який вчинив над його чолом знак хреста.

— Benedico te, patriae defensor in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti!)[6])

— Amen! — докінчив стоячий рядом патер.

Пан Жулкевський плеснув у долонї.

— Ґрудзїнський, починай! — приказав.

Немов качур покивав ся пан маршалок до дверий і відчинив їх.

Довгим рядом увійшли пахолки. Передні несли дві великі мийниці, одну меншу, позолочувану, другу величезну срібну. Дальші несли срібні збанки з водою та богато золотом і шовком вишиваних рушників. Золоту мийницю понесли пахолки між вельможів, срібну межи шляхту. З поклоном поливали слуги руки панів теплою водою, держучи при тім рушники за один кінець, а другий подаючи до обтираня. У срібну мийницю плила тілько холодна вода, а рушники переходили з рук до рук.

Відтак усадовили маршалки всіх по черзї відповідно до уряду, майна та значіня. Оба сотники, капітани та французький драґун, опинили ся на сірому кінци стола. Тілько Вендендорф сидів між найблизшими сусїдами пана гетьмана поруч пана Кор-

---

[1]) гидь. [2]) границї, край. [3]) горожан. [4]) повитальний акорд музики. [5]) подвиги. [6]) благословлю тебе, оборонче вітчини, во імя Отця і Сина і святого Духа.

ніцького при правій стороні стола. Він був бач полковником, старим слугою дому Жулкевських і мав чимале майно.

Ксьондз біскуп дав знак і патер Тхожевський прочитав коротку молитву по латинськи своїм ангельським голосом, а опісля засіли всї до стола. Рівночасно отворила ся решітка кредeнсу і юрба пахолків внесла безліч ріжних полумисків, наложених у кухнї стравами.

Була се перша черга, яка мала побудити апетит шляхти. Складала ся вона з ріжного рода мясива з ріжнобарвними підливками. У всїх стравах було чимало дорогого коріня й соли так, що на цїлому столї не було нї одної сільнички. Одно мясиво у шафрановій підливцї мало жовту краску, инші підливки закрашено вишневим соком на червоно, повилом на чорно, але найбільше любила шляхта сїру підливку з цибулї[1]. Всї ті ріжнобарвні страви були вправдї зовсїм прості, але за те столи аж угинали ся під ними. Тут і там на столї видко було тертий хрін з оцтом, капусту зі солониною, кашу або галушки з білої муки.

На даний знак приступило девять крайчих і стали краяти мясиво на менші куснї. Всї по черзї накладали собі до вподоби на тарілки страву і поїдали лакомо. За панами стояли їх ренкодайні та слуги і ждали на відпадки панської вечері. Підчаші ходили зі збанками й наливали пиво. Гостї приняли ся за їду і в коротцї з гір мясива не остало нїчогісїнько. Чого не зїли пани, те доїдали слуги. Поївши дещо, докладав пан із полумиска до своїх недоїдків іще декілька свіжих куснів і подавав слугам, а сї розривали їх між себе в мить, не без штовханців та сварки. Одначе се не спинювало панів нї трохи й тарілка за тарілкою мандрувала зі стола в кути салї, звідки почувало ся голосне плямканє ренкодайних, що смачно заїдали.

Коли не стало першої страви, слуги зняли перший обрус, а на столї появила ся друга черга — печеня. На величезних полумисках лежали цїлі чвертки волів, телят, баранів, вепрів, цїлі стоси гусий, качок, курок, курят, а побіч сього всяка дичина, як оленї, серни, заяцї, куропатви, перепілки, жайворонки, журавлї. Найбільше пожаданим був кабан зі свербиусом та пава, подана на стіл у свойому нарядї блискучого піря. До печенї подано ріжну холодну ярину з оцтом та цибулею і тертий горох зі солониною. Напослїд принесли слуги пироги зі сиром, паленицї з медом і маковим молоком, гречану лемішку та инші мучні й солодкі страви. Усїх тих страв було доволї, то значить так богато, що кождий міг не лише наїсти ся, але й наповнити живіт аж по горло.

Кождий добував власного ножа і помагав собі пальцями й зубами. Великі куснї мяса счезали у широких челюстях панів, та ще ширших служби. Сї ренкодайні і слуги були просто ненаситні й цїлі воли счезали зі стола мов від чарів. Але видко, що з дебільшого заспокоєно голод, бо тут і там почувало ся

---

[1]) так званий gąszcz.

відбиванє й іканє переїджених, особливо межи службою. Рівночасно почали ся розговори, а на хорі стали скрипаки грати якусь композицію, на яку ніхто не звертав уваги. В слід за сим почав ся спів та гра на трубах, приглушувана від часу до часу ударом бубна.

Аж ось дав знак пан Жулкевський і зі стола счезли всі склянки з пивом, а з ріжновидні чарки полило ся перлисте токайське вино. Пан Жулкевський заждав, аж налито всім, а відтак устав.

Усі замовкли.

— Мої мостиві панове браця, дорогі мої приятелї і добродії! Маючи ексквізитний[1] і екстраординарийний[2]) гонор бачити під своєю убогою шляхоцькою стріхою стілько чтигодних[3]) і заслужених синів тої ойчизни, опливає моє серце у роскоші приязної дискусії над ріжними, спільно нас усїх обходячими справами, та facunatis[4]) експлікїкувати more amico[5]) многим із нас ріжні рації, задля яких у инших повітах та воєводствах ллєть ся кров синів коронних при ріжних непотрібних проливана оказіях. Думаю тут про наші сусїдські контроверзії[6]), котрих eventus[7]) буває часто страшний, а то з двох причин. Primo, нищить він обопільно фортуни адверзарів, secundo nocet rei publicae[8]), якої сили всї на чету бути повинні. У нас не так. Довірє, amicitia[9]), і респект, яким ударовуєте, мостї панове, єго превелебність ксьондза біскупа і мене негідного, поклали у нашій львівській землї крес[10]) всяким інеквітаціям і екзекуціям, а се, що з сих річий дїєть ся, через усїх одностайно і збірно „unanimitate“[11]) осудженим буває. —

Тут пан Жулкевський поцїлував ксьондза біскупа в рамя, а сей його в чоло.

— Між нами нема ріжниць стану, у нас справдї „шляхтич на загородї, рівний воєводї“, між нами справдї панує amor[12]), як між синами „unius matris“[13]). В імя сеї любови витаю вас усїх і дякую за честь відвидин, але при сьому не можу не бачити того, що нас саме лучить, що конвінкує[14]) і наповняє амором corda[15]). Се наша католицька, римська віра, се наша чтигодна мати ecclesia[16]). Тому підношу сей перший пугар на знак fraternitatis[17]) во Христї з усїми мостивими панами communiter і personaliter. Vivant et crescant![18])

Грімко заревли труби, пан Жулкевський випив і підняв очи на небо мов у екстазї, а рівночасно гомін труб урвав ся і дїточі голоси заспівали пісню: „Kto się w opiekę“.

Всї стоячи вислухали пісні, лише ксьондз біскуп сапнув із невдоволеня, що мусить стояти. Відтак підносив пан Заславський

---

[1]) знаменитий. [2]) незвичайний. [3]) гідних чести. [4]) нагода.
[5]) обичаєм приятелїв. [6]) спори. [7]) вислїд. [8]) шкодить річипосполитій.
[9]) любов. [10]) край. [11]) однодушно. [12]) любов.
[13]) одної матери. [14]) зобовязує. [15]) серця. [16]) церков.
[17]) братерства. [18]) всїм загалом і кождому з осібна; нехай живуть і зростають у гаразді.

здрове круля, Каліновсьжий гетьманів коронних, потім Жулкевський здрове панів Заславського, Каліновського і Тишкевича, в кінци ксьондз біскуп двома словами „здрове“ господаря. Вино лило ся рікою. Кождий випивши, подавав ту саму чарку сьому, до кого пив, инші склянки подавав слугам, які пили ще більше, ніж панове, та запихали ще стравами останки місця у просторих жолудках. При сьому обтирали тарілки власними рукавами, аксамітними занавісами, коврами, або вильотами панів. Пани сього не замічали, бо були заняті уставлюванєм перед собою випитих склянок та підсуванєм повних сим, до кого думали напити ся. Розговір ставав що раз живійший, язики розвязували ся, в кінци звернули ся деякі до пана Корніцького, щоби розказав про Солоницьку кампанію. Пан Корніцький не дав себе довго просити і випивши тригранну чарку до Вендендорфа, як до свого тодішнього коммілітона[1]), почав.

— Вашмостьове не знали мене, коли то я, як товажиш поважного знаку пана гетьмана одправував[2]) сю першу війну. Гладиш[3]) був з мене, ось моя Марцеля розказалаб вашмостям...

— Го! го! знаємо! знаємо! — сказав хтось — і тепер з вашмості не уломок. Сила[4]) бігає у вашому селї до вашмості подібних хлопців.

Шляхта вибухнула сміхом, а пан Корніцький замашисто покрутив вуса і говорив далї:

— Досить, що я по молдавській потребі вступив до війська. Товажиства майже не було, бо підчас походу повертало було домів.

— Ніби втікло — вмішав ся Вендендорф.

А сї, що були, були вельми fatigati[5]), vulnerati[6]), або concussi[7]), инші, як знаєте, панове, самі golotae et odardi і лише хлопство у піхоті та легких знаках, якоже до сього собачого modus-у vivendi[8]) навикле, показувало задзєржисту[9]) міну. Гроший нам не платили і ми мусїли вівенду[10]) брати силою, що було зрештою річею, дуже звичайною й конечною. Так ми зібрали ся у Кременци, аж тут приходить від милостивого нашого пана ординанс знищити гільтайство. Для мене се було величезне gaudium[11]), бо я з малку ще велику відчував інклїнацію[12]) до воячки і тїшив ся війною...

— Ad rem! ad rem![13]) — почули ся голоси.

— Нехай буде, sit vobis[14]) — усміхнув ся пан Корніцький і попив із шестигранної склянки, яку йому підсунув один із товаришів, прикрашений величезним ковтуном та більмом на оці.

— Гільтайство стояло під проводом самого Наливайка. Бестія то була incredibili ingenio[15]) et vi[16]) ударована, котрої то

---

[1]) товариша боїв. [2]) відбував. [3]) красавець. [4]) богато.
[5]) втомлені. [6]) ранені [7]) потовчені. [8]) способу житя.
[9]) бадьору. [10]) поживу. [11]) радість. [12]) наклін.
[13]) до річи. [14]) нехай буде по вашому. [15]) неймовірним таланом [16]) силою.

сили до ріжних utebatur[1]) лятроцінїй і неквіцій[2]). Він мав десять тисяч найвправнїйшого війська, яке між усїми excellebat fortitudine[3]).

— Кольоризуєш, вашмость — вмішав ся Вендендорф. — Їх було тільки тисяча душ.

— Все одно, але вони за десять тисяч поповнили ріжних лятроцінїй, а то на одно виходить! Пан гетьман післав мене з хоронгвйов за ними під Лабунь...

— А десять инших полків з вами... докінчив Вендендорф, якого почала злостити хвалькуватість трусливого „товажиша".

— Саме те хотів я сказати! І ми запопали гільтайство під Лабунем і страшенно його погромили; сею ось рукою вбив я шістьсот...

— Мух! — докінчив котрийсь із ренкодайних.

Пан Корніцький зірвав ся і крикнув:

— Мільч, васць, бо бю в морду! кликнув — що ти, пахолку, мішаєш ся між сих, що тебе, собако, годують?

— Добре чиниш, вашмость, що не фольгуєш[4]) голоті — одобрив його слова шляхтич із ковтуном.

— Легко отже вирозумієте, вашмость панове — розказував далї Корніцький — чому гільтайства остало ся лише тисяча і чому вони втікли. Ми гнали за ними аж до Пикова, а по дорозї вирізали дві тисячі гільтайства в Мацієвичах, а тисячу в Чорняві.

Тут не втерпів Вендендорф.

— Відкиж взяли ся сї козаки, коли їх усїх було лиш тисяча?

Пан Корніцький впав у лють.

— Вашмость, пане полковнику, був теж у сїй потребі і сам знаєш, що нам прийшло ся терпіти, а тепер питаєш як demens[5]) про число гільтайства. Нехай їх чорт рахує!

Шляхта порозуміла також брехню і стала сміяти ся, а хтось обізвав ся.

— Ренкодайний сказав правду, за що його вашмость висварив?

Але пан Йончинський спротивив ся.

— Лишіть його, пане полковнику — сказав Вендендорфови — чи думаєте, що нам про правду ходить? Адже нїхто з нас між гільтайство не поїде, хочби його було й сто тисяч і воно грозило всьому світови.

Вендендорф згадав пляни Жулкевського і усміхнув ся лише гірко, в кінци відповів:

— Я ріжні війни бачив, але такої, як ся, ще нї, і вона мов камінь лежить менї на серцї. Брехня се річ рівнодушна, але в сїй справі не можу її знести, бо тут кожда брехня лише збіль-

---

[1]) уживав. [2]) лайдацтв і негідних вчинків. [3]) визначувало ся хоробрістю. [4]) потураєш. [5]) божевільний.

шує гріх, поповнений в сій війні. А там на небі таки є хтось... хто важить неповинну кров і через девятнайцять літ бачу, як з неї росте змій, що пожре нас усіх.

Між шляхтою, що слухала, запанувала мовчанка, але вже за богато випито вина, щоби довго сидіти тихо.

— Розказуйте далі, вашмость — попрошено і Корніцький, боком поглядаючи на Вендендорфа, говорив далі:

— Гільтайство бачило, що не переливки, стало просити ся і писало до Жулковського і старости брацлавського Струся, але даремно. Ми знов напали на нього, але... вибачте, панове, я ось забув дальший хід сеї потреби.

Мості пане Вендендорф, що було далі?

— Наливайко побив нас, утік за річку Соб, а військо скликало сеймик, сказало, що у степ не піде і пан гетьман мусів вернути ся. Тоді вашмостьове стали ловити і мордувати ріжних людий, що буцім то помагали козакам.

А відтак прийшов Лобода.

— Так! так! далі вже знаю. Він мав сорок тисяч людий.

— Лише чотири.

— Також отаман Шавула надійшов і величезна сила гільтайства рушила на нас. Але найшов ся і між Русинами один vir pristinae virtutis[1]), князь Ружинський, що оповів ся при нас і йдучи на козаків, палив і стинав. Ми мусіли йти йому в поміч, бо бач не мав він таки так пшедньої фантазії, як ми, коронні сини. В кінци Ружинський пустив ся сам за Шавулою, а сей симулюючи[2]) втечу, втягнув його в засідку і побив. Тоді кинули ся й ми за ними і хлопство страшенно було pavore percussum[3]). Тому замкнуло ся в таборі. У них були гармати innumerabiles[4]), але не зважаючи на се, наперли ми з імпетом[5]) на ворога і виперли його vehementer[5]). Одначе Буг не здажил, — як сказав гетьман. Кілька тисяч хлопства interfecti sunt[7]), навіть самому Шавулї відтяв я злочинну руку ось сею шаблею...

— З пермісією вашмості, Шавулї обірвала руку гарматня куля — завважав Вендендорф.

— Менша з тим, ми тоді успіхів нашої virtutis[8]) не числили, бо нічим була хоробрість старинних супроти нашої. Proelium[9]) було страшенне. Стріли, кажу вашмостям, літали так, що одна в другу вбивала ся і цілі довгі дручки лежали по земли, кождий з пятьох, шістьох стріл. Коні й люди давали радше prospectum[10]) їжів, або решет, так були всякими поцїсками[11]) transfixi[12]). Але щож? Хлопство не додержало пляцу і зімкнуло...

— З табором? — спитав хтось.

— Розумієть ся!

— То табор так скоро їхав? Адже вашмостьове були на конях.

---

[1]) муж давної чесноти. [2]) удаючи. [3]) перераженe. [4]) незчисленні. [5]) розгоном. [6]) зчіпили ся з ними завзято. [7]) убито. [8]) хоробрости. [9]) битва. [10]) вид. [11]) стрільнами [12]) пробиті.

— Так, але в них усї мали стілько коний, що кажу вам, навіть на возах сиділи конї! А при тім ви розумієте, вашмостьове, що блукаючи по диких полях, легче о комітиву з нечистим, ніж у нашій християнській земли. Було в них кілька дуже пшеднїх чорнокнижників, Наливайко перший eorum[1]) і вони то все військо вивели з опресії.

— Так? А чомуж то відтак Наливайко смертю казнений зістав? — спитав инший шляхтич.

— Чому? Вашмость про res gestas disputare[2]) хочеш, а у арканах[3]) теольогії ніякої не посїдаєш експерієнції. Адже його наперед екзорцизмували[4]) всї найрозумнїйші патри, ось і о. Тхоржевський був при сьому, а сей на свойому віку видів уже на кострі двіста чарівників, чарівниць і єретиків.

— Святий чоловік! — завважав хтось.

— Безумовно, non dubito, що у регнї[5]) нашої пшенайсвєнїшої матки давно уготований кутик при самій суконцї її маєстату.

Пан Корнїцький побожно перехрестив ся, але в сїй хвили зблїд, зірвав ся і вийшов. Те саме вчинило вже перше кілька инших. Вони повертали, а по деяких слїдах можна було пізнати, що ходили позбувати ся надміру страв і напитку.

Коли почали проявляти ся сї перші познаки ситости, подано остатню чергу страв, овочів, турецьких бакалїй і молоко, але мало хто їв що небудь. Лише служба напихала собі повні кишенї, а шляхта пила дальше. Пан Корнїцький не вертав, видко випив більше, ніж инші, тому деякі тверезїйші звернули ся до Вендендорфа, щоби докінчив оповіданя.

Він начав:

— Правду кажучи, нас під Білою Церквою побили так сильно, що fortissimi plurimi[6]) бракували відтак по битві. Инші звичаєм тутешнього війська повтїкали до домових пєлєшів. Инші збунтували ся і пан гетьман мусїв просити помочи у короля та у пана Ходкевича...[7])

В сїй хвили перестала грати музика, а коли всї глянули, де сидів Жулкевський, побачили, що він устав і держить у руцї величезний, в золото оправний пугар і думає виголосити промову. Тверезі замовкли зараз, пяних спонукано силою, або викидано за двері, а Жулкевський забрав слово.

— Мостї панове браця! Як взаїмна любов і amicitia нас тут разом congregavit[8]), так нехай sana mens[9]) просвічує нам, щоб ми розважили основно всї рації і за ласкою святого Духа до знаменитого fructu[10]) прийти здолали, а се fructum нашій матцї річипосполитій, яко знаменитий оферували[11]) дар. Великі хмари затягають coelum[12]) з полудня та сходу, а ми спимо? Чи не бачимо ми страшного проспекту усїх орд, що чорним напливають

---

[1]) з них. [2]) розправляти про історію [3]) тайнах.
[4]) вигнали злого духа. [5]) королївство.
[6]) більша часть найхоробрійших. [7]) Литовського гетьмана.
[8]) зібрала. [9]) здоровий ум. [10]) плоду. [11]) жертвувати. [12]) небо.

шляхом? Чи не бачимо справних турецьких ватаг, які з окликами: Аллах! дизгусти чинять[1]) ухам нашої пшенайсвентшої маткі та панських святих. Eheu! неначе огнисті flumina[2]) пекольної смоли, нечаче тумани душної вонї пекла пливуть вони на нас, а ми не чуємо їх? Мостї панове! periculum in mora[3])!

Пан Жулкевський урвав і поглянув по зборі. Всї відставили склянки та пугарі і звернули лиця в сторону бесїдника. У всїх тверезїйших появив ся навіть на лицях вираз заінтересованя. Тодї пан Жулкевський набрав духу в груди і сильним голосом кликнув:

Мостї панове! Нинї вечером вирушить кримський цар із цїлою потенцією всїх своїх улусів[4]) у нашу нещасливу річпосполиту. Хтож оборонить гинучих? Не в моїй силї стримати сю погань, desunt virtutes, desunt vires[5]), чи маємо сказати, що і desunt corda[6])?

Межи шляхтою запанувала зразу гробова мовчанка, але й пан Жулкевський не говорив дальше, лише старав ся відгадати вражінє, яке зробила його бесїда на присутних. А вражінє се було чимале.

Всї ті панове, що ще перед хвилиною розказували про ріжні свої „переваги“, мовчали тепер та обчисляли в дусї, якби то найбезпечнїйше заховати свою субстанцію перед Татарвою. І серце пана Жулкевського стиснула жура. Йому добре звісна була ся паніка, яка панувала між шляхтою при появі якогонебудь чамбулу. Місто зібрати ся „mota nobilitate“[7]) та розгромити слабо вооружену голоту, всї тїкали, мов від імени діявола, лишаючи хлопів та нерухоме майно у татарській пащі. Звісний був йому і страх, що огортав уми „браці“ на згадку про Турків. І тут чула шляхта свою безсильність, deerant milites, deerant vires, але deerant et corda![8])

— Чому мовчите, панове браця! — спитав гетьман у кінци. — Вже знаєте, що в мене лише триста вояків на цїлі полуднево-східні креси. Без вас та вашого рицерського анїмущу не відражу hostem[9]); як що ви не поспішите з сукурсом[10]) загроженій ойчизнї, quo modo[11]) учиню се я?

В сали счинив ся рух, що не свідчив зовсїм про потрібний гетьманови настрій. Видко, що при величезній скількости випитого вина, на сали було ще чимало тверезих голов. Почули ся протести.

Якто? — крикнув хтось. — Деж кварцяне військо? Адже платимо податок, сойм ухвалює, не вжеж навіть обивателї сього воєводства та incolae[12]) наших далеких повітів мають іще відповідати здоровлєм за чужу неґлєґенцію[13]).

---

[1]) прикрости роблять. [2]) ріки. [3]) небезпека за плечима.
[4]) областий. [5]) нема чеснот, нема сил. [6]) нема сердець.
[7]) загальним ополченєм шляхти. [8]) не було війська, не було сил, але не було й сердець. [9]) ворога. [10]) помічю. [11]) якжеж. [12]) мешканцї.
[13]) недбальство.

Жулкевський спокійно глянув на питаючого.

Вашмость забуваєш — відповів, — що сойм не ухвалив на сей рік нічого, а кварцяне військо незаплачене, розбігло ся, або стоїть vigilanter[1]) на північних кресах!

— На північних кресах — гукнуло кілька голосів. — Хто їх туди післав?

— Круль! Круль! — кричали инші.

— Нам не потреба війни з Москвою! — залунало в сали.

— Так! — закликав Тишкевич. — Проти волї сенату підпринято війну.

— Се справка круля! — гукнув хтось у друге.

— Pereat[2]) круль.

В сїй хвили війшов до салї пяний Корніцький, а почувши, що мова про круля, кликнув.

— Vivat круль!

Кілька найблизших ренкодайних зверещало на нього, бачучи, що їх панове кричать „pereat". Вони скинули з пана Корніцького шапку, вибили по карку й викидали саме за двері. На силу розняв їх Вендендорф. В сали зчинив ся крик.

— Протестуємо проти московської війни! — кричав грубий шляхтич із ковтуном.

— Ходкевич ботвину їсть та медведів плодить! — сміяли ся деякі.

— Мостї панове, успокійте ся! — гукав безуспішно Вендендорф.

Жулкевський усміхав ся гірко. Дав знак і маршалок казав налити найсильнїйшого вина. Потім гетьман підняв руку і дехто втишив ся.

— Пю до всїх, панове браця, на згоду і спокій! В ваші руки, ваша пшевелебносць!

Пан Жулкевський випив величезний пугар, налив його і подав біскупови, сей випив його теж, розливаючи на бороду і груди, відтак опав на подушки свойого трону, усміхаючись блаженно і охаючи з задоволеня. Його долїшна щока опала долї, а голосний сопіт почув ся в сали, яка тимчасом утихомирила ся зовсїм.

— Розумівбись[3]) свиня сопе, нажершись — проворчав Вендендорф до Корніцького, але сей не зрозумів і не відповів.

Всї випили по черзї величезний пугар і аж із чуприн закурило ся, а очи засвітили ся. Пан Жулкевський заговорив знову.

— У своїй мудрости пізнали ви, мої мостї панове, що нема у нас війська, а спокійний землянин не має обовязку наражати здоровя задля чужої неглегенції, чи не так?

— Так! так!

— Сократові слова!

— Правда єсть! Негувати[4]) годї.

---

[1]) чуйно. [2]) нехай пропаде. [3]) ти думав би. [4]) перечити.

— А всеж! — тут пан Жулкевський підняв знов руку в гору — у нас є військо добре, хоробре, певне і численне, а що найважнійше не коштує нічого. Се козаки!

Всї ахнули.

— Так! Із сих своєвільників може бути знаменитий річипосполитій сукурс[1]). Від часу походу пана Потоцького на Мультани, сьому три роки, вони Очаків, зацний замок над Чорним морем добували, Крим armata manu[2]) наїхали, попалили і пограбили, минувшого року не вважаючи на королївські листи ходили на Волощину, а відтак збройно опонували ся комісії. Потім Трапезунт, місто, зацне й околицю ferro ignique devastarunt[3]) і Синоп місто, яке з роду ще hostem під мурами не бачило, збурили, знищили і опоганили, на сорок мілїонів шкоди вчинивши і фльоту його турецького величества, а нашої річипосполитої любого приятеля, спалили. З усього того Турки слушний до нас маючи ранкор[4]), війну praeparant[5]) страшенну і то на нас невинних. Як Иов прокляв колись день свого народженя, так я проклинаю той нещасливий день. Були і перед тим прикрости, але се була найбільша, яка могла бути досї. Бували щасливі походи короля, а від того часу ми, як з печі на голову впали, розсердили ся погани, розятрили ся, стратили поважанє до нашого лицарства, впали ми, як камінь у пекло і горимо[6])...

— Се лайдацтво! — не витерпів хтось. — Нехайже тепер за се козаки нас ратують.

— Цїхо васть! — гукнув Тишкевич.

— Я сміяв би ся з сеї обекції[7]) — відповідав Жулкевський. — Чи вони з власної волї підуть? Нї! або дайте їм самостійність, осібного гетьмана, свободу, привілеї, а самі умріть із голоду на виссаних нивах неплодовитої землї, або побийте гільтайство силою!

— Так! так! — крикнув Вендендорф, бажаючи збудити відповідний настрій. За ним закричали инші.

— Так єсть! батогами хамів!

— Ідемо всї з вами на козаків! На комісію!

— Всї, всї, хто не йде?

— На шаблї опірних!

Крик більшав, шаблї вискочили з піхв, але чогось дуже колихали ся у воздусї. Лиця були блїді, голоси хриплї. Старий токай зробив своє, шляхта була пяна, але пан Жулкевський осягнув своє, т. зн., що шляхта руського воєводства причинить ся до майбутньої комісії. Одначе пан Тишкевич був иншої гадки.

— Чи ваша ясновельможність думає, що хоч один із сих golot-ів конно і збройно ставить ся до попису? — спитав.

Жулкевський усміхнув ся.

— Не про се ходить, ваша милосте, лише, щоби хоч щось післав, ось хочби кілька там злотих, або кількох пахолків до

---

[1]) поміч. [2]) оружною рукою. [3]) спустошили огнем і мечем.
[4]) злість. [5]) приготовляють. [6]) історичні слова гетьмана. [7]) закид.

піхоти, чи до почтів у хоронгвях. Виж знаєте, що самі товажиші, се дрантє. — І піднявши голос, іще раз кликнув:

Admir-ую[1]) спільний сей вашмостів ку ойчизні сентимент[2]) і не мішкати му сповістити про се наймилостивійшого круля.

Vivat круль! — зарвіла шляхта „unanimitate“[3])!...

— Нехайжеж наша матка, католицька еклєзія поблагословить нашу круціяту[4]).

Шляхта верещала тимчасом: vivat! не слухаючи. Ренкодайні і служба спали по кутах, або ревіли враз із панами і товкли посуду. Пяні музиканти покинули хор і пили разом із иншими, якийсь співак оповідав, що з його брата зробив пан евнуха, щоб не стратив голосу, та реготав ся, оповідаючи про любовні пригоди нещасного. Инші знов позбували ся таки в сали надміру спожитих страв і напитків. Пану Каліновському вдарило також вино до голови, він прикликав свого пестро убраного карлика і давав йому пити з величезного розтрухана.

Гетьман Жулкевський скінчив тимчасом бесіду і хотів просити Каліновського додати ще дещо від себе. Але пан Каліновський не порозумів слів гетьмана, тілько показуючи на карлика, сказав:

— Чи повірите, ваша вельможність, що йому вже сорок літ?

Жулкевський звернув ся тоді до ксьондза біскупа з просьбою о благословенство, щоби надати усьому релігійиу освяту. Але ксьондз біскуп спав на подушках. Долішня щока звисла низко, а з отвореного, беззубого рота добував ся свистячий сопіт і спливала на одіж і подушки слина.

---

[1]) подивляю. [2]) любов. [3]) однодушно. [4]) хрестоносний похід.

VIII.

ЗА КРЕСЦИТИВУ.

Пан Василь Угерницький не жив у властивому замку. Були там вправді кімнати для нього та велика лицарська саля, де пирували гості, але сам пан волів сидіти у невеличкому, деревляному домикови, що стояв серед саду. Старий хотів було зразу по повороті з Інфлянтів замешкати в замку, але його вся рідня жила у чотирох кімнатках домика, а в замку господарив тілько старий Дрогомирецький зі слугами. Він беріг панської вистави та сплєндору[1]) родини, на скілько се залежало від ладу та умілости переховувати дорогі предмети з металю та східні коври. Остаточно рішив пан Угерницький, що ніхто з сусідів не знатиме, де саме живе пан дідич і остав ся у домику, появляючи ся в замку підчас сусідських зїздів, пирів, шляхоцьких піятик та принять, які були у звичаю. Пан Угерницький уряджував такі з'їзди доволі часто, коли прибував до Лошнева, бо наміряв осягнути на найблизших виборах „повятову годность", розуміючи, що се піднесе його вплив та улекшить сповнене його мрії — осягнене староства.

Але вже від півтора місяця не було в Лошневі ніякої „сонсєдзкої бєсяди"[2]) ані танців. Двірські пахолки дивували ся, що їх не кличуть виносити мертвецьки пяну „брацю" до повозів і карабонів[3]) та перешукувати їх кишені за вкраденим зі стола сріблом. Тепер усі мусіли покинути воєнний риштунок[4]) та чепіти дома, або займати ся господаркою.

Пан Угерницький не брав ніколи до воєнної служби чужих гайдуків ані сабатів, тілько вибирав собі почот з поміж дрібної подільської шляхти та власних хлопів. З них утворив собі відділ, який числив сто двайцять мужа, з чого було пятьдесять хлопів із рушницями, списами та шаблями на козацький спосіб. Инші се була шляхта, що служила як легкі їздці. Довголітним досвідом збагнув пан Василь, що сї дві породи людий найкрасше надають ся до веденя війни. Коли вертав домів, що лучало ся раз у рік під зиму, то забирав хлопів зі собою, а шляхту полишав власному промислови; їй бач не було до чого вер-

---

[1]) блеску. [2]) сусїдська забава. [3]) бричка. [4]) збрую.

тати. У далекій Лівонії ждала вона його повороту весною, заки сплине крига й завсїди ставала знову під його прикази, знаючи, що під проводом Угерницького не бракне їй нї їди, нї добичі.

Бо й справдї! Пан Василь вкладав у сих сто двайцять людий мало не всї свої доходи і не будь у нього жінки, якою була панї Марта, певно невдовзї пішов би був у службу їсти чужий хлїб, як „рівний воєводї“ goloła vel odardus, себто загоновий худопахолок. Але панї Марта господарила добре і лоцнівський ключ[1] вистарчав вповнї на всї потреби, ба навіть на забаганки пана Угерницького.

Але ось пан Василь не дослужив ся кресцитиви й вернув остаточно домів, розпустив шляхту, а хлопів перевів на двірську службу. Він був огірчений на ріжних панів, які від 1601 р. навіть носа не показали до Інфлянтів[2]), та проте позабирали нагороди, які належали ся йому. Подвійно болїла його тепер кожда рана, яку віднїс на вислузї королеви; він вельми прикро відчував усю неясність свого положеня і мимоволї, порівнуючи себе з псом, якого пан копнув ногою, казив ся зі злости. Рішив одначе не піддавати ся і шукати приязни в повітї, годуючи та напуваючи шляхту. І аж тодї прийшло йому на гадку, що річпосполита не воює шляхтою, лиш козаками, „шараками“[3]) і хамством і йому стидно стало, що він у таку компанїю попав ся.

Цїлу зиму розбивав ся по сусїдстві, або дома піячив із ріжними мостї панами, добиваючи ся популярности. В тій цїли розпочав був навіть переговори з найбільшим потентатом теребовельським паном Корнїцьким у справі подружа Юрка з дочкою Корнїцького Малґожатою.

Сей згодив ся з огляду на чимале майно пана Угерницького. При тім одначе застеріг собі, що дїти мають бути католицької віри. І тодї зрозумів пан Угерницький, чому всї його заходи були доси безуспішні. Він був православний, отже був одною зі скал, о які розбивали ся филї єзуїтсько-польського моря, що плило на схід. Його віра рівнала його благородну кров із ликами та хамами, а його заслуги з панщиною.

І тут опинив ся пан Угерницький перед непоборною перешкодою: він не міг виректи ся віри предків! Хоч як оляшів, усе таки сього останнього добра прадїдів не міг потоптати, бо вони за се прокляли би його. У сїй думцї кріпив його також отець Андрей, великий учений і аскет, який пробував часто в його дворі, а постійно мешкав у Іванівцї. Андрей, або як його звичайно називали, отець Андрей, бував на атонській горі, знав ся з Іваном Вишенським[4]) і завдяки йому чимало шляхотських родин на Подїлю остало ся при грецькій вірі батьків.

Старий Угерницький приказав синови готовити ся в свати до панни Малґожати, але син відповів від разу, що він лиш із

---

[1]) більша маєтність. [2]) Лївонії.
[3]) загородовими (ходачковими) шляхтичами.
[4]) славний атонський монах-аскет і проповідник із початку 17 в.

Попелївною побереть ся, більш із ніким. Угерницький попав у розпуку, наробив чимало крику у Лошневі та Іванівці і післав сина до Єзуїтів. Але тиждень опісля вернув Дрогомирецький із двома пішими гайдуками та приніс вістку, що Юрко втік.

Пан Угерницький зовсім зломаний пересиджував тепер сам один у кімнаті і не мішав ся до ніякої роботи, ні господарки. Пані Марта журила ся сим дуже і воліла би була навіть, щоби чоловік її запивав ся зі шляхтою як давнійше, ніж сидів одинцем мов окаянний у темній кімнаті та думав похнюплений над своїми невдачами.

Бо й справді старий дуже піддав ся і хоч було йому що йно пятьдесять літ, на висках видніло чимало сивого волося, а риси загострили ся, мов у сімдесятьлітнього діда.

Ось червень добігав уже кінця, а пан Угерницький сидів одної днини при столі над останками обіду, який йому подала жінка. Вона сама була на гумні, дочка у кухни, а наймолодша донечка в замку у Дрогомирецького, який найкрасше з усіх умів забавляти її.

Крізь отвори у зачинених віконницях падали тонкі струї соняшного світла і наповняли кімнату півсвітлом. По раз сотий може пережував пан Угерницький свій біль. Перед його очима стали пересувати ся деякі картини війн, пожеж, мордів, грабежий і сї простори без кінця, завіяні снігом, з під якого тілько тут і там виступали чорні пятна-пожарища. Йому згадували ся труди, небезпеки, брак поживи, напитку, холод, вогкість, спека, терпіня від ран....

— І все те, все те ні на що! — зітхав.

Але він мов сліпий ішов далі, не глядів ні на хату, ні на сина. Тому й дитина його не могла мати до нього такого поважаня, як належить, бож майже не знала батька!

— Бог простить! — оправдував себе старий Угерницький. Се все для Юрка... За кресцитиву, се не для мене... не для мене!

Спер голову на руку.

— А тепер Корніцький кинув мені в очи православєм. Щож се значить? Чи християнське віроісповіданє може бути злочином, або хибою? Га! видко така божа воля! І я і мій син повмираємо шляхцюрами!...

В сій хвилї появила ся на порозї худа, висока стать мужа. Довгий, сірий кафтан обіймав її тісно, та ще виразнійше виступали під нею сухі рамена і плечі. Жовте, безкровне лице виглядало мов витяте з давних візантійських картин, а біла як молоко борода спливала на впалі груди. В одній руці держав довгий, сукатий костур, у другій велику книгу.

— Слава Богу! — сказав уходячи.

— Во віки віков! — відповів старий Угерницький, не встаючи,

О. Андрей був властиво причиною, чому Юрко не послухав батька, і хто знає, чи пан Угерницький не був би на-

кинув ся на нього, наколиб не розпука, в якій находив ся. При тім він поважав о. Андрея, як священника і тому мовчав.

— Мир дому сему! — заговорив о. Андрей, сїдаючи при вікнї.

Промінь світла падав якраз на його неземне лице аскета та остро виступали у ньому виразисті риси й густі білі брови над сїрими очима. Угерницький мовчав.

— Чую — сказав о. Андрей, — що ти, брат мій во Христї, смущаєши ся[1]) задля всяческої суєти міра сего, та умертвляєш своє тїло з гнїву та безбожної скорби! Чи се правда?

— Правда! — відповів глухо Угерницький.

— Так отже я, колись твій друг і товариш, приходжу до тебе, як колись приходив учити ся до дяка, тямиш?

— Тямлю! — відповів Угерницький, а голос його задрожав.

— Бачиш, приходжу дізнати ся, чого жаждет[2]) душа твоя, що нїсть[3]) для неї мира на всї дни. Бо се, що твориш, се великий гріх! Благо сему, хто труп свій умерщвляє святим постом, або карою на славу божію, але тричі горе сьому, хто мірських благ ради забуває на сію славу і на се, до чого создав[4]) його Сотворитель. Ти бо єси сим рабом невірним, що закопав талант свій, місто ужити його в общую пользу[5]). Як він осужден бисть[6]), тако і ти осужден будеш, як що не відложиш гордости своєя і не отвориш серця свого Богу і сим, що тебе люблять по закону Всевишнього.

Старий Угерницький глянув просто в лице другови і чув, як розпливаєть ся поволї лїд на душі його та отвираєть ся серце. Непорушне лице аскета, мов жива ікона стояло перед ним і старий почув, що се серце не має упереджень до нікого, що воно удїлить йому в потїху сього мира, которого „ісполнив єї“[7]) Бог.

— Чому ти, Андрію, не був тодї, коли я висилав Юрка до Ярослава? — спитав жалібним голосом; — богато ріжних нещасть не булоб стало ся.

— Не булоб гріха, наколиб Бог не сотворив був світа, — відповів Андрей. — Не було би тепла, наколиб не захотїло світити сонце. Спитай сонця, чому воно вялить одну траву, а родить другу? Невистежимі є шляхи Премудрости.

— Ти научив мого сина непослуху і він утїк по дорозї до колєгії!

— Коби так прародичі втїкли були від змія, не прекратилоб[8]) ся було блаженне житіє в раю. Я був лише знарядом у руцї Всевишнього. Слухай його, кори ся і моли ся: Да будет воля Твоя, яко на небесїх, так і на земли. Але поговорім на розум; що ти хотїв почати з Юрком?

---

[1]) журиш ся. [2]) прагне. [3]) нема. [4]) сотворив.
[5]) на користь загалу. [6]) осудженим став. [7]) яким наповнив її.
[8]) покінчилоб ся.

— Ти питаєш іще? — усміхнув ся гірко Угерницький. — Адже знаєш, що я не жалуючи крови ні майна, служив річипосполитій, не за наживу, лише щоби звеличати честь і значінє моєї родини обивательським урядом. Але за свій труд, за свою кров одержав я лише якусь пустиню, де над звірями хиба буду старостою. А все тому, що я православний і не вживаю ляцької латини, до косцьола не ходжу та не держу ся польського права проти підданих. Тож я бажав, щоби хоч син мій Юрко добув се, чого мині не вдало ся добути, то єсть добути значінє, уряд, популярність...

— А згубити душу! — докінчив за нього Андрей поважним, строгим тоном.

Угерницький замовк.

— То ти сам, брате Василю, не хочеш губити душі, бо боїш ся горіющого ада, сатани і ангелов єго. Боїш ся покинути єдиноспасаєму, грецькую церков, а свого сина насильно пхаєш у латинську єресь, між папежників[1]), щоб він попапежив ся[2]), вирік ся віри і погиб на віки віков во нідрях[3]) діявола. Василю, ти не чоловік, ти сатана! Ба і сей може не запропастив би своїх чортенят. Вовк у степу, лев на пустині за свої молоді житєм заступаєть ся, птица пернатая[4]) до очий скаче хлопцеви, що з її гнізда вириває птенцов[5]), а ти — власну дитину — на погибіль? Чи ти бачиш може спасенє у римській церкві?

Старий Угерницький був страшенно збентежений.

У перве старий Андрей поставив йому так ясно перед очи всю погань його діл. Він ослонив лице руками, щоби укрити сором.

— Я — звинював ся — я вже старий і не можу..,

— А я не питаю, чи можеш, чи ні, я питаю тебе во імя єдинія апостольскія церкви: Єствує спасенє поза нею, чи ні?

— Ні!... але мій син...

— Твій син, дурний хлопчиско, має більше олію в голові, ніж ти. Ти старий імієши возраст[6]) і знаєш, що поза благочестивою вірою єствує лише єресь! Правда?

— Так!

— Ну, а тимчасом виправляєш свого сина до проклятих Богом Визувітів[7]), щоби вони опоганили його душу єресею та щоби ти відтак на страшному суді чув його голос, взиваючий з геєни[8]): Будь проклятий, отче, що віддав єси сина своєго во власть сатани, ідіже вічний плач і скрежет зубов! Горе тобі!

Старий Угерницький перебув через весь час неприсутности Юрка страшні, душевні муки, але будучи сам один, не мав з ким розговорити ся. Тепер, при першій виміні гадок, вибухнув весь жаль із силою, якої старий не міг опанувати.

---

[1]) католиків. [2]) став католиком. [3]) в нутрі. [4]) крилата, літаюча. [5]) писклят. [6]) маєш вік. [7]) єзуїтів. [8]) пекла.

Він зірвав ся і впав на коліна перед Андреєм.

— Прости, Андрію! Очи мої отворили ся. Не я стану вже на дорозї сина мого!

— Не я тобі прощати му, але Господь Бог, іже на небесїх.

Угерницький став бити себе в груди.

— Боже, милостив буди минї грішному!

Коли встав і успокоїв ся, стали з очий його спливати сльози, невидана річ у так загартованого в боях вояка. Хлипав хвилю, підчас коли Андрей стояв, молячи ся.

В кінци почав Угерницький.

— Я согрішив тяжко і знаю добре, що довго прийдеть ся минї покутувати за грішні мої помишленія[1]), але хиба лишень як за невольноє прогрішеніє[2]) наложать на мене кару там... — тут Угерницький показав на небо. — Бо я не хотїв зла, хоч зло творив...

Але Андрей відтяв суворо.

— Ти, брате Василю, торгів не твори з Господом Богом твоїм, аки фарисей, но яко митар і разбойник моли ся: Помяни мя, Господи, та буди минї милостив! Там горі нїхто не питати ме за суєту всяческую, тілько за віру та добрії дїла, а творяй зло[3]), той і осужден будет! Тому кай ся і віруй!

Угерницький похнюпив ся.

— Правда твоя, Андрію. Зараз завтра поїду до Теребовлї до попа та висповідаю ся, а й ти моли ся, щоб повернув син мій, якого за кару відняв минї Бог. Моли ся, Андрію, бо на тобі є благодать Господня, нехай твоя просьба пірве і мою з собою та занесе під покров Пресвятої Богородиці!

— То ти добре рішив ся! — сказав Андрей.

— Але бачиш, я хотїв би також, щоби ти як людина, що знає світ, осудив мене по правдї. З року на рік слабне наша віра, наша шляхта, наш люд...

— Люд не слабне і віра не слабне — перервав Андрей, а камяне його лице оживило ся — лише ви шляхотськії, сладострастні чревоугодники[4]) слабнете.

— Ну нехай і так! Сини батька Острожського стали Ляхами, за ним пішла мало не вся волинська шляхта. В Перемишли остала ся лише жменя шляхти та худопахолків. У сих, що приняли латинство, всї привілеї, свободи, добро, ласки, гонори, просвіта, а в нас що? Дурний Русин і квіта[5]). Попи ситі і пяні, а темні мов у розї табака, без прав та значіня. Деж у нас тепер без латини проживеш? У трибуналї латина, в соймі латина, на рочках[6]) латина, навіть при бесядї в компанії латиною всї цвенькають, а ти, хаме, сиди зі своїми славяно-церковними мудрощами та жди, коли инші тебе обідруть, використають, або і визують з ойцовізни[7]).

---

[1]) наміри. [2]) мимовільний гріх. [3]) хто лихе чинить.
[4]) такі, що годять череву. [5]) конець. [6]) судових зїздах.
[7]) батьківщини.

— Скажи, Андрею, як тут оперти ся? Адже все зміняєть ся, іде на перед; мій дід сіяв лише один лан збіжа, другий ярини, батько три рази стілько, а я... і не дорахуюсь! Дід був неграмотний, батько учив ся в дяка, мене вчив теребовельський дяк, потім протопоп, латини вже мусів сам учити ся, а мій син...

— Твій син дістав від мене світло науки і більше уміє латини, ніж не один із польської шляхти. Пожди, я тобі поставлю перед очи все, що бачив у річипосполитій, як поученіє тобі та твоїм. Отже скажи мині, брате: По що живе на світі чоловік, труждаючи ся і молячи ся? По те, щоби добути собі царство божіє і спасеніє душі. Правда?

— А вжеж!

— А до сього не потреба властиво ніяких поганських дисциплїн, ні бісовських логик та діялєктик. Читай писаніє, грішнику нечестивий, а спасен будеши. Давні люди кромі писанія, часослова та октоїха ніяких єресей не заживали і спасались, а тепер... тьфу!

О. Андрей видко розлютив ся на вимоги свого часу, хоча сам до них приспособлював ся. З нього говорив атонський аскетизм і в імя сього аскетизму виступав він проти просвіти. Зовсім не того сподівав ся старий Угерницький і з зачудованєм глянув на святця, що тимчасом потер чоло рукою і так говорив дальше:

— Але сам кажеш, що без ляцької лаціни не проживеш... Певно, беручи справу більше по світськи, красше знати більше, ніж менше. Вправді наші монахи не образовані, по латині нікого не научать, але вони бережуть єдиноспасаєму, благочестиву віру, яку ви запропащуєте, а поза якою ність спасенія. За те наші брацькі школи учать латини дуже добре і ти, брате Василю, не мусів посилати сина до Визувітів аж у Ярослав.

— Так, бачиш,... але реторика[1])...

— Ага! — кликнув о. Андрей — на се я саме ждав! Реторика! Ти, брате, порівнай наш православний світ із польським світом. У нас пан — паном, хлоп — хлопом, але оба люди, у Поляків пан вовком, хлоп добичею, а оба скоти! У нас ширять слово премудрости на славу божію та святої апостольської церкви, а в Ляхів для гординї і тщеславія[2]), для замиленя очий другим. У нас чисте серце й діла, в них облуда, злоба і брехливі, гадючі слова. Наша шляхта запропастила віру і спасеніє за що? За те, як казав друг мій Іван Вишенський, що золотоглаві делії альтембасові кобеняки, обміни часті в купованю шапок приподобають їх зрітелем? Ось поглянь на такого папежника, любий мій брате во Христї, як гордо він походжає, вибритвивши потилицю, маґерку[3]) перевісивши то на сей, то на той бік. Шию напялить, як індійський когут, перепне на собі делію, плече одно

---

[1]) наука вимовности. [2]) чванливости. [3]) суконну угорську шапочку.

висше другого накукурічивши, наче полетіти бажає. Колись у нас були достатки в скоті і поживі для всіх, для панів і слуг. А тепер підданий коровою оре землю, а в панів по стайнях аж роїть ся. Там бодавії, валахи, дриганти, ступаки, єдноходники, бахмати, дзянети[1]), і до вечера не перечислиш. Вийде тобі такий гологлавий, многоперний магероносець, на голові кучма, ковпак, шлик з ношенями та ріжними ляцькими витребеньками, а тут жде вже на нього карита, карабон, скарбнічок, коляска, коч[2]), або лєктика[3]) і в них то таскає він свого проклятого трупа. За ним ціла стая хортів, оґарів, вижлів та инших кундисів[4]), а над ним... діявол, що аж за черево хапаєть ся з радости, що запропастив душу християнськую. І за що? за що?

О. Андрей впав у запал і стоячи перед другом, говорив мов на проповіди.

— За щож продав Русин душу свою? За трапезу срібнополмисную, за угожденіє сластолюбивому чреву? За ріжні нецнотливії білі голови, за Содому і Гомору? Чи він більше добра потребує, ніж зможе спожити? Ні, але він збирає фортуну на славу сатани, напихаючи калиту[5]) червінцями, злотими, четвертаки[6]), щоби було за що гуляти. Йому треба сього серебра на ріжнобарвні юшки до мясива і риби, на вино венґерськоє й малмазію, та наїдки в такій скількости, що навіть двірські пси доїсти сього не можуть. А тимчасом хлоп у семирязі пухне з голоду. О! діявол не має доступу до нас православних. Словенно-грецькоє писаніє красше від свяченої води проти нечистої сили. Великі святі угодники, єже на афонській горі осіняють молитви[8]) своїми всю руську землю і молитви сї наче облако прекрасноє хоронять нас перед кігтями сатани. Тож щоби добути наші душі, видумав діявол унію, папежа і латину, а нас притягає до них дочасними користями, привилеями, староствами, гонорами, лакімством...

Бо скажи, чоловіче! Яка польза[9]) тобі з усіх сих дочасних дібр? Нічого не забереш зі собою, тілько гріхи; а вони повиснуть на твоїй шиї враз зі зойками обдираних зі шкіри хлопів, наче млинське камінє та потягнуть тебе у преісподнія[10]).

— Господи, помилуй! — зітхнув мимохіть Угерницький, а о. Андрей обтер піт з чола[11]).

— Додай тепер, брате, до сього ще й те, що всї ті пани, які так печалять ся собою, се збиранина найпідлїйших душ та найбільше зіскотїлих сердець. Назви мині одного Ляха, якому міг би ти з чистою совістю сказати слово: Брате! Чи є такий у Короні[12])? Тиж її усю знаєш...

---

[1]) породи коний. [2]) ріжні роди панських поїздів. [3]) носилки.
[4]) ріжні породи псів. [5]) мошонку. [6]) четвертаками.
[7]) ріжними родами гроший. [8]) молитвами. [9]) користь.
[10]) на дно пекла. [11]) погляди, висловлювані о. Андреєм, проповідував словом і письмом Іван Вишенський; звідсїля взяті й деякі вислови.
[12]) Польщі.

Пан Угерницький зірвав ся.

— Так, маєш рацію, брате! Такого Ляха не було й нема, а тепер бачу, що ніколи й не буде! Спасибі тобі, брате. Ти очи отворив мині.

І сердечно обняв отця Андрея.

Слова аскета, висказані у відповідний час, зробили бажане вражінє; сліпий Василь став прозрівати, а прозрівши, побачив, що під тоненькою верствою західного блеску в Польщі криють ся звичайненькі собі трусливі та влізливі й нахабні мості панове з соймику або з трибуналу; була се ярко зелена ряска, під якою крило ся бездонне, вонюче болото. За те змінила ся зовсім його гадка про православних, яких звик був завсіди називати „дурними Русинами". Тепер бачив він наглядно, що сей дурень має з роду неоцінені скарби: Се благородне, щире серце й православну віру, від якої тікає діявол і ангели його.

Отець Андрей молив ся, а на лици його іграв усміх тихої радости, яка яснїє на лицях божих ангелів, коли навернений грішник приходить у небесне царство. Угерницький сидів на лаві й думав, а в його душу спливала потіха — розрада небес, які самі раділи його „смиренним, уничиженим"[1]) серцем. Він вірив тепер, що верне син його і присягав, що не стане на перешкоді його любови. І нагло захотіло ся старому засміяти ся; аж серце скакало з радости, що почує слова: Ісаіє ликуй! а за рік – два всякі малі Угерницькі спинати муть ся по колінах діда...

— Яко прав Господь Бог на небеси, великим є щастє чоловіка, коли береже заповіди! — подумав і встав, щоби покликати стару Марту і повідомити її про постанову. Та ось у сій хвилї появила ся вона сама на порозї з запечатаним письмом у руках. В простому чамлїтовому[3]) одязї та з гладко причесаним сивавим волосєм, обвязаним білою наміткою, виглядала вона радше на черницю. На привітні риси лиця падав відблеск промінів сонця, які відбивали ся від золотого хреста, завішеного на її шиї.

— Василю! — сказала тихим голосом. — Приїхав козачок від Зглобіцького з листом. Жде на відповідь.

— То Зглобіцький вернув?

— Так!... Але чого ти, Василю, так повеселїйшав? — спитала цікаво та усміхнула ся й собі.

Василь мовчав і сміяв ся, видко не находячи відповідних слів.

Тодї отець Андрей сказав поважно:

— Возвеселити ся і возрадувати ся подобаєт, яко брат мой мертв бі і оживе і ізгибл бі, і обріте ся[4]).

Марта аж у долоні сплеснула і зараз догадала ся, чому Андрей назвав Угерницького блудним сином.

---

[1]) покірним. [2]) покірним. [3]) вовнянім.
[4]) слова притчі про блудного сина.

— Нехайже Матінка Божа дасть тобі, Андрію, первійше місце у свойому царстві за добре слово та діло, за твоє святе серце...

— Нема святости крім божої — перервав Андрей — і їй лише подобает слава і поклоненіє!

Марта поцілувала його руку та кинула ся Василеви на шию, а по її лици плили сльози радости.

Але о. Андрей зачув був імя Зглобіцького і догадуючись чогось цікавого, просив перечитати.

Василь отворив віконце, а світло дня цілою филею наплило в хату, аж звеселіли лиця й серця.

Пан Василь сів до стола і почав читати лист. По його лици пробігла хмара гніву.

— Що таке? — спитала трівожно Марта.

Василь засміяв ся і кинув лист на землю.

— Зглобіцький просить о нашу Марусю!

— Сей убійник молодого Цебрівського?

— Так! знатна особа в „повяті“!

— Щож ти на се, Василю?

Василь став ходити здовж по кімнаті. В кінци гукнув крізь вікно:

— Грицю!

— Слухаю, прошу ласки пана! — відозвав ся гайдук, який завсігди стеріг порога пана Угерницького.

— Скажи козачкови Зглобіцького, що коршмар-Жид сидить по тім боці села, в нього також дочка на віддаю.

Отець Андрей і Марта глянули на себе радісно.

Тої самої днини переїздив Юрко й Іван через Теребовлю. Вони відбули всю дорогу поквапно, немов тікали перед паном Бялоскурським, який і не думав гонити їх. В чотири дні по розграбленю сяніцького замку виїхала пані Беата і панна Агнєшка з цілою караваною возів, а відтак ціла родина счезла з Коросна без сліду. Але Юрко й Іван не знали про те і тому їхали день і ніч, доки не доїхали до Львова. Тут вступили до Ґошовіча і дізнали ся, що старий Угерницький в розпуці жде лише, щоби Юрко вернув, а певно не покарає його за втечу. Се додало молодцеви відваги, а при тім усі перебуті пригоди не остали без впливу на обох молодців, особливо на вразливого Юрка, який виховував ся оддалік від світа, немов у монастирі. Він почував себе самостійним, а чого не довершила наука о. Андрея та любов до Галї Попелївної, се дав йому досвід. Він побачив з близька ляцьке житє, ляцьку правду, облуду та гниль польської суспільности, а будучи вихованим у благородному дусї безкорисности і любови ближнього, не бажав наживи, ні гонорів. Він зненавидів Польщу та її лад. При тім потерпав, що Зглобіцький є в Теребовельщині і роздумував, як би то пові-

домити Цебрівських про його приїзд. Супроти сього просив Ґошовіча про нові коні, одержав їх і таки зараз рушив у дорогу. Вже другої днини зарисували ся перед ним понад лісом вежі теребовельського замку і радісно вїхали туди молодці.

Вони тїшили ся, що без пригоди вдало ся їм перебути сих трийцять миль через села діткнені заразою, гостинцями, повними розбишак і левенців ріжних панів із руського воєводства. Вправдї і тут на сходї було не дуже спокійно, всеж таки тут жило більше православних. Хлопи були свобіднїйші і певнїйші себе задля близькости свобідних козацьких степів, а через те безпечнїйше було тут і мандрівникови.

Був вечір. По жидівських хатах усюди світило ся, бо се був шабас, у містї було спокійно, богато хат стояло пусткою, бо зараза пройшла була й сюди, а люди бояли ся ще того самого року вертати у заповітрені житла. По нерівній дорозї глухо тупотїли конї, а молодцї переговоривши все дорогою, мовчали та й справдї не мали ще слів на висловленє своїх радісних почувань. На небі світив місяць та заливав світлом пусту вулицю.

— Куди заїдемо? — спитав Попель.

— До старого Кравчика, кудиж би? — відповів Юрко. — Там може буде й дехто з наших; адже нинї був торг!

— А може би махнути навпростець? Брами незачинені.

— Красше нї! — сказав по надумі Юрко. — Ґошовіч міг збрехати, а бачиш, хоча батько мене скривдив, то таки се батько!

— Звісно, постити каже церков, шанувати батька — Бог. Не забув ти, Юрку, наук о. Андрея, але не забув і польської науки Бялоскурського. Скажиж-но, чи був би ти два місяцї сьому посудив кого о брехню?

— Щож хочеш, брате? — усміхнув ся Юрко — ми не в Лошнївському садї...

— Лише на ляцькому гною! — докінчив Іван. — А вжеж! Хто влїз у гній по шию, сей мусить опоганити ся!

— Не так, брате! — відповів Угерницький. — Хто раз туди влїз, сей у друге не полїзе.

Так балакаючи, переїхали через ринок і вїхали в улицю, що вела над Гнїзну. Недалеко моста стояв дім Якима Кравчика, старого знакомого Юрка, який мав у Теребовли заїздний дім.

Вправдї околична польська шляхта заїздила до Жидів, але православна шляхта й міщани не минали Якима, коли кому лучило ся бувати в містї. У вікнах заїзду світило ся, — знак, що були гостї — і молодцї пігнали конї, щоби скорше туди дістати ся. Нагло побачили чотири тїни, які відлучили ся від паркана і дула двох самопалів, вимірені в себе.

— Стій! — гукнув хтось.

Але привиклі до таких стріч молодцї не подали ся.

— Якого біса хочете? — спитав Іван і добув пістоля.

— З дороги, злодії! — гукнув Юрко — ось ми вам!

Спняв коня острогами і добув шаблї.

— Остапе! се не він! — почув ся голос у пітьмі.

— Стій! — повторив той сам, що гукав перше. — Наколи ти не той сам, що його шукаємо, то поїдеш з Богом далї.

Аж тепер пізнав Юрко голос.

— Пробі! — кликнув — Миколо! То ти до мене з півгака? Ну стріляй швидше!

— Так! але на vivat! — кликнув стрілець і кинувши самопал, побіг до Юрка.

— Остапе, Олексїю, Танасе, здорові були! — кликнув і собі Попель, злїзаючи з коня.

Всї розцїлували ся та стали розпитувати.

— Ви на кого засїли? — питав Юрко.

— На Зглобіцького — відповів Остап. — Він знов показав ся і ми тиждень сидимо тайком у Теребовли та ждемо його.

— То добре, — відповів Іван, — ось і ми вам поможемо та розкажемо ще дещо про справу небіщика...

Що таке, що? — стали розпитувати молодцї, а очи їх блестїли у темряві мов очи вовків.

— Богато! Знаємо убійника та його помічника.

— Хто се такий? — спитав наймолодший Олексїй.

— Бялоскурський!

— А побий його, свята земля! — кликнув Остап. — Я так і здогадував ся!

—Вибачте, панове! — сказав Іван — ви пусте вигадали стояти тут на дворі. Ходїм до старого Якима, спочинемо, а перед сном, або й завтра рано розповімо все... ага! Остапе, щож там Маруся?

— Жде! — усміхнув ся сумно Остап.

— Ну нїчого! Ми вам дещо цїкаве скажемо, але опісля.

Всї подали ся в коршму.

Сторож, що відібрав конї від Юрка та Івана, привитав їх радісно, бач і він знав, що Юрко покинув був хату.

— От! слава Богу святому, що вернули, — сказав. — Старий пан мало зі світа не пішов через вас, як розказував гайдук Гриць.

— Був тут? — спитав Юрко живо.

— Нїби Гриць? Так, був та казав, що ось-ось батько вашмостї, шануючи вашу „годность“ та „цнотливий“ рід..., з глузду зсунеть ся.

— Але здоров батько, що? — спитав Юрко.

— Здоров, лиш казав Гриць, що нїчого не пє!

— О коли так, то видко недужий! — засміяв ся Танас.

— Пусте! — замітив Іван, — заїдемо домів, там будемо видїти. Злого нема, а добре веземо ми. Ходїм!

Шість хлопцїв як дубів увійшло в коршму.

Остап, Микола, Танас і Олекса Цебрівські були синами небогатого, але й не убогого шляхтича з Кровінки, ховані суворо в православній вірі, бо їх батько був другом великого аскета

Івана Вишенського. Мав він іще сина Гриця, але сього замордував із мести Зглобіцький, на спілку з кимось иншим.

Остап, найстарший по Грицьку, любив Марусю Угерницьку, але старий Угерницький призначував не лиш сина, але й дочку на жертву своїй честилюбивости і думав віддати її за Ляха.

Остап дістав гарбуза, але дівчини не забув і раз у раз приїздив крадьком до Лошнева, коли старого Василя не було дома. Мати Марта дуже його любила і радила ждати, доки не мине ляцька дурійка, що опутала її чоловіка, або доки не схоче він віддати Марусі за кого другого. В такому разі не завагалаб ся була пані Марта благословити молодят навіть проти волї чоловіка. Велика, бач, була сила її духа та її віра, а самостійні її думки. Було се зовсім природне, бо в часї остатнїх пятняйцяти лїт вона сама була дідичем Лошнева, а чоловік її тілько гостем. Вона не думала запропащувати дітий тілом та духом. Слухаючи слів мужа, робила своє і робила добре, слїдуючи за світлими радами о. Андрея. Тому вправдї сумував Остап за Марусею, але надії не тратив.

Пани Цебрівські були се рослі хлопцї, одїті в обтислі курти. На Осипі та Миколї були під сподом дротяні сорочки, а всї чотири уоружили ся від стіп до голови.

Хто побачив би був сих шістьох соколів, сказав би певно:

— Не вмре Русь, не опустіє земля св. Володимира, коли такі дуби ростуть на ній.

При найбільшому столї сидїло за медом богато людий. Кільканайцять околичних хлопів, що привезли на торг пороблені на переднівку коші, та бочки, сидїло спільно з міщанами, які розсїли ся при столї в довгих, темних капотах. Між ними виднїла стрійна стать молодого мужчини з підголеним чубом, одїтого по козацьки, з довгим підкрученим горі вусом та бундючною міною. Він держав у лївій руцї кружку з медом. Правою розмахував у повітрі, відай поясняв щось міщанам і хлопам.

У сїй хвилї війшли в ізбу[1]) молоді шляхтичі. Всї оглянули ся, а хлопи з острахом похапали шапки, думаючи, що пяні мості панове розженуть на чотири вітри ликів і хамів. Козак сягнув до пояса, а господар, що також сидїв при гостях, вибіг заклопотаний на стрічу. Але коли побачив, хто се, поклонив ся і посадив за стіл, розпитуючи про дорогу та здоровлє, а козак замітив, що міщани і хлопи відповіли лише з поважанєм на „слава Богу“, яке проказали прибувші, а шапки поклали назад на голови. За хвилю успокоїло ся все, а господар Яким кивнув козакови головою.

— Говоріть, пане осаул, дальше, — сказав — се свої люди; коби нам таких більше.

Молодцї приняли ся за їду, яку заставив Яким враз зі сином і жінкою, але вкоротцї звернули увагу на козака.

---

[1]) шинкову кімнату.

— Ось ви тут, панове громада, тїни боїте ся — говорив Олекса Коршун, бо він се саме був. — Чого? Чи з иншої глини пан, а з иншої ви?

— Все пан паном! — замітив полїтично старий Яким.

— Так! воно конечно пан мусить бути і приказувати, але сим паном має бути найлїпший, а не найсильнїйший. У вас шляхта держить усе в кігтях, а чи варта вона сього? Наша православна не така була, та де вона! І ви стогнете тут у сїй пропасти без просвітку, без віддиху, під багогом ляцьким і татарським, а тут на сходї свобода — от наколиб туди подали ся всї люди з воєводств, то мостї панове заорали би хиба лацїною свої виссані лани, та виздихали би з голоду. За те поріс би новий лїс, замість давного, що випалили на попіл пани, Жиди, Нїмцї та Вірмени. І ви, панове міщани, заложилиб собі місточко, де ваша воля, не виганяв би вас нїхто на передмістя, не замикав церков, не касував брацтв.... а прийшов би за вами пан, так ви в крик і він тихо сидїв би, бо в нас на Українї сорок тисяч війська, і в нас навіть Татари та Турки сидять тихо...

— Ба, а кілько наших у бісурманській неволї погибає? — зітхнув один із міщан. — Ось і мій шурин пропав сьому десять лїт, тай слїд загув!

Поїхав було в Каменець і пропав!

— Так! Татарва йде на Поділє, Волинь, Покутє, бо тут пани та польське військо. Хто його боїть ся? Хиба баби й дїти! Але в нас хиба на уходах пропаде ловець, або рибалка. У нас не те! Татари богатїють вами, а ми Татарами, Москвою, ким попаде — але головно свобідною, безпечною працею, без пана та нагая!

— Хиба в вас нема нїяких панів! — спитав Олексїй цїкаво.

Козак глянув на стрійного вісімнайцятьлїтного хлопця і усміхнув ся приязно.

— Є пани, прошу вашмостїв, лиш вони не брикають, бо як коли котрому захочеть ся, то люди від нього тїкають, або козаки такого нароблять, що пан тїкає. Багато в нас люду, а й землї доволї.

Олексїй почервонїв, коли козак назвав його вашмость паном і немов засоромив ся. Козак за те глядїв бистро на молодцїв, чи котрий не накинеть ся на нього за його нечувану смілість у словах. Та молодцї слухали його, немов самі не були шляхтою, а Іван відізвав ся.

— Не бій ся, козаче, нас, ми шляхта, але руська і православна... і з сеї самої глини, що й ви, а як живуть наші піддані, поспитайте.

Козак засміяв ся.

— Не потребуєте, вашмость, впевняти Запорожця, що вода близько, коли побачить вербу. Не богато вас таких остало ся, але честь вам усїм! Видко, ви не вовки, коли ягнята не тїкають.

— тут показав на хлопів, які непевно поглядали то на козака, то на панів, не знаючи, що може вийти з їх розмови. Але деякі з міщан, що знали Угерницького, Попеля і Цебрівських, зміркували, що Запорожець і молоді паничі подобали ся собі взаїмно, тому старий кушнір Гаврило підняв кружку з медом і гукнув:

— Многая літа вам, милостивії панове, за вашу ласку та серце, бодай такі на камени родили ся тут, а на Запорожі не переводили ся такі соколи, як ви, осауле!

Всї випили на славу, молодцї почули ся також своїми у крузї сих простих людий, а козак, говорячи міщанам про запорозьке дозвілє, звертав ся до них з усміхом, немов їх саме намовляв до втечі з під польського ярма.

— Чого вам бояти ся панів? — говорив. — Ось бачите є в нас пустиня на ріцї Тясминї. Лїс — праліс, чудові луги, води, звірина, птицї пропасть. Се край, де за десять лїт торговлею з Кримом та Запорожем можна заробити чимале майно. Козаків усюди повно, небезпеки нема. Татари хиба повязані трапляють ся і щож? Все те має якийсь пан, а як його там, чорт знає. Прийде, побачить, то втїче, а не втїче і начне давити сих, що вже осїли, то вони втїчуть.

Юрко усміхнув ся.

— Ви відки знаєте мого тата? — спитав.

Козак зчудував ся.

— Кпите вашмость?

— Нї, козаче! — Тясмин се земля мого батька. Чи се справдї такий гарний край?

Козак засміяв ся.

— Га! не даром свербіла рука до земляка! — крикнув. — Здаєть ся, що нї ви, нї від вас нїхто тїкати не стане. Зловив ся й я, старий вовк. Та вибачте, вашмость пане, наші пани не дістають земель на Українї.

— Пусте говорите! — сказав палко Остап. — От пане старший, сїдайте при нас, а поговоримо про ріжні річи, добре, що ви навинули ся. Не сидїти нам при ріжних столах!

Молоді шляхтичі познакомили ся з козаком, а коли розійшли ся міщани та хлопи, запросив Юрко Коршуна до Лошнева, щоби розказав пану Василеви про Тясмин.

Як постійний післанець гетьмана був він рад, що найшов кілька родин давної щирої шляхти, яка могла станути на чолї Руси проти Польщі та Татар, як сього бажав Сагайдачний...

IX.

ПОВОРОТ.

Не довго тревала розмова в коршмі. Цебрівські, Юрко й Іван були дуже втомлені, одні ненастанним ожиданєм та чатами, другі дорогою, тому Кравчик порадив усім іти спати, а Попель замітив, що найкрасше буде, коли пани Цебрівські приїдуть враз із Юрком до Лошнева. Коли старий Угерницький розлютить ся, то буде відраднійше, колиж утішить ся, то Остап дещо скористає. Рада була добра і хлопці пішли спати. Але Юрко не міг заснути та ледви кілька хвилин провів у півсні, з якого раз у раз будив ся. Ще сонце не зійшло, ще спав весь город, як Юрко встав і обмив ся студеною водою з керниці. Відтак збудив товаришів, усі всіли на коні і невдовзі задуднів під ними міст на річці Гнізні.

Переїхавши річку, звернули на ліво, та вузкою доріжкою вїхали в дубовий ліс, який належав уже до пана Василя і тому був доволі густий та високий. Тут і там виднїли білі берези та буки, поза тим ліс був густо підшитий, а під могутнїми деревами панував сумерк. По правій сторонї червонїло небо від ранної зорі, а птиці аж заходили ся від співу. Раз у раз ударяло мокре галузє о лиця їздців, але вони не гнївали ся за се.

Юрко їхав попереду, козак позаду і в коротці почала ся між молодцями розмова. Швидко холод, роса та птичий спів вигнали з них сонливість. Юрко розказував про Зглобіцького та Бялоскурського, а панове Цебрівські раз у раз давали вислів свойому подивови, коли почули про пригоди Юрка та Івана протягом останнїх тижнів. Іван докидав слівце то тут, то там. У кінці спитав Остап:

— То ти певний сього, що Бялоскурський помагав Зглобіцькому?

— Зовсім певний, землю святу їсти-му. коли хочеш! — відповів Юрко.

— Тому він так спішив ся продавати Білоскірку! — додав Микола.

Нагло обізвав ся козак:

— То у пана Бялоскурського був Татарин?

— Був! — відказав Іван.

— Куди їхав?

— Туди, через Русь, перебраний за хлопа.

— Ага!

— Що ага? що? — стали питати всї...

— Нїчого, я так про себе! — усміхнув ся Коршун. — Воно бач дивно булоб, колиб не перебрав ся. Далеко ще?

— Нї! — відповів Олексій, — всього миля та й то не цїла з Теребовлї, а відси ледви чверть. Ось там за закрутом і Лошнїв.

Вкоротцї виїхали молодцї з лїса та побачили село. З лївої сторони за Гнїзною стояв микулинецький лїс, на право виднїли білі, чепурні хатки. Над ними стелили ся дими, видно, варено снїданє. З хат виходили люди, годований товар покидав село та йшов у лїс, а за ним босоніж, викрикуючи та вигойкуючи, бігли пастушата.

Довкола села розклали ся поля широкою полосою, здовж ріки, далї на право стояв замок із двома вежами.

Сонце вийшло вже на виднокруг та сипало промінє на всю картину, а молодцї вїздили в село, розглядаючи ся, чи не стрінуть кого з двора. Довкола кождої хати красував ся буйний сад, усюди видко було харність та добробут.

Господарі в порядних сїраках, жінки в запасках та намітках виглядали зовсїм інакше, нїж у инших селах. Був се тугий, рослий та сильний нарід, непривиклий видко до бука та здирства. Але у парі з бутним виглядом парубків ішла і вічливість. Усї здоровили Юрка приязно словом: „Слава Богу“ та ставали, видко бажали вдати ся в розговір із повертаючим утїкачем. Але Юрко спішив невтомно на перед, не здержуючи ся. Козак аж паленїв із радости, дивлячи ся на раннїй рух у селї.

— Здаєть ся, що ти в якомусь нашому хуторі на Українї. Що за гарний народ? Булиб козаки як гай!

— Заможний народ, — потвердив Іван, — сидить на старому праві, робить панщину тілько толокою та дає давні драчки....

— Ага! тому таке густе село.

— Було би воно більше, лише се ще за близько. І так богато зайдів, але тим панї Марта дала випас волів своїх та їх і веде величезну торговлю волами. Бач, лїси зашановані, а в сусїдів що раз то менше товару.... виплачуєть ся.

Козак засміяв ся.

— То гарно, лише коли єгомость пану Юркови захочеть ся погуляти, то до двох лїт не буде нї лїса, нї плотів, нї товару, а за десять повтїкають хлопи.

Іван озлобив ся.

— Не знаєш ти, пане осауле, нашого Юрка, тому не верзи дурниць!

— Я не верзу — усміхнув ся Олекса — лише хочу сказати, що село може перейти на инші руки, а тодї пропаде все; ще чорт бери лїс та землю, але люди!

Іван розвів руками.

— На те божа воля! — сказав — ...а поза сим тутешній народ бутний, гнету не стерпить.

— Ха, ха! тай піде під батіг, на паль, до льоху, або втіче, а на всякий випадок зайде межи старці. Треба буде йому тікати заздалегідь.

Іван здивував ся.

— Шо вам, пане осауле? Пек, осина, чого ви крячете?

— Нічого! — відповів козак — таке все приходить на мене, коли бачу тутешніх людий. Господи! Був я в Криму. Гірке рабство у Татар, але се житє, се хиба гірш каторги на ґалєрах!

У сій хвилї віхав Юрко на майдан двора, зіскочив з коня та побіг стрілою до дверий.

Там сидів на лавці високий, худощавий, сивий чоловік, — пан Василь. Почувши тупіт коний, устав із лавочки та прислонивши очи рукою, глядів на приїзжих. І нагло відняв руки від чола та простяг перед себе.

Юрко кинув ся батькови до колїн і обняв їх.

— Батечку! — лебедів, — батечку! Простіть минї мій вчинок, я не хотів вразити вас, але втік, бо не хотів сповнити вашої волї. Яж не міг вас послухати, не міг і противити ся... тому втік.

Старий Василь заплакав і горячо обіймав сина. В кінци сказав:

— Нічого, сину, минуло ся, забуло ся. Богу святому слава, що здоров вернув ся, се видимий знак ласки за мій поворот межи своїх. Вчера вирік ся я ляцької дурійки, нинї зсилає минї небо нагороду. О коби відвернула ся від мене ще й кара за мої прогрішеня!

Юрко оторопів. Він сподївав ся справдї ласкавого приєму, та не надїяв ся такої зміни, і аж тепер пізнав, як любить його батько.

Старий сїв знову, підняв очи на небо і видко молив ся, поклавши руку на голову сина. Син мовчав і аж коли побачив матїр, яка з молодшою його сестрою Ганусею бігла до нього, зірвав ся та побіг їм на стрічу.

Пан Василь підніс ся тимчасом із лавочки і підійшов до їздців, які глядїли з коний на привитанє.

— Ану, хлопцї, забули старого? Злазїть з коний та милости просимо в хату! Грицю! Грицю!

Старий гайдук явив ся зараз. Він мав суворе, дике лице, але очи виглядали якось підозріло.

Дрожачою рукою зібрав поводи коний і при помочи двох инших пахолків повів конї до стайнї.

Перший підійшов по пана Угерницького Іван і поцїлував його в руку. Сей обняв його і спитав:

— То ти був з Юрком?

— Так, батьку, ми не розлучали ся нї на хвилину.

*

Спасибі тобі, сину! Юрко молодий, недосвідний, хто знає, чи вернув би був без тебе!

Іван усміхнув ся.

— Ні, батьку! — відповів. — Ваш Юрко не з тих, що потребують „охмістра“. Не опоганив він вашої шаблї, але охрестив її ляцькою кровю.

Пан Василь потупив очи.

— В такім випадку начав шлях свого житя красше, ніж його батько. Да благословить його Господь!

По черзї звитав ся старий приязно з панами Цебрівськими, але показало ся, що їх лише три.

— Деж Остап? — спитав Угерницький,

— Остапе! Остапе! — гукнув Никола.

По хвилї надбіг Остап, червоний та засапаний.

— Гніваєш ся, Остапе, на старого? Се гріх!

Остап поцїлував руку пана Угерницького, а сей обняв його сердечно.

— Я не знав.... чи ви, батьку... теє... — заговорив уривано молодець.

Пан Василь усміхнув ся.

— Ага! теє! Ти куди, котюго, бігав, що засапав ся? Ну, ну, не гнївай ся, чого не було, то ще може бути!

Остап почервонїв іще дужше та відступив, а коли Маруся витала ся з Юрком, приступив старий Угерницький до Коршуна та сказав:

— Здоров, козаче!

— А здорові й ви, батьку! Коли приймете в хату, то й я не пріч остати ся!

— Милости просимо! Ти з Запорожа?

— Ні, на Запороже!

— А відки Бог веде?

— З Жовкви! А за чим, то розкажу, як поспитаєте.

Старий зрозумів притик та повів гостий до замку, куди подано вкоротцї снїданє.

Старий Василь не говорив зразу нїчого, лиш бігав від жінки до Юрка та кликав Марусї. Але Маруся счезла, а так само не було й Остапа.

Побачивши Марусю, замітив Остап, що він уже переголоднїв ся та не має охоти до їди. Тому вийшов перейти ся, а при сьому припадково зайшов у сад по другій сторонї дому, в якім жили Угерницькі. Там побачив Марусю, що сидїла на пни зрубаного дерева, видко ждучи на когось. Була се висока, чорнява дївчина, з блискучими мов жар очима, та чудовими, правильними рисами лиця. Побачивши Остапа, встала та вибігла проти нього усміхаючись. Остап біг зразу мов молодий лошак, що зірвав ся з привязи, але підбігши, звільнив кроку, поклонив

---

[1]) учителя — опікуна.

ся з поважанєм, поцілував її простягнену руку, а відтак глядів в очи дівчини з німою просьбою.

Ся зрозуміла його, а білі її зубки блиснули з поза румяних губ.

— Конче? — спитала.

— Конче, конче! — закликав кремезний мов дуб парубок, приймаючи вид кількалітньої дитини.

— Ну, добре, ходи! — сказала дівчина. —

Остап скочив, обняв її мов огонь та цілував немов у перве.

В кінци сказала дівчина:

— Досить, тепер слухай!

Послушно відступив Остап і станув о три кроки перед дівчиною.

— Перш усього — сказала Маруся — ти цілуєш за сильно, бо аж губи болять.

— Марусечко, мене серце боліло через дві неділї, а я не кажу нічого...

Маруся усміхнула ся, а її уста зціловані хлопцем, стали ще в двоє червонійші.

— Від того ти козак, щоби терпів.

— Коли бо я вже не можу. Подумай лише, вже рік! Менї нема нї їди, нї сну...

Маруся глянула бистро на хлопця і усміхнула ся.

— Ба, не видко сього по тобі, — сказала.

— Так, певно, що нї, бо я тепер при тобі, але коли лише поїду, так почорнію, як та земля...

Остап похнюпив ся, немов збирало ся йому на плач. Дівчина споважніла.

— Слухай, Остапе! Ти нинї виїмково говориш розумно.

— Справдї? — утїшив ся Остап, хоч і не знав, де саме було се розумне слово. Моє ти серденько!....

І Остап у друге прискочив до дівчини, але вона простягла руку. Рука висунула ся з широкого, мягкого рукава, така біла та блискуча, така аж страшна....

Остап став і почав мняти свою шапку в жмени, а вітер роздував його довгий, темно русявий волос.

— Тссс! не вільно!... Ти скажи нинї батькови вечером, що ти вже доволї ждав, та що хочеш женити ся. Мати казала, що вже час!

Парубок підскочив із радости.

— Марусенько! — просив. — Я бігме не стерплю.... минї годї!...

І не ждучи вже позволеня, цїлував Марусю, аж вона сама змучена опором, склонила головку на його груди. Кудись счезла її звичайна веселість та рішучість, а в її очах блиснули сльози.

Остап налякав ся.

— Що тобі, сонїчко моє! — питав, — ти гнїваєш ся на мене? Я вразив тебе? Скажи, зіронько!

— Ні! ні! — відповіла дівчина, вже усміхаючись. — Але йди вже, йди, тебе ждуть.

Бігом пустив ся Остап до замку.

Тут вела ся тимчасом широка розмова. Козак розказував про тясминські та запорозькі уходи, а старий Угерницький слухав його пильно, покивуючи головою.

— Тут у вас — говорив козак — богато землї, але й богато людий, а крім людий є ще Жиди і шляхта. Сї панове Оджихлопські[1]) немов пявки виссали силу землї і народа. До них належить мало не вся земля, а вони сїють та орють для Жидови та Нїмців. Пустинею стає свята руська земля, а її питомі власники в рабстві вмирають від нужди, голоду, зарази! У нас нема таких панів, а ті що є, сидять тихо, бо в нас не перевели ся ще Косинські, Наливайки, Лободи, Шавули та Саськи[2]). Люду в нас доволї, але землї видимо — невидимо. Їй на сходї краю нема. І що за земля! Кинеш жменю, копа виросте! Динї та гарбузи як бочівки, бураки як підсвинки, аж землю розсаджують. Скот, що й казати! Гарна порода, своя питома, а хто хоче, то й татарської або турецької роздобуде. Лїси повні звірів. степ аж роїть ся від сайгаків, сусликів, заяців; птиць цїлі хмари! Гей! гей! може бути, що сьому тисяча лїт було таке й тут. Але тепер!

— Ну, а Татари? — спитала панї Марта.

— Єймость добродїйка жартують — відповів козак. — Очевидно, на пограничу, над Чорним морем усяко буває, часами чумака вбють, або зловлять чабана, часом хутір спалять, але ми їм відтак у десятеро накладем за такий рабунок. Тому Татари волять не чіпати ся козацької землї, а йдуть на Москву і Польщу.

От у вас козаків нема і що з сього? Невдовзї на Подїлю та Покутю одного села не зістанеть ся, хиба тут і скрізь повстане козацтво.

— Довго я тут — відповів пан Василь, — а Татар не було ще в Теребовлї.

— Але будуть! Сама шляхта заведе їх туди. Хиба не знаєте, кілько Ляхів живе в Перекопі, Білгородї, Кафі, Азові? А вжеж, що вони мусять самі давати відомости чамбулам[3]), коли ті так правильно і так успішно нападають. Але хиба не знаєте, що дїєть ся? Нераз треба суму викупу тричі заплатити, заки поверне викуплений, та й то не завсїгди. Родина продає фортуну, з остатнього тягнеть ся, а якийсь там мостї пан скот-аґа або собака-бей ляцької породи бере гроші собі та пише в друге, буцїм то не дістав і шеляга, аж нещасний раб згине в неволї, а тодї висилають за ті самі гроші трупа, за які продали живого[4]).

---

[1]) прізвище шляхтича-деруна. [2]) імена козацьких ватажків, які ворохобили ся проти Польщі. [3]) ватаги Татар. [4]) історичне.

— Що ви кажете? — спитала праведна пані Марта, якій у голові не містило ся подібне злодійство.

— Нехай мене покарає Бог! Нехай сам зігнию собакою на турецькім ланцюху, наколи брешу. Чи ви не знаєте, що українські пани викуплюють бранців через нас та під нашою сторожею? Так, лише Татари не люблять таких торгів і волять польських потурнаків. У нас бач чесні купці, в лївій руці гріш, у правій шабля, не кривдимо Татар, але горе їм, наколиб захотіли обманути нас. Одначе лише ті пани ідуть під нашу хлопську опіку, які чують ся за одно з нами, а ми з ними. Инші пишуть листи за листами до потурнаків, посилають суми за сумами наче в болото. Кажете єймость пані, що таке злодійство не можливе? А кілько шляхтичів грабить попри Татар на їх рахунок? Хто спитає по нападі, чи се Татари, чи свої? Такі всякі Побідзїнські, Понятовські, Цеклїнські, Бялоскурські, Зґлобіцькі[1]), до чого вони не спосібні?

— Правда! — сказав старий Василь — сам гетьман Жулкевський говорив минулого року на соймі про Понятовського, що се чоловік гірший від Наливайка[2]).

— За Побідзїнським, Цеклїнським, Бялоскурським та Зґлобіцьким заступила ся вся шляхта! — сказала пані Марта, яка знала, що її пригадки збільшують лиш відразу мужа до польської шляхти.

— Так! — додав Попель — бо знала, що й її треба би вивішати, наколиб була свята справедливість у річипосполитій!

Через хвилю мовчало все товариство.

— Справедливість є лиш там, де вона держить у руках і меч сили, а не там, де записано сотки книг кондемнатками, щоби запобігти загибели ґродових миший! — засміяв ся козак. — У нас на Україні всї миши в поли. Бо живого слова присуду козацької старшини не піжре й сам діявол, як не угризе і сталевої шаблюки козака. Ся шаблюка висить однаково над карком Татар, як і своїх ворохобників, і тричі горе тому, хто хотів би у нас кривдити своїх.

— Чомуж ви, пане осауле, так захвалюте нам наші тясьминські пустині? — спитала пані Марта. — Адже вам красше, як нас там не буде

— Нам було би красше, наколи би ви там уже були. Тепер бачу, що єґомость пан Василь — тут поклонив ся козак пану Угерницькому, — се муж праведний, чоловік християнських чеснот і достойний бути на волости одним зі сподвижників нашого гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного. Він то уняв у карби всїх, що ходили на Москву чи Молдаву, кинув їх у степи та дав їм у руки меч проти бісурмана. Турки й Татари дрожать у своїх гаремах, а козацькі гармати і мушкети окурюють димом царгородські стіни. Коли поможе

---

[1]) автентичні імена. [2]) історичне.

Бог, то проженемо в пустині Азії весь накорінок поган, та виведемо патріярха на престіл у Стамбулі. Тоді поверне туди й боже царство, як повертає вже поволи на Україну за нашими плечима. Ні Турки, ні Татари не перелізуть уже навіть через гори наших трупів, які їх ділити муть від святої Печерської Лаври, наколиб туди поніс їх нечистий. Тому думаю, що богато добра вчинив би пан Угерницький, наколи поїхав би сам, або післав сина на Україну. Там його треба козацтву, усій Руси, міщанам, хлопам, а тут стілько його значіня, кілько гроша в калиті.

— Правда єсть! годі перечити — кликнув пан Василь. — Ось бачиш, козаче, я подумаю про твоє предложенє. Бачиш, мій син хоче женити ся, йому належить ся майно, моїм дочкам також, може бути, що за рік-два почуєте і наше імя між вірними переказам предків шляхоцькими родами.

— Слава тобі Господи! — кликнула пані Марта. — Аж тепер не сумнівала ся вже, що її чоловік не заверне з нового шляху. Ось він найшов на нім також і ціль для своєї честилюбивости, яка була одинокою причиною його відступства.

Юрко й сам не тямив ся з радощів, та аж до полудня дуже пильно розважав разом із батьком справу переселеня на Тясмин. Пані Марта замітила, що найкрасше буде післати туди зайдів та халупників із Лошнева та инших маєтностий, а оставити лише господарів на цілім ґрунті. Козак порадив заразом, щоби заздалегідь зробити писану умову в ґроді, а тоді і з околиці повтікали би всякі нуждарі за свобідним хлїбом на Україну.

— Єймость добродійко, не бійте ся — говорив, — що бракне робучих рук. За гроші або ординарію добудемо їх завсїгди доволї. У нас богато таких, які повтікали відси в одній драній сорочині та раді би заробити хоч на прожиток або кожух. За плату хлоп працює инакше, як за панщину, а при тім самі млини, спусти і горальня принесуть вам більше, ніж не одна панська фортуна за заходї. Збіжа й так усього не продаси!

Відтак розказував іще про наміри пана Сагайдачного, піднести брацьку школу в Києві, постарати ся про попів та дяків на всю Україну, щоби вчити народ грамоти, скасувати цехи, завести правосильну козацьку власть замість польської, викорінити Татар аж по Крим та замкнути Перекоп окопами.

Старий Угерницький слухав і порівнував у своїм умі короткозорість мості панів, які розуміли publicum bonum[1]) на стілько, на скілько воно йшло в їх кишені, — з сим широким закроєм обнов Сагайдачного. В кінци не витерпів і сказав:

— Дивно се, що в соймі, де засїдають найсвітлїйші річипосполитої capita[2]), ніколи про такі матерії не трактуєть ся. Там заєдно: Корона каже, що треба війська, шляхта годить ся. Король бажає гроша, шляхта протестує. Король війська не збере, шлята сварить ся. Притисне біда, найдуть ся гроші на нове військо,

---

[1]) прилюдне добро. [2]) голови.

старе рабує, бо не заплачене і знову: Король просить гроший, а тут шляхта не дає, лише вичислює кожду свиню, яку зїли вояки і кричить, щоби покликати посполите рушенє[1]). Але посполите рушенє не прийде, бо пани ухвалили, а дрібна шляхта має бити ся. В кінци начинають ся торги за булаву, за староства, за державу королївщини, аж якийсь із мальконтентів[2]) зірве сойм. Ось і полїтики! Про заслуги, про правду і кривду й мови нема. Куди їм до вас! Аж тепер бачу сам, що нема в річипосполитій місця для трудолюбивої людини.

— Певно що так! Але не думайте, батьку, що в нас темнота: є в нас такі, що махають латиною не гірше ніж шаблею, а се добрі вояки! А ще більше є таких, які шанують книжне слово, хоч його самі не богато лизнули, а такі люди красші від вивчених Визувітами Одрихлопських, які нї крихти серця не маючи, вчать ся латини, бо така мода!

Розмова урвала ся задля обіду, а по обіді всїли на конї старий Угерницький, усї хлопцї, та Коршун і поїхали до Іванївки „в свати“, як казав старий.

КОНЕЦЬ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ.

---

[1]) загальне ополченє шляхти. [1]) незадоволених.

ЗМІСТ.

I. Під Буком . . . . . 1—16
II. Ренкодайні . . . . . 17—31
III. Пані Беата і пан Ян . . . . . 32—48
IV. Requies aeterna . . . . . 49—66
V. Salvus conductus . . . . . 67—84
VI. Пани і слуги . . . . . 85—98
VII. При венґжині . . . . . 99—113
VIII. За кресцитиву . . . . . 114—128
IX. Поворот . . . . . 129—137